

«НАША ШКОЛА»

№ 2, 2002

Науково-методичний журнал

Виходить один раз на два місяці з вересня 1993 р.
Засновано в 1923 році, відновлено в 1993 р.
Зареєстровано 14 березня 1994 р.
Серія ОД № 158.

Згідно з постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 9 червня 1999 року № 1-05/7 журнал «Наша школа» увійшов до Переліку № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Головний редактор
В. А. КАВАЛЄРОВ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. Ю. Анісімов,
(заступник
головного редактора),

Л. К. Задорожна,
(відповідальний
секретар)

І. М. Бистрицький,
І. В. Биков,

Д. С. Богданов,
А. М. Богуш,

Т. Г. Бучацька,
В. В. Грінчук,

Д. М. Демченко,
Н. М. Дзюба,

Е. Е. Карпова,
Б. Г. Кременський,

З. Н. Курлянд,
С. Л. Курочкін,

В. А. Ликова,
О. І. Ляшенко,

І. І. Мархель,
В. Г. Піщемуха,

Г. Б. Редько,
С. А. Свінтковська,

В. І. Силантьєва,
В. Г. Страхов,

В. М. Терзі,
О. М. Топчієв,

Т. Г. Уродова,
Л. І. Фурсенко,

Р. І. Хмелюк,
О. С. Цокур.

Редактори-коректори:

Г. Я. Богомолова,
Н. В. Танасійчук,
А. Ф. Довженко.

ЗАСНОВНИКИ:

Управління освіти Одеської обласної державної
адміністрації

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів

Міжгалузевий науково-технічний центр «Нормаль»

Обласне відділення Педагогічного товариства

Адреса редакції: 65001, м. Одеса, вул. Пушкінська, 25.
Відділ навчально-методичного забезпечення та педагогічних
видань ООІУВ. Тел. 25-35-03.

Здано у виробництво 20.03.2002. Підписано до друку
22.04.2002. Формат 60×84¹/₈. Папір друкарський.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,55. Обл.-вид. арк. 10,01.
Тираж 1000 прим. Зам. № 332.

Надруковано у друкарні видавництва «Астропринт».
м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Тел.: (0482) 26-98-82, 26-96-82, 37-14-25.
www.astroprint.odessa.ua

Одеса • Одеський ОІУВ • 2002

З М І С Т

З офіційних повідомлень

Матеріали підсумкової колегії управління освіти і науки
Одеської обласної державної адміністрації від 19-го лютого
2002 р. «Про підсумки роботи органів управління, закладів
і установ освіти Одеської області у 2001 році та головні
завдання на 2002 рік» 2

Педагогіка і психологія

А. Г. Колесник, О. А. Листопад. Формування вміння між-
особистісного спілкування у вищій школі 7
Л. Г. Халеєва. Поміги мне сделать это самому! 9

Позакласне та позашкільне виховання

В. Тимофеев. Організація учнівського самоврядування в
школі козацько-лицарського виховання 12
В. Ф. Кисельова. Беріть участь в обласних виставках! 19

Естетичне виховання

О. Є. Реброва. Формування художнього світосприймання
школярів 22

Науковці — вчителям

Е. Л. Долинская, Л. Б. Котлярова. Проблемы преподавания
специализированного иностранного языка в высшей
школе 27

О. Г. Ганева. Нестандартные уроки как одно из условий
формирования активной математической деятельности 29

Конференція «Дитина в сучасному суспільстві — 2000»

Т. Я. Теплова, Т. М. Козіна. Виховання творчої особистості —
пріоритет позашкільної освіти 32
В. Я. Лыкова. Преемственность и непрерывность в воспитании 34

Е. В. Федюк-Сухая. Коэволюция природы и общества в
инновационной педагогике 35

Л. А. Калмыкова, В. В. Калмыков. Психолингвистические
аспекты развития родной и иноязычной речи у детей 37

А. П. Сманцер. Общепедагогическая подготовка будущего
специалиста в классическом университете: концептуальные
подходы 39

Лабораторія методики початкового навчання та дошкільного виховання

Н. А. Золотова. Деякі аспекти формування екологічної
культури у дітей 42

М. М. Букач. Розучування пісні з учнями першого класу 44
І. Б. Короткова. Урок у першому класі на тему: «Правила
дорожнього руху — запорука безпеки життя» 48

Н. Н. Ефименко. Принцип двух начал в физическом воспитании и оздоровлении детей дошкольного возраста 50

Сн. Дамьянова. Работоспособность като аспект от поведения на децата в предучилищна възраст 53

Теорія та методика викладання гуманітарних дисциплін

Н. М. Торган, С. К. Хаджирадева. Практичні аспекти роботи над лексичним матеріалом в умовах шкільної дезадаптації (Частина 1) 55

О. В. Швець. Вивчення розділу «Література Середньовіччя» у 8-му класі (підсумковий урок з теми) 62

С. А. Свінтковська, С. І. Лисянська, Т. М. Мельниченко, Г. А. Могильницька. Тестові завдання як одна із форм перевірки знань учнів 10—11-х класів з української літератури 63

Г. Д. Войцеховська. Величальна пісня матері (образ матері у творчості Тараса Шевченка) 70

А. В. Мухина. Урок русской литературы в 10-м классе 74

Т. И. Кузнецова. Тестовые задания по русской литературе 76

Посібник з історії України

М. М. Афанасьєв. Новий навчальний посібник з історії України. Що можна сказати про нього вчителю 78

Учителям болгарської мови та літератури в Україні

Н. В. Кара. Примерни варианти диктовки с граматически задачи 79

С. Топалова. За членуваните форми в българските преселнически говори (Україна) 87

Учителям молдовської мови та літератури в Україні

О. І. Бойко. Тексти-переклади з молдовської мови на українську (9-й клас) 90

Теорія та методика викладання природничо-математичних дисциплін

В. Г. Страхов, О. Е. Вальє, Л. І. Ятвецька, Н. П. Шапірова, В. І. Ільчук. Деякі особливості дистанційного підвищення кваліфікації вчителів природничо-математичних дисциплін 94

Т. В. Цимбал. Кристалічні ґратки (методичні підходи до рішення задач) 97

О. Э. Ольшанский. Обучающая компьютерная программа по химии 99

Охорона здоров'я та безпека життєдіяльності

Л. О. Савко, А. П. Сильнова. Урок-конференція (9-й клас) 100

Л. М. Нечипоренко, М. Г. Нечипоренко, О. Л. Чепок. Комп'ютер та безпека життєдіяльності людини 103

Физическая культура

М. Я. Жалковский, Г. К. Савицкий. Физическая культура: опыт работы школы-комплекса № 27 106

© Одеський обласний інститут удосконалення вчителів, 2002

**Матеріали підсумкової колегії Управління освіти і науки
Одеської обласної державної адміністрації від 19-го лютого 2002 р.**

**«ПРО ПІДСУМКИ РОБОТИ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ, ЗАКЛАДІВ
І УСТАНОВ ОСВІТИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2001 році
ТА ГОЛОВНІ ЗАВДАННЯ НА 2002 рік»**

19 лютого 2002 року відбулася підсумкова колегія управління освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації, на якій з доповіддю «Про підсумки роботи органів управління, закладів і установ освіти Одеської області у 2001 році та головні завдання на 2002 рік» виступив начальник управління Д. М. Демченко.

Він відзначив, що педагогічні колективи навчальних закладів цілеспрямовано і послідовно здійснюють державну політику в галузі освіти.

Постійна увага та дійова підтримка галузі з боку керівників органів виконавчої влади, місцевого самоврядування дозволили зберегти основні якісні та кількісні показники регіональної освітньої системи, сприяти динаміці позитивних змін в усіх її ланках.

З розглянутого питання колегія прийняла рішення, яким визначено конкретні завдання щодо забезпечення стабільного функціонування навчально-виховних закладів області в 2002 році.

**РІШЕННЯ ПІДСУМОВОЇ КОЛЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ВІД 19 ЛЮТОГО 2002 РОКУ
«ПРО ПІДСУМКИ РОБОТИ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ, ЗАКЛАДІВ І УСТАНОВ ОСВІТИ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2001 РОЦІ ТА ГОЛОВНІ ЗАВДАННЯ НА 2002 РІК»**

Заслухавши та обговоривши доповідь «Про підсумки роботи органів управління, закладів і установ освіти Одеської області у 2001 році та головні завдання на 2002 рік», колегія відзначає, що в минулому році діяльність органів місцевого самоврядування, виконавчої влади, педагогічних та науково-викладацьких колективів була спрямована на забезпечення стабільного функціонування закладів і установ освіти, виконання Законів України, які регулюють освітню діяльність.

Колегія відзначає, що в освітній галузі Одещини протягом 2001 року відбулись певні позитивні зрушення.

Збережено мережу закладів освіти, науково-педагогічні кадри, забезпечено потребу населення в отриманні необхідних освітнянських послуг. Поліпшилися якісні та кількісні показники мережі навчальних закладів. Зросла кількість навчально-виховних комплексів у складі: загальноосвітня школа — ліцей (гімназія) (Арцизький, Кілійський, Болградський, Саратський райони та м. Одеса); загальноосвітня школа — вуз (14); загальноосвітня школа — дошкільний заклад (16).

На базі ПТУ № 54 м. Одеси створено вище професійне училище III атестаційного рівня.

До початку 2001—2002 навчального року введено в дію 4 школи-новобудови:

— Слов'яносербська ЗОШ I—II ступенів Великомихайлівського району на 198 учнівських місць;

— Новоселівська ЗОШ I—III ступенів Саратського району на 864 учнівських місця;

— Войничівська ЗОШ I—II ступенів Фрунзівського району на 192 учнівських місця;

— Малодолинська ЗОШ I—III ступенів м. Іллічівська на 350 учнівських місць (навчальний корпус).

У вищих навчальних закладах додатково відкрито магістратури: в Одеському державному морському університеті та Ізмаїльському педагогічному інституті за 15 спеціальностями і 8 спеціалізаціями, які відповідають потребам розвитку економіки регіону і держави.

З метою збільшення притоку професійно-орієнтованих абітурієнтів та зменшення витрат на підготовку спеціалістів шляхом скорочення терміну навчання продовжувалось створення навчально-методичних комплексів. У 2001 році на базі Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського працювала обласна міжвузівська приймальна комісія для випускників національних шкіл.

Покращався якісний склад педагогічних працівників у мм. Ізмаїл, Іллічівськ, Арцизькому, Болградському, Кілійському районах.

Чотири педагогічних працівника отримали високі нагороди: почесні звання «Заслужений працівник освіти України», «Заслужений учитель України».

Протягом 2001 року зріс контингент учнів, які навчаються державною мовою, та збільшилась кількість україномовних шкіл до 56,9% від загальної кількості шкіл.

Значна увага приділялась створенню умов для здобуття обов'язкової загальної середньої освіти, попередження причин припинення дітьми навчання у школі.

Проведена робота щодо захисту прав та інтересів неповнолітніх. Протягом року в сім'ї громадян на виховання прийнято 899 дітей, 1029 — влаштовано до інтернатних закладів.

Активізувалась робота з соціального захисту дітей та вчителів. Із усіх джерел фінансування на допомогу соціально незахищеним дітям надано більше 2 млн грн.

Виділено та побудовано для вчителів 26 квартир, у т. ч. у сільській місцевості — 18.

Ведеться значна робота щодо виділення землі педагогічним працівникам у сільській місцевості та пенсіонерам. З їх числа в 2001 році 11 493 вчителів і пенсіонерів отримали 15 844 га землі, що на 18% більше в порівнянні з минулим роком.

Протягом року здійснювався контроль за якістю освітніх послуг, дотриманням державного стандарту освіти. Зросла кількість випускників, нагороджених золотом та срібною медаллю. 1721 медаліст загальноосвітніх шкіл зарахований до ВНЗ III—IV рівнів акредитації. На пільгових умовах до вузів зараховано 54 дітей-сиріт.

Активізувалась позаурочна та позашкільна робота з учнівською молоддю: зросла кількість учасників обласних предметних олімпіад, учасників конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт МАН; загальний рейтинг області в Україні з базових предметів зріс з 7-ї позиції до 5-ї.

Поліпшилось інформаційно-методичне забезпечення навчального процесу. За рахунок обласного бюджету проведена передплата педагогічної періодики для бібліотек сільських шкіл та шкіл-інтернатів. Здійснено регіональне замовлення підручників на 400 тис. грн.

За рахунок державного бюджету встановлено 5, а за рахунок обласного — 9 сучасних комп'ютерних класів в опорних школах сільських районів області. Забезпечено комп'ютерами всі рай (міськ.) відділи освіти. На 12% зріс рівень комп'ютерного забезпечення ПТУ.

На поліпшення матеріально-технічної бази навчально-виховних закладів з обласного бюджету надана цільова допомога у розмірі 700 тис. грн. Збільшено об'єми позабюджетних надходжень: у системі загальної середньої освіти на 66% (15 млн грн. проти 10 млн грн. у 2000 році), у сфері професійно-технічної освіти — на 33% (6,4 млн грн.). За сільськими школами області закріплено 15085,45 га землі, прибуток від обробітку якої у 2001 році склав понад 1 млн 400 тис. грн.

Зріс загальний обсяг науково-дослідницьких робіт вузів, який у 2001 році склав 16,3 млн гривень.

Однак аналіз стану справ свідчить, що в галузі освіти області існує ряд суттєвих нерозв'язаних проблем.

Скорочується мережа державних та відомчих дошкільних навчальних закладів у м. Котовську, Болградському, Комінтернівському, Миколаївському, Роздільнянському, Тарутинському, Ширяєвському, Любашівському, Березівському, Біляївському, Іванівському, Ананівському, Кілійському районах.

Повільно здійснюється передача дошкільних навчальних закладів, створених колишніми сільськогосподарськими колективами та державними господарствами, у комунальну власність. Значного розширення потребує мережа дошкільних навчальних закладів компенсуючого типу для лікування і виховання дітей з вадами психофізичного розвитку.

Невирішеними залишаються проблеми щодо створення умов для здобуття повної загальної середньої освіти (забезпечення всеобучу, підвозу до школи, харчування, медичного обслуговування). Не навчаються 182 дитини шкільного віку в м. Одесі, 21 — Великомихайлівському, 9 — Ренійському, 13 — Ширяєвському, 11 — Кодимському, 7 — Тарутинському, 7 — Ізмаїльському та інших районах. Всього не навчається 324 учня.

Не забезпечено навчання 170 випускників 9-х класів загальноосвітніх шкіл. Найбільше їх у м. Одесі, Кодимському, Великомихайлівському, Тарутинському районах.

У ряді районів області (Ананівському, Балтському, Березівському, Білгород-Дністровському, Великомихайлівському, Ізмаїльському, Ренійському, Фрунзівському) не забезпечено створення умов для здобуття повної загальної середньої освіти за різними формами навчання, у т. ч. вечірніми класами при денних загальноосвітніх школах. Слід відмітити, що органи управління освітою, методичні установи і педагогічні колективи області не використовують в повній мірі всі можливості для запровадження поглибленого вивчення загальноосвітніх дисциплін, диференціації навчання, курсів за вибором.

Так, у Ширяєвському, Ананівському, Кодимському, Великомихайлівському, Біляївському, Котовському, Білгород-Дністровському районах, м. Котовську не проведено належних заходів щодо поліпшення роботи шкіл (класів) з поглибленим вивченням навчальних предметів. Тому в переважній більшості шкіл сільської місцевості повільно розгортається робота з даного питання. Мало приділяється уваги розвитку мережі сільських шкіл з поглибленим вивченням математики, фізики, хімії, біології, історії, інформатики, української мови та літератури.

Зросла кількість злочинів, скоєних учнями загальноосвітніх шкіл, особливо у м. Одесі, Ізмаїлі, Білгород-Дністровському, Ренійському, Кілійському, Комінтернівському, Овідіопольському районах.

Погіршився стан профілактичної та правовиховної роботи у загальноосвітніх і ряді професійно-технічних навчальних закладів області.

У 2001 році у скоєнні злочинів брали участь 435 неповнолітніх учнів, що на 4% більше, ніж у 2000 році (455 проти 418 у 2000 р.).

Незадовільно забезпечується медичне обслуговування і нагляд за станом розвитку дітей дошкільного та шкільного віку. Практично не здійснюється профілактичний і поглиблений огляди дітей у сільській місцевості.

Особливої уваги потребує вирішення питання щодо забезпечення гарячим харчуванням дітей у дошкільних закладах, загальноосвітніх школах та професійно-технічних училищах.

Не на належному рівні здійснюється робота психологічних служб у навчальних закладах області, відсутній соціально-педагогічний патронат, що обумовлює значний ріст психічних захворювань і приводить до суїцидальних проявів серед дітей та підлітків.

Із суттєвими порушеннями в більшості шкіл області функціонують фонди загального обов'язкового навчання та організації залучення позабюджетних коштів для підтримки життєдіяльності закладів освіти. Відсутність контролю з боку керівників органів управління освітою, місцевого самоврядування і виконавчої влади є причиною порушення принципу добровільного залучення благодійних батьківських внесків, що призводить до загострення стосунків з батьками, принижує авторитет школи і вчителя.

Негативно позначається на організації навчально-виховного процесу у закладах освіти області відсутність необхідної кількості навчальної і навчально-методичної літератури. Забезпеченість підручниками загальноосвітніх шкіл області складає 84%, з них лише 28% — нові видання.

Значного поліпшення потребує стан забезпеченості підручниками та навчальними посібниками професійно-технічних училищ області.

Зменшилась кількість учнів, які навчаються в позашкільних закладах у м. Іллічівську (на 12%), Березівському (на 4%), Білгород-Дністровському (на 3%), Великомихайлівському (на 4%), Кодимському (на 8%), Овідіопольському (на 3%), Роздільнянському (на 6%), Фрунзівському (на 3%) районах.

Існують проблеми з підготовкою молодих фахівців для роботи у навчально-виховних закладах.

В області нараховується 3140 педагогів (у т. ч. керівників — 226), які досягли пенсійного віку, та 9239 вчителів передпенсійного віку. Ця проблема має місце в містах Одесі, Ізмаїлі, Біляївському, Овідіопольському, Білгород-Дністровському, Комінтернівському, Миколаївському

районах. У ряді районів області відсутній дійовий резерв керівних кадрів.

Стан матеріально-технічної бази закладів освіти, особливо сільської місцевості, залишається надзвичайно слабким. 25% об'єктів освіти потребують капітального ремонту.

Із 65 недобудованих шкіл у 2002 році будівництво буде продовжено лише на 5-ти об'єктах (с. Ліски Кілійського району, с. Новокарбівка Любашівського району, с. Новопетрівка Великомихайлівського району, с. Бакша Савранського району, с. Бритівка Білгород-Дністровського району). Законсервовано будівництво 60 шкіл через відсутність коштів.

У роботі органів управління, установ і закладів освіти мають місце значні порушення фінансово-господарської дисципліни.

Враховуючи зазначене та з метою забезпечення конституційних прав і гарантій громадян на освіту, стабільного функціонування закладів освіти області у 2001 році, колегія ухвалює:

1. Затвердити:

— головні завдання по забезпеченню стабільного функціонування та розвитку системи освіти в Одеській області на 2002 рік;

— план нормативно-обумовленої діяльності органів управління освіти на 2002 рік;

— схеми дій органів управління і закладів освіти щодо охорони прав неповнолітніх, забезпечення всеобучу дітей шкільного віку, залучення та використання коштів фонду всеобучу.

2. Управлінню освіти і науки облдержадміністрації, управлінню освіти Одеського міськвиконкому, районним і міським відділам освіти, керівникам закладів і установ освіти прийняти до неухильного виконання завдання, зазначені в головних напрямках роботи для забезпечення стабільного функціонування навчально-виховних закладів області у 2002 році.

3. Управлінню освіти Одеського міськвиконкому, районним і міським відділам освіти:

3.1. До 31 березня 2002 року проаналізувати матеріали підсумкової колегії на нарадах з керівниками закладів та установ освіти, внести до планів роботи корективи відповідно до поставлених завдань.

3.2. Протягом лютого-березня поточного року висвітлити у місцевих засобах масової інформації ключові завдання освітньої галузі на 2002 рік.

4. Одеському обласному інституту удосконалення вчителів (В. А. Кавалеров) надрукувати матеріали колегії в журналі «Наша школа».

5. Контроль за виконанням цього рішення покласти на першого заступника начальника управління Л. С. Ширніну.

ГОЛОВНІ ЗАВДАННЯ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ СТАБІЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОСВІТИ ОБЛАСТІ НА 2002 РІК

Діяльність органів управління, установ і закладів освіти області у 2002 році буде спрямована на реалізацію освітньої політики, визначеної Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, державними програмами та укладеними на їх основі регіональними програмами. Це, зокрема, регіональна програма розвитку освіти Одещини на 1999—2010 роки, регіональні програми реформування професійно-технічної освіти, роботи з обдарованою молоддю, розвитку сільської школи, комп'ютерно-інформаційного забезпечення, розвитку української та інших мов і національних культур, патріотичного виховання, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, цільових

програм профілактики злочинності, наркоманії, захворювання на СНІД, регіональний план переходу загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання.

Необхідність реалізації багатоаспектних завдань, які стоять перед освітянами області, потребує концентрації зусиль органів управління та закладів освіти, спрямованих на вирішення головних проблем, позитивний ефект розв'язання яких дозволить не тільки утримати стабільність освітньої галузі регіону, а й забезпечити ріст її якісних і кількісних параметрів.

У 2002 році в зоні дійового впливу та постійного контролю стануть такі напрямки роботи:

№ п. п.	Напрямки роботи	Заходи по їх реалізації
1	Збереження, розвиток та оптимізація мережі державних навчально-виховних закладів	1.1. Розширити мережу навчально-виховних об'єднань «загальноосвітня школа-дитячий садок», створивши додатково 11 об'єднань. 1.2. Розширити мережу загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим та профільним навчанням: — створити районні гімназії, НВК у Ренійському, Тарутинському, Ширяєвському районах; — створити експериментальну мережу базових загальноосвітніх шкіл з профільним навчанням у старшій школі. 1.3. Створити в кожному сільському районі опорні школи з комп'ютерними класами, оснащеними сучасною технікою. 1.4. Завершити в 2002 році реорганізацію ПТУ № 27, № 35 м. Одеси та ПТУ № 19 м. Березівки у вищі професійні училища. 1.5. Провести підготовчу роботу щодо реорганізації в 2003 році ПТУ № 40 с. Теплиці Арцизького району, ПТУ № 15 м. Іллічівська у центри професійно-технічної освіти III атестаційного рівня. Продовжити роботу щодо створення експериментального навчально-виховного комплексу «Котовська школа-інтернат — ПТУ № 39 м. Котовська».
2	Підвищення рівня якості освіти у відповідності до державних стандартів	2.1. Розширити мережу загальноосвітніх шкіл з державною мовою навчання до 58% та поліпшити навчально-методичне забезпечення вивчення української мови у школах з національним складом учнів. 2.2. Продовжити щосеместровий моніторинг якості знань учнів. 2.3. Проводити інтелектуальні змагання з базових предметів через мережу Інтернет. 2.4. Продовжити роботу щодо інтеграції окремих професійно-технічних закладів області у світові освітні процеси. Сприяти участі ВПУ № 26 м. Одеси в проєкті «Реформа ПТУ в Україні» за підтримки Європейського фонду освіти, міжнародної організації праці та Міністерства освіти і науки України по підготовці фахівців у сфері туризму та готельного бізнесу. 2.5. Збільшити обсяги підготовки кваліфікованих робітників, які поряд із професійною підготовкою здобувають повну загальну середню освіту (до 85% від загальної кількості учнів, що мають базову загальну освіту).
3	Захист прав та інтересів дітей і підлітків	3.1. Забезпечити збереження здоров'я учнів, проведення їх медичного огляду, створення належних санітарно-гігієнічних та безпечних умов життєдіяльності, регулярний підвіз до школи, харчування учнів I—IV класів та пільгового контингенту. Зокрема: — ввести в тижневий розклад 3-й урок фізкультури та забезпечити роботу спортзалів у позаурочний час; — забезпечити стовідсоткове виконання санітарно-гігієнічних норм освітлення навчальних приміщень. 3.2. Створити необхідні умови для навчання дітей шестирічного віку в навчальних закладах різного типу: «Загальноосвітня школа-дитячий садок», малокомплектна школа, дошкільний заклад.

№ п. п.	Напрямки роботи	Заходи по їх реалізації
		3.3. Забезпечити активну роботу з питань профілактики злочинності, наркоманії, СНІДу, алкоголізму, табакопаління в молодіжному середовищі.
4	Кадрове забезпечення освітньої системи	4.1. Забезпечити перепідготовку вчителів до роботи за новими програмами і підручниками. 4.2. Розпочати реалізацію програми проведення дистанційних курсів підвищення кваліфікації кадрів через мережу Інтернет. Збільшити кількість груп очно-заочної форми навчання на курсах підвищення кваліфікації. 4.3. Продовжити впровадження рейтингової системи оцінювання фахових видань та якості роботи педагогічних працівників при їх атестації. Проводити систему стимулювання фахівців, які ведуть пошукову інноваційну роботу. 4.4. Проводити систематичне навчання кадрового резерву на заміщення вакантних посад керівників органів управління та закладів освіти. 4.5. Надати дієву допомогу педагогічним працівникам сільської місцевості з питань отримання ними земельних ділянок для ведення власного господарства. 4.6. Продовжити виконувати програму забезпечення закладів освіти педагогічними кадрами з урахуванням питомої ваги в наявному складі пенсіонерів, змін учнівського контингенту та тенденції зменшення кількості дітей дошкільного віку. 4.7. Розробити Регіональну програму «Вчитель». 4.8. Розробити Регіональну модель атестації педагогічних кадрів.
5	Підвищення ефективності управління освітою	5.1. Удосконалити роботу органів громадського самоврядування в загальноосвітніх закладах — шкільних радах. Забезпечити відкритість та гласність їх роботи. 5.2. Завершити роботу по створенню системи комп'ютерно-інформаційного забезпечення управлінської діяльності в районах та міських відділах освіти області. 5.3. Активізувати роботу обласної та районних (міських) освітніх рад. 5.4. Розробити та запровадити регіональну модель інформаційного забезпечення реформування освіти.
6	Забезпечення стабільного функціонування закладів освіти	6.1. Збільшити обсяг позабюджетних надходжень в системі загальної середньої освіти до 16 млн грн. 6.2. Створити прозору схему залучення та використання благодійних коштів батьків. Проводити двічі на семестр співзвіти керівників навчального закладу та ради школи (підклубальної ради) на загальних батьківських зборах про використання батьківських внесків. 6.3. Збільшити кількість землі, виділеної у постійне користування закладам від 14 344 га до 17 000 га. 6.4. З метою забезпечення закладів освіти сільськогосподарською продукцією та здешевлення харчування створювати трудові об'єднання старшокласників на базі сільськогосподарських підприємств, забезпечувати організацію літніх таборів праці та відпочинку для старшокласників не менше одного в кожному районі (місті). 6.5. Збільшити за рахунок різноманітних видів діяльності в системі професійно-технічної освіти обсяг позабюджетних надходжень до 6,5 млн грн. Продовжити проводити інвентаризацію об'єктів незавершеного будівництва, обстеження технічного стану приміщень закладів освіти та інженерних мереж; реалізовувати плани першочергових капітальних вкладень для забезпечення безперебійного функціонування мережі навчально-виховних закладів. 6.6. Створити регіональний фонд сприяння реформуванню загальної середньої освіти.

Д. М. ДЕМЧЕНКО,
начальник управління освіти
і науки облдержадміністрації,
голова колегії,

Н. М. ШАПОВАЛЕНКО,
секретар колегії.

ФОРМУВАННЯ ВМІННЯ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Сучасна система освіти припускає встановлення суб'єкт-суб'єктних відношень між учасниками педагогічного процесу у вузі. Педагогічний процес як систему характеризують дві активно діючі сторони: викладач і студент. Між ними існує прямий та зворотній зв'язок: передача інформації, самопізнання, самоаналіз. У процесі взаємодії, самопізнання викладача та студента збагачується їх науково-педагогічний досвід, змінюються погляди, особистісні оцінки.

Навчально-виховний процес неможливий без спілкування. Міжособистісні відносини учасників педагогічного процесу складаються та розвиваються в процесі спілкування. Міжособистісні відносини, як свідчать дослідження В. Н. М'ясищева, можуть бути позитивними, нейтральними і негативними. Позитивне спілкування та міжособистісні відносини викладача і студентів сприяють кращому засвоєнню інформації, стимулюють до самостійної, творчої роботи студентів, дають змогу краще запам'ятовувати навчальний матеріал, виконувати завдання, досягати цілей педагогічного процесу та оптимізувати процес навчання. Новий підхід до цілей педагогічного процесу, де студент є не тільки об'єктом, але й суб'єктом цього процесу, вимагає творчого відношення педагога до своєї діяльності. Від викладача, його вміння вступати у взаємодію із студентами залежить результат педагогічного процесу у вузі. Перебудова вищих закладів на гуманістичних засадах, заснованих на принципах педагогіки співробітництва та сумісної продуктивної діяльності у навчально-виховному процесі вимагає від педагога здійснення особистісного підходу, зміни характеру взаємовідносин у системі «викладач—студент».

Гуманна взаємодія потребує від викладача педагогічно доцільного керування навчанням студентів, зміни позиції диктату на стосунки партнерства, співпраці, взаємоповаги. Професійне завдання викладача — розкрити творчий потенціал кожного студента, сприяти його саморозвитку, самовдосконаленню, розумінню своєї значимості й особистісної неповторності. Педагогічний процес тільки тоді стане гуманним, коли викладач у співпраці зі своїми студентами зможе створити таку атмосферу спілкування, взаємодії, в якій кожний студент має можливість реалізувати своє «Я». Ця співпраця взаємозбагачує учасників педагогічного процесу. Студент, з одного боку, має право шляхом проб та помилок знаходити вірне рішення педагогічних проблем, стверджуватись як особистість. Викладач, з другого боку, дає змогу вихованцям самостійно приймати рішення, висловлювати свої думки та спостереження, мати право вибору,

проявляти свою індивідуальність. Перехід від монологічно-авторитарної до діалогічно-особистісної взаємодії викладача зі студентами забезпечує рівність позицій усіх учасників педагогічного процесу, право кожного на особисту думку, можливість її висловлювати, аргументувати. Викладач створює сприятливі умови плідного засвоєння студентами педагогічної інформації, в процесі якої він не тільки навчає студентів, але й сам вчиться спілкуватися, набуває педагогічного досвіду. Педагог, формуючи у майбутніх фахівців особистісні установки, найбільш адекватні гуманістичній взаємодії обох сторін, сприяє розвитку творчих можливостей особистості.

Одним з напрямків розвитку творчої особистості є удосконалення культури педагогічного спілкування: повага, доброзичливе ставлення до партнера; урахування його індивідуальних можливостей; прагнення зрозуміти партнера, вміння його вислухати; зовнішнім виглядом, зовнішніми паренгвістичними вміннями виражати готовність та бажання спілкуватися; володіння ситуацією, вміння проявляти ініціативу в спілкуванні; задоволення від процесу спілкування; вміння володіти емоційним станом. Оптимально-творчою педагогічною взаємодією викладача і студента вважаємо таку, яка, крім успішного засвоєння певних знань, умінь і навичок, забезпечує позитивну динаміку творчого розвитку вихованців у конкретних умовах педагогічної праці. Таким чином, викладач при побудові навчально-виховного процесу буде намагатися добирати такі дидактичні засоби, які б відповідали рівню розвитку творчих можливостей більшості студентів у групі. Оптимальність творчої взаємодії викладача із студентами не є щось сталим і визначеним раз і назавжди, — оптимальність змінюється з розвитком творчої особистості майбутніх фахівців і самого педагога.

Практика спілкування показує, що доцільно розглядати такі види спілкування, як нормативно-діловий та особистісно-творчі. Нормативно-діловий вид передбачає засвоєння норм та еталонів регламентованого, дистанційного спілкування. Особистісно-творчий вид припускає конструювання процесу спілкування в залежності від особистісних особливостей учасників педагогічного процесу, а також від комунікативної ситуації.

На сучасному етапі міжособистісного спілкування у вузі має значення нормативний та, в більшій мірі, творчий пошук рішень взаємодії учасників педагогічного процесу вищих закладів. Експериментальні дослідження про наявність безпосереднього зв'язку між творчими можливостями викладача і розвитком творчого

потенціалу студентів переконливо доводять, що загальнопедагогічна підготовка майбутніх учителів в університетах повинна передбачати спеціальні курси по озброєнню студентів технологіями активного перетворення педагогічної дійсності, розвитку творчих можливостей студентів, їх талантів і обдарованості у навчально-виховному процесі, в процесі творчої взаємодії викладача і студента. За таких умов саме курс «Основи педагогічної майстерності» може мати таке змістовне навантаження. Ми вважаємо, що творча взаємодія учасників педагогічного процесу повинна будуватися на сучасних психолого-педагогічних дослідженнях закономірностей формування творчої особистості вихованця, оскільки вирішення цієї проблеми на даному етапі ще не завершено.

Особистісно-творчі тенденції процесу поетапного удосконалення спілкування-взаємодії викладача та студентів найбільш ефективно реалізуються у курсі «Основи педагогічної майстерності». На першому етапі студенти виконують завдання, які дозволяють ближче познайомитися один з одним, обміркувати проблеми, що виникають при спілкуванні. На цьому етапі необхідно враховувати особливості групи та кожного студента, організувати роботу так, щоб на заняттях панувала атмосфера довіри між учасниками педагогічного процесу, яка дозволить визначити найбільш характерні помилки студентів: невміння встановлювати зоровий контакт, вислухати партнера; прагнення нав'язувати свою точку зору; невміння приймати компромісні рішення; невміння ставити запитання та ін.

На другому етапі увага приділялася корекції невербального спілкування. Студенти виконували вправи, які сприяли формуванню умінь виявляти своє ставлення за допомогою невербальних засобів спілкування («Привітання», «Вікно», «Телетакт» та ін.), виражати емоційну реакцію («Індивідуальна передача інформації»). Частина студентів отримувала завдання на картках і виконувала їх індивідуально, останні студенти, які не знали змісту карток, розшифровували поведінку сокурсників за невербальними засобами спілкування. Логіка невербальної поведінки — це укріплення творчого рівня. Студенти вчать самостійно помічати поведінку вихованців у типових педагогічних ситуаціях.

Третій етап передбачає навчання прийомам активної взаємодії перефразування, резюмування та розвитку ідеї. Перефразування — суть цієї техніки в тому, що студенти в процесі рольових ігор, перефразуючи, як би «возвртають» співбесіднику його вислови своїми словами. Прийом резюмування припускає відтворення слів партнера у скороченому вигляді,

формулювання самого головного, підведення підсумків. На останньому етапі активної взаємодії студенту необхідно навчитися не тільки перефразувати або резюмувати вислови сокурсника, але й зробити спробу вивести з цього логічний висновок, аргументувати свою думку.

На четвертому етапі відбувається корекція емоційного стану партнера, приділяється увага прийомам, які знижують або зовсім знімають емоційне напруження. У групі на цьому етапі можна спочатку дати завдання на визначення емоційного стану за зовнішнім виглядом сокурсників, знайомих, близьких. Ознайомити майбутніх педагогів з методами і технікою регуляції свого самопочуття. Вчити регулювати самопочуття зніманням м'язового напруження, контролювати та регулювати темп рухів, мовлення та дихання. Використовувати бібліо-музико-кіно-терапію, імітаційну гру, мікрорекламу. На цьому етапі у студентів формуються наступні вміння: вибирати та використовувати різноманітні засоби саморегуляції відповідно до ситуації та індивідуальних особливостей студентів; концентрувати увагу на різних групах м'язів, знімати м'язові зажими; складати програму самонавіювання; керувати своїм самопочуттям.

П'ятий етап — аналіз, обміркування процесу спілкування. На цьому етапі викладач або студенти аналізують процес спілкування. Учасники педагогічного процесу самостійно запропонують теми обміркувань, звертають увагу на вдалі прийоми активної взаємодії, корекції емоційного стану, висловлюють особисту оцінку процесу комунікативної взаємодії.

Практика показала, що такі заняття дають змогу студентам краще пізнати один одного, сприяють встановленню доброзичливих, довірливих стосунків між учасниками педагогічного процесу, збагачують досвід спілкування новими прийомами, знаннями, підходами, сприяють розвитку творчої наснаги студентів. Таким чином, у процесі педагогічної взаємодії найбільш продуктивним є творчо-особистісне спілкування, яке орієнтоване на особистість партнера: однаково як на викладача, так і на студента.

А. Г. КОЛЕСНИК,

канд. пед. наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського,

О. А. ЛИСТОПАД,

канд. пед. наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

ПОМОГИ МНЕ СДЕЛАТЬ ЭТО САМОМУ!

Десятилетняя борьба за становление новой Украины коснулась буквально всех сторон жизни, а тем более такой, как воспитание и обучение детей. Как и многие другие педагоги, мы стали искать более действенные пути в нашей работе. Цель у нас была четко определена: постараться уйти от характерного для прошлого времени формализма и подражания и подойти к работе творчески, сочетая как традиционную, так и нетрадиционную педагогику. В этой связи из известных нетрадиционных педагогических систем мы выбрали две — получившую всемирное признание итальянского педагога конца XIX — начала XX века Марии Монтессори и ее последовательницы — выдающегося украинского педагога того же исторического периода — Софии Русовой.

Это были единомышленницы, соратницы по разработке и применению наиболее прогрессивных педагогических идей в дошкольном воспитании и обучении детей.

Вся педагогическая деятельность и многочисленные исследования, проведенные М. Монтессори, убеждают, что нормально развиваться может каждый ребенок, даже «отклоняющегося» поведения, если дать ему возможность самостоятельно справляться с любыми заданиями, которые соответствуют его возрасту. Не регламентировать его «снаружи», а предоставить «изнутри», в свободном действии, помочь «упорядочить» и развить свои силы, способности, умения. Педагоги и родители должны уметь сдерживать свои эмоции, не спешить выполнять работу за ребенка, а дать ту или иную оценку его действиям, и, наблюдая за ним, в случае необходимости откликнуться на его призыв «помоги мне сделать это самому». В педагогике М. Монтессори нас привлекло то, что она учит добиваться признания через старание и труд, через преодоление различных препятствий и рассматривает детскую активность как средство развития, причем не столько в форме игры, сколько в форме «работы», т. е. прикладного действия свободно управляемого и самостоятельно осуществляемого самим ребенком. Как мы сами убедились, такая самостоятельность, лишенная чрезмерного педагогического вмешательства, как обучающий и воспитательный принцип действительно обеспечивает полноценное развитие детей.

Те же идеи, размышления мы встретили и в работах Софии Русовой. К педагогическому творчеству М. Монтессори София Русова относилась с большим уважением. Она первая познакомила украинскую педагогическую общественность с основными принципами системы М. Монтессори, дала глубокий анализ ее педагогических идей, показала особенность методов воспитания в дошкольных учреждениях, специфику и богатство дидактического материала,

который явился основой и для ее собственной деятельности как педагога. Создавая свою собственную концепцию дошкольного воспитания в Украине, София Русова творчески подошла к использованию идеи М. Монтессори, отметив, что ее дидактический материал несколько механичен и не в полной мере способствует духовному развитию ребенка. С. Русова считала необходимым, учитывая национальные особенности, в дошкольных учреждениях Украины более свободно организовывать воспитательный процесс, насыщая и обогащая его духовными, эстетическими ценностями, которые дают возможность детям пережить минуты подлинной радости или грусти, познать особенную красоту природы Украины, произведений литературы, искусства, фольклора, народных обычаев и традиций.

К сожалению, после многих десятилетий замалчивания педагогика М. Монтессори, получившая всемирное признание, как и педагогические идеи ее современницы С. Русовой, только в 60-е годы стали известны и у нас. Целая серия исследований, проведенных под руководством ученых А. В. Запорожца и Л. А. Венгер, показали неоспоримую и непреходящую ценность этой педагогической системы для нашего времени.

Со всем этим педагогическим богатством наш коллектив начал знакомиться в начале 90-х годов. Тогда и началась подготовка к его использованию. Перед нами возникло сразу несколько сложнейших задач. Во-первых, собрать наиболее полную информацию об опыте практического применения этой новой для нас педагогической системы.

Во-вторых, не только овладеть всем этим материалом, но и перестроиться психологически, преодолеть стереотипы прошлого.

В-третьих, разработать свою модель, свой вариант использования этой нетрадиционной педагогики в сочетании с требованиями государственной программы дошкольного образования. И все это осуществить исходя из реальных материальных и кадровых возможностей, а также психологических и этнографических особенностей наших детей, самого младшего поколения одесситов. Затем предстояло найти возможности переоборудовать все помещения детского сада, спроектировать его дизайн, изготовить мебель и решить другие задачи в соответствии с требованиями педагогики М. Монтессори и С. Русовой. Самым сложным было накопление разнообразного и оригинального дидактического материала и оборудования для организации учебно-воспитательного процесса.

На это ушли годы напряженного труда. Во многом нам помогли спонсоры, попечительский совет детского сада. Нашли мы понимание и поддержку и в центрах нетрадиционной

педагогике в Минске, Москве, куда неоднократно выезжали, где удалось получить консультации, заказать образцы дидактических материалов. Многие изготовили сами. Мы очень благодарны Киевскому учебному центру М. Монтессори, где прошли обучение наши воспитатели. В 1997 году в нашем детском саду был организован методический семинар по проблемам применения новых методик, который действует и по сей день. По инициативе института усовершенствования учителей он превращен в постоянно действующий для работников дошкольных учреждений области и города и работает на базе нашего дошкольного учреждения. Уже минул третий год с тех пор, как наш детский сад работает по методикам М. Монтессори и С. Русовой, которые мы используем творчески, создав собственную систему.

Разработанная нами система, построенная на основе сочетания традиционной и нетрадиционной педагогики, не только не противоречит требованиям государственной программы «Малютко», «Дитина», и основным положениям Базового компонента дошкольного обучения в Украине, а согласуется, дополняет их и в целом обогащает весь процесс обучения и воспитания детей.

Следует отметить, что вся работа нашего коллектива осуществляется по специально отработанному недельному учебному циклу, включающему обязательные программные занятия по изучению основ математики, грамоты, чтения и т. д., а также дополнительные занятия по изобразительному искусству, английскому языку, физкультуре и т. д. Отличительной чертой этого расписания является то, что сетка занятий строится по тематическим дням: понедельник — «День знаний и творческого мышления»; вторник — «День диспетчера» (тренировка воли и организованности); среда — «День речи» (звука, слуха); четверг — «День тела» (двигательной активности, управления телом, занятия по валеологии); пятница — «День труда».

Такое построение расписания, как мы убедились, помогает добиться целенаправленности и последовательности в обучении и воспитании детей, активного развития у них мотивации к занятиям, внимания, воли, самостоятельности, мышления, слуха, речи, двигательной активности, управления телом, овладения трудовыми навыками.

Но все это было бы невозможно осуществить, если бы в нашем детском саду не было создано необходимой среды «обитания» детей, которая определяется в педагогике М. Монтессори и С. Русовой как подготовленное окружение. Сами дети создать такое окружение и жить в нем не могут. Это подготовленное окружение, а мы посвятили его созданию несколько лет труда, является, с одной стороны, пространственным окружением, состоящим из ком-

плектов специальной мебели, изготовленной по определенным размерам и форме, наиболее доступной детям, конструкций стеллажей, на которых размещаются все необходимые материалы для их занятий и отдыха. С другой стороны, это предметное окружение, которое включает в себя специально изготовленный дидактический материал, пособия, различные инструменты, приспособления, игры, литературу.

И самое главное, что все это подготовленное окружение мы не только создаем, но и учим детей, как им самостоятельно пользоваться. Для этого проводим различные презентации (показы) работы с учебным материалом, а его у нас много, в том числе и совсем не традиционного характера — пересыпания, переливания, работа с рамками-застежками, с объемными телами, выкладыванием слов с помощью подвижного алфавита, действия с рулоном 4-х стихий земли и т. д.

Таким образом, созданная «среда обитания» детей, весь пространственный и предметный мир их интересов, увлечений, занятий, труда и отдыха позволяют нам наиболее эффективно выполнять свои педагогические задачи. Наши многолетние наблюдения за детьми показали, как они быстро развиваются, насколько увлеченно и раскованно действуют, когда в системе дошкольного обучения активно используются формы и методы педагогики М. Монтессори и С. Русовой. Так происходит и тогда, когда мы исследуем с детьми сферу «Природа», все четыре стихии Земли: воду, сушу, воздух, огонь. И когда, соприкасаясь со сферой «Культура», дети попадают в удивительный мир искусства, они учатся не только различать, например, виды живописи, но и в определенной мере анализировать их эмоциональный настрой, характеризовать способы художественной выразительности, проявлять удивительную фантазию, воображение, вкус.

А как не залюбоваться нашим коллективным «шедевром», выполненным детьми по мотивам известной картины Анри Матисса «Красные рыбки». Эта картина теперь украшает садик и вызывает восхищение взрослых. Выполняя требования Базового компонента, касающиеся музыки, нельзя не отметить, как нетрадиционно и увлекательно проводится эта работа нашим творческим коллективом. Начинаем свой день с приветствия, глядя друг другу в глаза и пожимая по-дружески руку. По выбору детей (а выбор велик) все вместе исполняем песню! Дети учатся различать звуки. Для этого используются колокольчики с разным звучанием — от самого громкого до самого тихого. Дети ищут пары одинаковых звуков, упражняются в отступлении ритма, обучаются грациозно и красиво ходить, знакомятся с движениями и ритмами различных танцев, импровизируют и самостоятельно сочиняют мелодии детских песенок, разыгрывают сказки.

Все это не проходит бесследно и надолго остается в восприимчивой и впечатлительной душе ребенка. Эти впечатления он пронесет через всю жизнь: радость, счастье, гармония души и тела. Линия «Люди», предложенная в Базовом компоненте, также красной нитью проходит в нашей работе с детьми. Благодаря разработанному нами фотоальбому «Линия времени» дети могут проследить становление своей семьи. А через презентацию «День рождения» понять, что значит новорожденный, как проходит год. Ребенок с глобусом (макет Земли) в руках обходит горящую свечу, символизирующую Солнце, и осознает, что Земля совершает один оборот вокруг Солнца, значит ему добавился еще один год. Он повзрослел. Дети с удовольствием рассматривают фотографии, на которых изображен именинник: новорожденный, годовалый, а вот ему два года, три и т. д.

С помощью физических упражнений, различных видов гимнастики (психогимнастика, пальчиковая, дыхательная, для глаз, языка и др.) мы максимально приближаемся к сфере «Я сам». Благодаря умению делать выбор, быть самостоятельным и независимым, изучению правил и их выполнению, сформированной воле удастся решить проблему межличностных отношений между взрослыми и детьми, между детьми и их сверстниками. А так как у нас группы разновозрастные (3—6 лет), задача решается легко. Старшие с удовольствием учат младших, помогают им, а младшие послушны, коммуникативны, свободны.

Наши группы отличаются прежде всего свободой и порядком, реальностью и природность, красота и особая атмосфера душевности. Мы руководствуемся тем, что ребенок лучше взрослого знает, что ему нужно в каждый конкретный момент его жизни и имеет внутренние силы для развития. Речь идет о сенситивных периодах, т. е. периодах, когда психика ребенка настроена на что-то одно, исключая все остальное. Это, как пучок света, освещающий главное, нужное, посылаемое Природой именно ему, именно сейчас. Отсюда вытекает, что внимательный взрослый может помочь ребенку не потеряться в чужом и подчас враждебном ему мире. У каждого малыша свой, неповторимый путь. Он должен пройти через свои ошибки, пробы, удачи и сам очень многому научиться. Он не должен ничего нам с вами, он хочет и может развиваться для себя. Самообслуживание — вот что развивает ребенка и физически, и нравственно, и умственно, в результате чего формируются у него и самооценка, и самопризнание. И тут трудно переоценить значение труда, стремление к которому заложено у ребенка самой природой. Мы делаем все для того, чтобы занятия наших детей трудом были не только по силам, но и «взаправдашними», чтобы они видели результаты своего труда, его целесообразность и необходимость. В то время, когда наши уче-

ные, врачи, психологи отмечают у детей, да и у взрослых, низкую мотивацию к труду, как важно поддержать у детей природное желание работать. Любая трудовая деятельность требует согласования всех двигательных операций: «тонкого движения рук, головы, ног, туловища, глаз и т. д.». Труд — это хорошо развитая диспетчерская программа. Не будете давать детям трудиться в возрасте 5—7 лет, не надейтесь на их помощь после 12 лет. Поэтому у нас дети учатся не пол мыть или гладить, а просто учатся трудиться.

Общеизвестно, что дети очень любознательны. Мы постоянно убеждаемся в том, что они особенно любят исследовать, экспериментировать, изучать окружающий мир. Мудрецы и философы древности говорили: «Нет ничего в нашем мышлении, чего бы не было первоначально в наших ощущениях». На этом и построила свою систему сенсорного воспитания, т. е. воспитания чувств, М. Монтессори, глубоко убежденная в том, что развитие органов чувств, а в конечном итоге и интеллекта, находится в прямой зависимости от развития ощущений и восприятия ребенка. Поэтому мы много внимания уделяем сенсорике как залого успешного развития речи и интеллекта наших детей. Мы всегда помним, что органы чувств — это своеобразные разведчики мозга, поставщики информации, отсутствие которой губительно для интеллекта. Кант назвал руку «выдвинутым наружу головным мозгом».

Но мы видим свою задачу не только в том, чтобы развивать у детей самостоятельность в решении тех препятствий, с которыми они сталкиваются в жизни, в освоении окружающего их мира явлений и вещей, а делаем все, чтобы научить ребенка радоваться жизни, помочь ему обрести духовную свободу, дать расцвести его душе, мечте — вот тут нам на помощь пришло духовное наследие Софии Русовой.

У нее мы научились, как заглянуть в душу ребенка и пробудить в нем высокодуховную Личность, воспитать желание изучать историю родного края, Матушку-Природу, лучшие традиции украинского народа. Через народное творчество, народные обряды, игры — эту сокровищницу украинского наследия — мы развиваем у наших детей любовь и уважение к своему народу, родному краю, Земле. Наши праздники «Червона калина», «Ивана Купалы», «Масленица», «Троица» и др., встречи с родителями «Моя семья», «Праздник фонариков» помогают зажечь в тонкой и чувствительной душе малышей желание творить добро ближним, учат в жизни делать правильный выбор, ценить и хранить семейный очаг, любить свою Родину, свой край, беречь природу, оказывать посильную помощь тем, кто в ней нуждается, и просто быть счастливым человеком.

Нас радует конечный итог нашей работы — все выпускники детского сада № 75 быстро адаптируются в школе; учителя отмечают их

самостоятельность, ответственное отношение к учебному труду и высокое духовное и интеллектуальное развитие.

Не случайно на городских выставках передового опыта, проводимых в 2000 и 2001 году, наше дошкольное учреждение по оценкам посетителей этих выставок занимает первое место, но мы этим не самообольщаемся, а продол-

жаем упорно трудиться и совершенствовать свою деятельность.

Л. Г. ХАЛЕЕВА,

заведующая дошкольным учреждением № 75 Жовтневого района г. Одессы, педагог высшей категории, награждена значком «Отличник образования Украины».

Позакласне та позашкільне виховання

ОРГАНІЗАЦІЯ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ШКОЛІ КОЗАЦЬКО-ЛИЦАРСЬКОГО ВИХОВАННЯ

За допомогою тільки школи побудувати світ неможливо, але й без допомоги школи теж неможливо...

Учнівське самоврядування — це здійснюване самими школярами управління справами своїх колективів. У школі воно охоплює всі первинні, проміжні та загальношкільні учнівські колективи, товариства, клуби, інші об'єднання учнів.

Учнівське самоврядування — це форма демократичної побудови життя учнівського колективу, яка передбачає:

— широку участь учнівських самодіяльних організацій та їхніх виборчих органів в управлінні найважливішими питаннями своєї життєдіяльності з урахуванням інтересів учнів різних вікових груп;

— формування високих моральних якостей, інтелектуальних і організаторських здібностей;

— удосконалення практичних умінь та навичок у процесі колективного визначення важливих цілей із подальшою їх реалізацією.

Самоврядування — дієвий спосіб поєднання теорії та практики у вихованні громадянина демократичного суспільства, своєрідна практична частина громадянської освіти та виховання. Учні на практиці засвоюють свої права та обов'язки.

В Адамівській школі козацько-лицарського виховання Білгород-Дністровського району Одеської області вже декілька років функціонує модель учнівського самоврядування, що базується на традиціях лицарської верстви українського народу (козацтва).

Спостереження за розвитком сучасного українського суспільства (зокрема, нашої Адамівської територіальної громади) показують, що відбувається «звужування» держави — громада все більше бере на себе її функції, а громадяни все частіше спільно вирішують проблеми, не звертаючись по допомогу до державних органів. Це пов'язано із загальною тенденцією нашого часу, з переходом від «державного до державно-громадського управління.

Ефективність нової схеми державно-громадського управління визначається рівнем громадянської культури всіх членів суспільства, і тому (у теперішніх складних умовах державотворення) школа повинна керуватись принципом пріоритету прав особистості над інтересами суспільства і держави, гуманізму, свободи, демократії, миру, національної злагоди, надаючи дитині, підлітку, юнакові (дівчині) ще в школі навичок громадського самоврядування, виховуючи лідера ХХІ століття, людину, яка буде в змозі приймати доленосні рішення в житті громади, регіону, держави і бути відповідальним за них.

Проблема визначення універсального типу самоврядування, який забезпечив би позитивний результат, постійно хвилює педагогів. У педагогіці спостерігалось чимало спроб зробити самоврядування схожим на якісно працюючий механізм (ми пам'ятаємо учнівські комітети часів радянського періоду), але історія розвитку педагогіки учнівського самоврядування доводить, що навіть сьогодні ми не наблизились до цього ідеалу, не змогли створити ідеальний механізм під назвою «учнівське самоврядування». Це не свідчить про безсилля науки в дослідженні природи людини чи про недостатність пошуку педагогів-практиків. Психолого-педагогічна наука і передова новаторська практика не змогли зробити учнівський орган самоврядування школи певним «штучним інструментом».

Що ж заважає знаходженню ідеального механізму? Розмаїття цілей та завдань самоврядування, елементів змісту та видів форм моделей. Багатоваріантність умов і засобів управління. Неоднозначність виявлення закономірностей самоврядування в залежності від індивідуальних особливостей дітей і багатьох інших факторів.

Презентація моделей самоврядування на обласному методичному зборі педагогів та учнівських лідерів «Лідер ХХІ століття» за підсумками обласного етапу Всеукраїнського конкурсу

на кращу модель учнівського самоврядування показала, як по-різному організують учнівське самоврядування кращі школи Одещини: в кожній школі сформувались свої стиль, темп і ритм роботи, власні методи й прийоми, певні психолого-педагогічні здобутки.

Отже, немає єдино вірного підходу до виховання лідера, а є лише велике розмаїття ідей щодо організації цієї роботи. Головна ідея — ідея багатоваріантності моделей учнівського самоврядування (і взагалі організації навчально-виховного процесу!).

Згідно із Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», Положеннями «Про загальноосвітній навчальний заклад», «Про педагогічну раду середнього загальноосвітнього навчально-виховного закладу», «Про раду школи», «Про піклувальну раду школи», Статутом Адамівської школи козацько-лицарського виховання, — в Адамівській школі функціонує модель державно-громадського управління, яка базується на дотриманні прав та обов'язків усіх суб'єктів навчально-виховного процесу: учнів, учителів, батьків, громадськості. Однією із складових частин його є учнівське самоврядування у формі Козацько-Отаманської республіки.

Вищим органом учнівського самоврядування Адамівської школи козацько-лицарського виховання є коло джур і дан (загальні збори учнів 5—9 класів), яке збирається не рідше 2-х разів на навчальний рік: у травні та у вересні.

На колі джур і дан заслуховується звіт про роботу ради джур і дан, обирається новий склад ради джур і дан (травень) та затверджується план роботи ради джур і дан (вересень). Новий склад ради джур і дан оновлюється не менш як на третину її членів і обирається терміном на один навчальний рік.

Рада джур і дан обирається у кількості 15 осіб (головного отамана ради джур і дан, головної берегині ради джур і дан, писаря ради джур і дан та 12 отаманів (берегинь) паланок (секторів роботи). Рада джур і дан працює за 4 циклами напрямків роботи (всього напрямків роботи — 10).

У школі є узгоджувальна рада джур і дан (у випадку розбіжностей в поглядах на якусь проблему між джурами та данами), яка складається з ради отаманів загонів і ради дан (берегинь) загонів. Отаманів та берегинь обирають на класних зборах джур і дан терміном на один навчальний рік.

До узгоджувальної ради джур і дан на правах співголів ради входять: головний отаман ради джур і дан та головна берегиня ради джур і дан.

Узгоджувальна рада джур і дан разом із писарем ради джур і дан складає координаційну раду цікавих справ.

З числа молодих козаків 9 класу обирається суд козацької честі терміном на один навчальний рік у такому складі: суддя, радник, писар,

лелі, дани, берегині, які не підсудні суду козацької честі.

Крім отаманів та берегинь, класні збори джур і дан обирають терміном на один рік (із обов'язковим піврічним звітом про роботу і можливістю переобрання) писаря, хорунжого, бунчужного, товмача, скарбничого та інших посадових осіб керівного складу класного козацького загону.

Ця модель учнівського самоврядування працює у школі козацько-лицарського виховання з 1998 року і на практиці довела доцільність виховання національної самосвідомості, громадської активності, формування творчої особистості козачат, зміцнення фізичного і морального здоров'я.

Нещодавно в школі відбулося традиційне козацьке таборування, яке переконливо показало, як важливо в наш час мати дитячу організацію у школі — вона підмурок колективної виховної роботи. На жаль, наш педагогічний корабель накренило у бік індивідуалізації навчання та виховання, і цей крен призводить до того, що багато школярів відмовляються від шкільної «індивідуальності» на користь неформальних, а іноді й злочинних угруповань та об'єднань.

Ми практично відмовились від виховання взагалі, в результаті якого, як показує досвід наших пострадянських шкіл, виникають спотворені стосунки, злочинність, сексуальна розбещеність, самотність особистості, що привело до необхідності введення в школах спеціальної охорони порядку (людей в уніформі). Однак здебільшого цей порядок вони не можуть навести, бо причини безпорядку не зовнішні, а внутрішні — губляться традиції щодо організації життя дітей у колективі — самоврядування, гласність, свідомий порядок, дисципліна, самообслуговування. Відомо, що не може бути успішним виховання громадянина-господаря своєї країни, якщо дитина, підліток не навчатиметься відповідально ставитись до виконання своїх функцій в організації життя класу, школи, сільської громади.

Нашу школу почали звинувачувати у мілітаризації системи виховання. Так, у нас є однострой, прапор, марширування, салютування, загони, командири-отамани, але це має форму гри. Це форма організації, яка ґрунтується на історичному досвіді українського народу, метою якого є виховання свідомих громадян, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Провідна ідея нашої виховної системи полягає в створенні умов для цілеспрямованого розвитку дитини як особистості. Ядро виховного процесу становлять взаємодопомога, співпереживання, підкорення спільно обраним законам — все це зумовлює позитивний вплив на особистість в процесі формування Адамівської Січі — братства козачат. Що антигуманного в таких принципах життя нашого колективу: ніхто не має права образити іншого, бо дістане відсіч

від усього дитячого гурту; ніхто не може порушити закони життя класу, школи, йому цього не дозволять; стриманість, ввічливість, повага до старших; міра в одязі; відповідальність за виконання своїх обов'язків?!

Велика увага приділяється в нашій школі формуванню таким понять, як учнівська честь, гідність, совість.

Засобами козацької педагогіки ми формуємо у козачат «командний дух»: наша команда — це, відповідно, наша Січ, наша школа, наше село, наша Україна; виховуємо козака, для якого найдорожче — воля і честь! Хіба це погано?!

Дивлячись на перебіг таборування, на злагожені колективні дії команди фіналістів, розуміємо — ми на вірному шляху!

«Колиска наша — ненька Україна,
Сини її — преславні козаки,
Що йшли за правду і за волю
З життя земного в вічне...»

Одним з принципів, за яким будується школа козацько-лицарського виховання є принцип ідеалізації, тобто виховання козачат на позитивних прикладах, формування у молоді національної свідомості, духовності, фізичної досконалості, високої культури. Цей принцип має непересічний характер.

Немає ідеальних людей і не можна з будь-кого робити ідеал для молоді, але можна говорити про орієнтацію на моральні принципи: відданість ідеї Івана Мазепи, любов до Батьківщини Тараса Шевченка, відвага і честь Івана Сірка.

Ми за основу принципу ідеалізації вибрали ідеал лицаря — високошляхетної, духовно багатої, морально чистої й мужньої людини. Такими лицарями були Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Тарас Шевченко, Михайло Драгоманов, Борис Грінченко, Софія Русова, Володимир Вернадський, Михайло Грушевський.

«Український лицар живе для Батьківщини: він завжди готовий віддати за неї своє життя. Найдорожче для нього — лицарська честь і слава».

У школі оформлено стенди з історії козацтва, життя куреня Адамівської школи, козацькі загонові куточки. Ведеться козацький фотолітопис, невеликим тиражем друкуються шкільна газета «Річ про Адамівську Січ».

Не зайве буде додати, що ми користуємось цілковитою підтримкою батьків та громадськості: на території Адамівської громади мешкає більше 80-ти козаків Українського козацтва.

Велику підтримку у справі козацько-лицарського виховання ми відчуваємо з боку керівників сільгосп підприємств — М. І. Бурлая, В. М. Вронського, І. Ф. Даниленка, В. О. Козубенка (кооперативи «Промінь», «Едем», ім. Т. Г. Шевченка, «Фенікс»), Адамівського сільського голови А. М. Коноваленка, депутатів сільради та райради Н. В. Старченка, Н. І. Харченка, С. С. Тимофєєвої.

У нас працелюбний педагогічний колектив, який багато зробив для впровадження козацько-лицарського виховання. Це: завуч П. М. Лавриненко, класні керівники В. М. Вронська, Т. В. Катюшева, О. А. Піштіган, К. М. Граждан, Н. П. Галицька, вчителі О. Д. Солов'єнко, Р. М. Буравицька, С. В. Тимофєєва, М. С. Малькова, педагог-організатор В. Н. Грищенко, вчителі молодших класів Л. М. Лавриненко, І. І. Корженко, І. П. Лавриненко, Т. М. Золотовська, А. М. Подолько, Д. М. Воронова, Т. І. Козубенко, Н. Г. Скригулець.

Екіпірувати козачат одностроєм нам допоміг паланковий отаман полковник Українського козацтва Л. Г. Городецький.

Оздобила курінний та загонові прапори майстриня М. Т. Худа.

Не цураються роботи з козачатами курінний М. К. Маринеску, сотник А. І. Редько, хорунжі О. А. Козаченко, В. І. Білоус.

У 1998 році, поспілкувавшись з нашими джурами на Великій Раді Українського козацтва, Генеральний писар Тарас Чухліб сказав нам: «Ваші діти ще зовсім «сирі»...

«Сирі» були не тільки діти, «сирі» були й ми — педагоги.

Не завжди сьогодні цінують працю педагога, позитивні наслідки якої проявляються через багато років. Як сказав поет:

«Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли. У нас нема
Зерна неправди за собою...»

Наведемо ряд позитивних наслідків козацько-лицарського виховання:

— зростання національної свідомості, патріотизму, відданості ідеалам українського державотворення, демократичного суспільства, етнонаціональної злагоди всіх учасників виховного процесу (а це — учні, вчителі, батьки, громадськість; в селі мешкають представники 9 національностей — українці, росіяни, болгари, молдовани, румуни, гагаузи, калмики, черкесяни, кеябейці);

— інтенсифікація процесів духовного єднання учасників виховного процесу, що виявляється у повазі, довірі, взаємодопомозі, щирих взаєминах між педагогами і школярами, педагогами і батьками, мешканцями громади (у школі і на території громади вже декілька років нема правопорушень — а це духовний вплив школи на село; у школі покращалась успішність — її якісний показник складає у 1998 році — 55%, у 1999 році — 53%, у 2000 році — 56%, у 2001 році — 55% — найвищий у районі серед загальноосвітніх закладів I—II ступенів);

— зростання ролі колективу учасників навчально-виховного процесу як саморегулюючої системи (як директору школи мені досить часто не дають можливості проявити свій «управлінський талант» — плануєш якусь адміністративну ініціативу, прийдеш до школи — дивишся, а проблема вже вирішена, і вирішив її або ря-

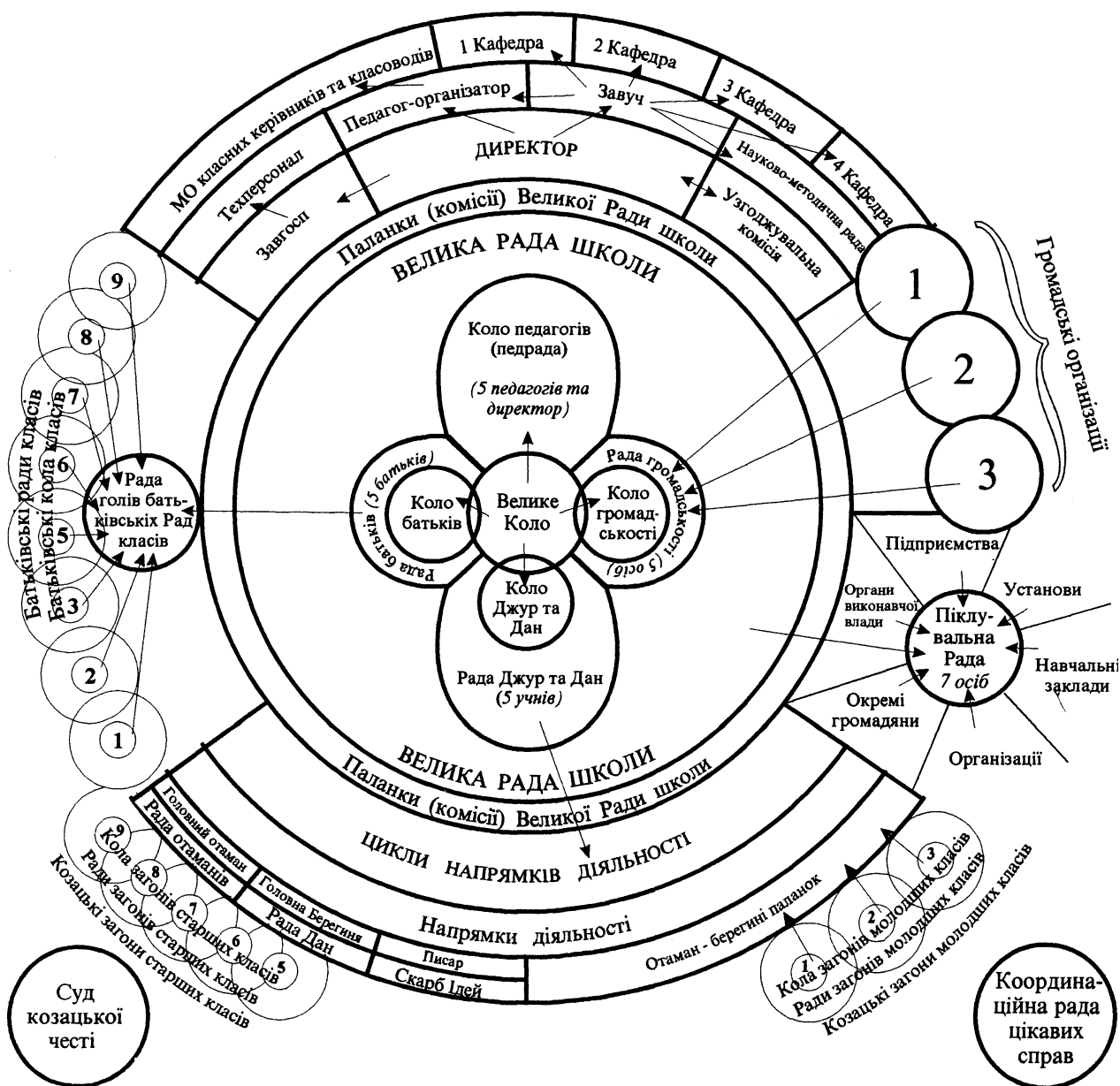
довий учитель, або хтось із учнівського активу, або хтось із батьків; вимагаєш пояснення від ініціаторів, а вони кажуть: «Та навіщо Вас турбувати. Ми це можемо й самі вирішити...»).

Адамівська школа козацько-лицарського виховання є центром духовного життя, берегинею козацького духу села, і для цього у неї є всі

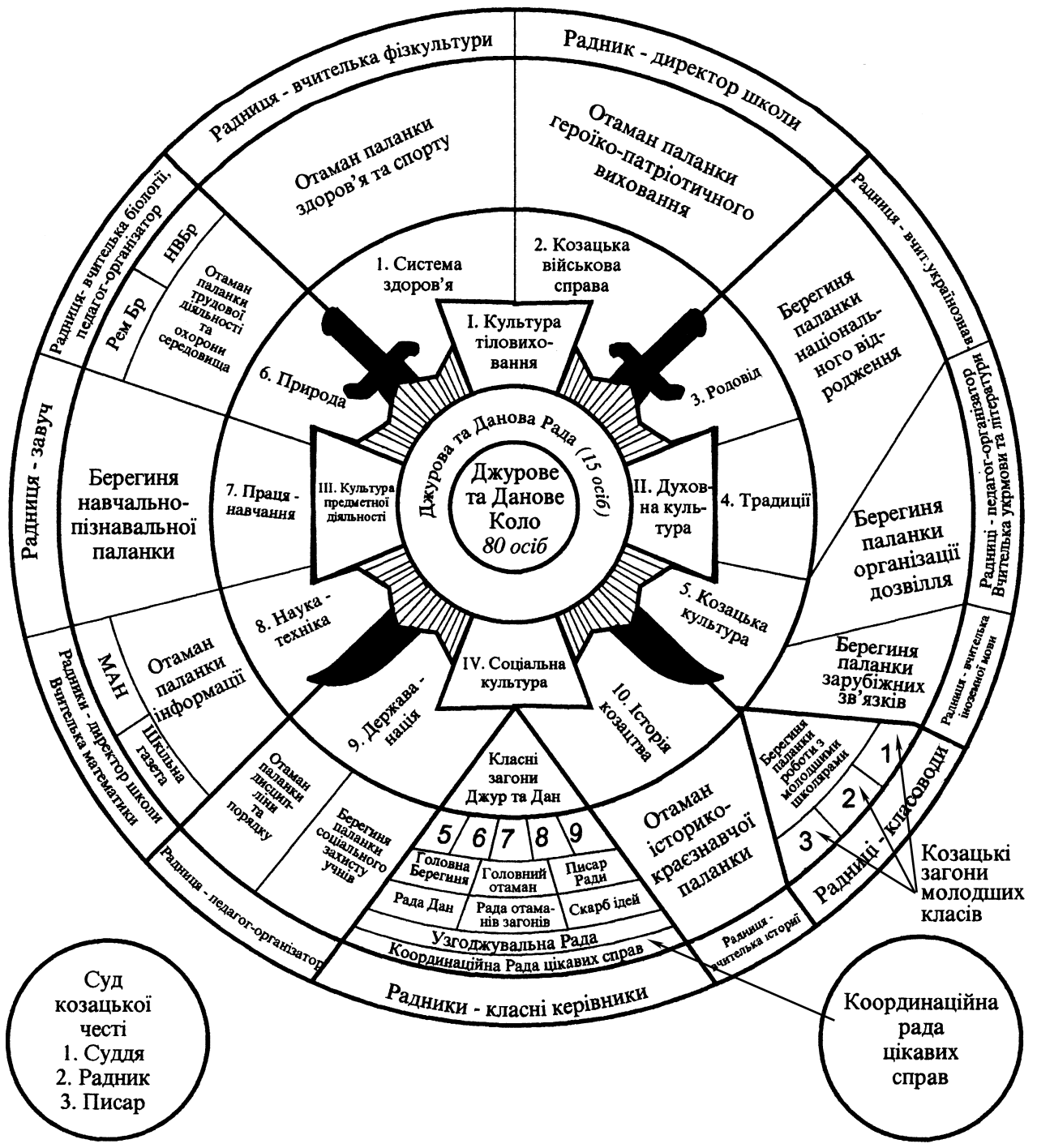
необхідні складові: вона національна, має національно налаштовані кадри лицарів духовності, оригінальну систему учнівського самоврядування, яка базується на традиціях лицарської верстви рідного народу, а в підґрунті — сформовану громадську думку та козацькі звичаї і традиції села.

Додаток 1

ЗАГАЛЬНА СТРУКТУРА ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ АДАМІВСЬКОЮ ШКОЛОЮ
КОЗАЦЬКО-ЛИЦАРСЬКОГО ВИХОВАННЯ

СТРУКТУРА УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ АДАМІВСЬКОЇ ШКОЛИ КОЗАЦЬКО-ЛИЦАРСЬКОГО ВИХОВАННЯ

НАПРЯМКИ РОБОТИ РАДИ ДЖУР І ДАН АДАМІВСЬКОЇ ШКОЛИ КОЗАЦЬКО-ЛИЦАРСЬКОГО ВИХОВАННЯ

Керівний склад ради джур та дан		1. Головний отаман ради джур і дан	Рада отаманів загонів	Узгоджувальна рада	Координаційна рада цікавих справ
		2. Головна берегиня ради джур і дан	Рада дан (берегинь) загонів		
		3. Писар ради джур і дан	Скарб ідей		
Цикли напрямків діяльності	Напрямки діяльності		Отаман — Берегиня		Радник (ця)
I. Культура тіловиховання	1. Система здоров'я 2. Козацька військова справа	4. 5.	Отаман паланки здоров'я та спорту Отаман паланки героїко-патріотичного виховання		Учителька фізкультури Директор школи
II. Духовна культура	3. Родовід 4. Традиції 5. Козацька культура	6. 7. 8. 9.	Берегиня паланки національного відродження Берегиня паланки організації дозвілля Берегиня паланки зарубіжних зв'язків Берегиня паланки роботи з молодшими школярами		Учителька українознавства Педагог-організатор. Учителька укр. мови та літератури Учителька іноземної мови Класоводи
III. Культура предметної діяльності	6. Природа 7. Праця — навчання 8. Наука — техника	10. 11. 12.	Отаман паланки трудової діяльності та охорони середовища Берегиня паланки навчально-пізнавальної діяльності Отаман паланки інформації		Учителька біології, педагог-організатор Завуч Директор школи, вчителька математики
IV. Соціальна культура	9. Держава — нація 10. Історія козацтва	13. 14. 15.	Отаман паланки дисципліни та порядку Берегиня паланки соціального захисту Отаман історико-краєзнавчої паланки		Педагог-організатор Педагог-організатор Учителька історії

ФУНКЦІЇ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ТА ПАЛАНОК РАДИ ДЖУР І ДАН АДАМІВСЬКОЇ ШКОЛИ КОЗАЦЬКО-ЛИЦАРСЬКОГО ВИХОВАННЯ

1. **Головний отаман ради джур і дан** — головує на засіданнях ради джур і дан, головує на засіданнях ради отаманів загонів, співгодує з головною берегинєю на засіданнях узгоджувальної ради, в проміжках між засіданнями ради джур і дан керує діяльністю по самоврядуванню учнів.

2. **Головна берегиня** — заступниця головного отамана — головує на засіданнях ради дан (берегинь) загонів, співгодує з головним отаманом на засіданнях узгоджувальної ради.

3. **Писар ради джур і дан** — веде документацію ради джур і дан і відповідає за накопичення скарбу ідей.

4. **Паланка здоров'я та спорту** (профільні загони ЮІР, ДЮОП, футбольна та баскетбольна секції, туристський гурток, гурток народних ігор та забав, факультатив «Козацьке тіловиховання»). Плекає у кожного козака міцне здоров'я, загартовує тіло і дух, формує уміння досягати перемог у спортивних іграх. Формує культуру поведінки, норми моралі, контролює навчання в профільних загонах, забезпечує розуміння рухливих ігор та проведення спортивних змагань, днів козацьких забав.

5. **Паланка героїко-патріотичного виховання** (гурток «Пам'ять», гурток козацьких бойових мистецтв, фа-

культатив «Козацька військова справа»). Формує уміння захищати рідну мову, культуру, землю, досліджує і практично відроджує військово-спортивне мистецтво козаків: верхову їзду, стрільбу з лука, володіння списом, шаблею, подолання природних перешкод, кермування човном під веслами та вітрилами, різні види боротьби та протиборств, козацьке багатоборство.

6. **Паланка національного відродження** (клуб «Берегиня»: фольклорно-етнографічна секція, секція декоративно-прикладного мистецтва, літературно-фольклорна секція, факультатив «Козацька культура»). Продовжуючи патріотичні традиції пращурів-козаків, навчає кожного молодого козака та козачку палко, ніжно і самовіддано любити свою калинову, вишневу країну, по-синівському служити їй корисними справами. Виховує у юних козаків повагу до свого роду, бажання примножувати його славу Добром, Правдою, Красию. Збирає і записує унікальні народні обряди, відроджує їх, популяризує пісенну народну творчість, виховує інтерес до народних ремесел, розвиває трудові та художні навички, знайомить з технікою виготовлення предметів українського побуту. Вивчає фольклор рідного села, краю, формує високу мовну культуру. Організовує дослідження кожним юним козаком,

класними загонами славної історії українського козацтва, вивчення героїчного життя, подвижницької діяльності гетьманів, отаманів, керівників повстань. Допомагає козацатам виконувати конкретну програму по вивченню козацького визвольного руху, козацького краєзнавства, туризму та проведення екскурсій козацькими шляхами, пошуку козацьких могил, їх упорядкування, встановлення пам'ятних знаків, вивченню молоддю козацьких родоводів під гаслом «Шукай, козак, свій родовід!»

7. **Паланка організації дозвілля** (драматичний гурток, диско-клуб). Організовує змістовне дозвілля через колективні творчі справи, відзначає народні традиційні свята, пропагує літературну творчість. На культурно-історичних традиціях козацтва формує високу мораль, силу волі й духу підлітків, юнаків, допомагає їм оволодіти основами української козацької філософії, ідеології, психології, національного характеру і світогляду. Допомагає відроджувати козацькі мистецькі традиції гуртового співу, танцю, дотепного слова, художньої вишивки. Допомагає вивчати і застосовувати на практиці козацькі знання народної медицини, астрономії, агрономії, метеорології, кулінарії. Проводить роботу, спрямовану на те, щоб кожен учень — член козацького осередку займався самопізнанням, саморегулюванням і самовдосконаленням, розвивав свої інтелектуальні здібності й можливості, пізнавав сутність й особливості козацької ідеології (філософії, світогляду, моралі, етики, естетики, характеру, правосвідомості).

8. **Паланка зарубіжних зв'язків** (гурток знавців іноземної мови). Налагоджує зв'язки із зарубіжними школярами. Проводить роботу по вивченню культури і життя держав ближнього та далекого зарубіжжя.

9. **Паланка роботи з молодшими школярами** (гуртки «Умілі руки», «Юний художник», клуб «Чомучок»). Організовує позаурочну діяльність молодших школярів, надає шефську допомогу, залучає молодших школярів до спільної роботи по впровадженню козацько-лицарського виховання.

10. **Паланка трудової діяльності та охорони середовища** (гурток екологів, ремонтна бригада, навчально-виробнича бригада, тимчасові трудові об'єднання). Забезпечує активну діяльність по охороні довкілля, збереженню шкільного майна, проведенню трудових операцій. Формує у козацат любов до рідної природи, готовність і уміння берегти й примножувати її багатства, красу. Вивчає екологічне становище в регіоні. Засобами козацької педагогіки виховує господаря рідної землі, державну позицію українського власника, який чесно і самовіддано працює нарощувати матеріальні блага, духовні цінності рідного народу, гармонійно поєднуютьме осо-

бисті і загальнонаціональні інтереси. Допомагає пізнавати і досліджувати, а також відроджувати традиції козаків як мудрих хліборобів, умілих орачів, господарів землі: прилучає козацат до організації і ведення господарських трудових об'єднань, малих підприємств, асоціацій. Допомагає відроджувати ремесла і промисли: бондарство, гончарство, бджільництво, ковальство.

11. **Паланка навчально-пізнавальної діяльності** (МАН, предметні гуртки, групи консультантів з предметів, пости взаємодопомоги). Організовує взаємодопомогу в навчанні, консультаційну допомогу з предметів, контролює відвідування уроків, проводить предметні тижні, місячники, олімпіади, конкурси. Роботу спрямовує на пізнання козацатами законів розвитку науки, формує любов до науково-пізнавальних процесів, допомагає вивчати сучасні види техніки і технології, організувати особисту і спільну творчу діяльність (радіозв'язок, телерадіоконструювання, телерадіомоделизм, авіамоделізм, автомобільна та тракторна справа, радіомодельовання).

12. **Паланка інформації** (Шкільна газета, фотогазета, газета-календар, Шкільний часопис, прес-бюлетень, рекламний вісник). Інформує учнів, батьків, вчителів, громадськість про всі події, які відбуваються в школі.

13. **Паланка дисципліни та порядку** (пости чистоти та бережливості, штаб «Живи, книго!»). Формує навички здорового способу життя, контролює дотримання санітарно-гігієнічних норм, виховує бережливе ставлення до хліба, до культури.

14. **Паланка соціального захисту** (загони милосердя). Піклується про ветеранів війни, одиноких, пристарілих, шефствує над могилами полеглих воїнів, допомагає дітям із малозабезпечених сімей.

15. **Історико-краєзнавча паланка** (рада «Шевченківської світлиці», рада музею «Рідне село», історико-краєзнавчий гурток, факультатив «Історія козацтва»). Допомагає глибоко пізнавати історію українського козацтва, досягнути ним національні пріоритети — ідейні, політичні, наукові, культурні й державотворчі. Поширює знання серед козацат про козацький національний визвольний рух, про заслуги козаків у боротьбі з чужоземними загарбниками, допомагає вивчати історичні документи, історичні праці про героїку козащини, художні твори.

16. **Суд козацької честі**. Розробляє законодавчі документи (статут, закони, конституцію, тощо). Слідкує за їх виконанням. Розглядає порушення прийнятих законодавчих актів, різні конфлікти.

17. **Координаційна рада цікавих справ**. Організовує проведення колективних творчих справ.

18. У паланках працюють отаман (берегиня), творчі групи, організатори та інструктори.

Додаток 5

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОBOB'ЯЗКИ КЕРІВНОГО СКЛАДУ КЛАСНИХ КОЗАЦЬКИХ ЗАГОНІВ АДАМІВСЬКОЇ ШКОЛИ КОЗАЦЬКО-ЛИЦАРСЬКОГО ВИХОВАННЯ

1. **Отаман** — здійснює загальне керівництво загonom.

2. **Лисар** — веде канцелярію і разом з отаманом здійснює всі заходи загону. Це — головний розпорядник, адміністратор і координатор діяльності загону.

3. **Обозний** — відповідає за господарську та природо-захисну діяльність загону.

4. **Скарбник** — відповідає за фінанси загону.

5. **Осавул** — стежить за поведінкою джур козацьких та молодих козаків, за виконанням заходів щодо військово-патріотичного виховання та вишколу козацат, джур козацьких і молодих козаків з питань формування традиційних козацьких військових умінь.

6. **Хорунжий** — головний прапорonosець, розпоряджається козацькими стягами й хоругвами, крім того відповідає за фізичне виховання козацат, джур козацьких і молодих козаків.

7. **Бунчужний** — відає козацькими клейнодами — бунчуками, пірначами тощо. Відповідає за культурно-мистецьку діяльність та виховну роботу в загоні.

8. **Суддя** — очолює суд козацької честі. Цей суд розбирає спірні питання, проступки джур козацьких і молодих козаків, неправильні дії загону та окремих представників його. Суд керується лише принципами лицарського кодексу козаків та Статутом.

9. **Довбуш** — завідує загonomими літаврами, якими кликає товариство на ради, круг.

10. **Товмач** — перекладач, знає іноземні мови.

11. **Шафар** — під час походів заготовляє провіант. Він — ключник, економ, домоуправитель.

В. ТИМОФЄЄВ,

директор Адамівської школи козацько-лицарського виховання Білгород-Дністровського району, полковник Українського козацтва.

БЕРІТЬ УЧАСТЬ В ОБЛАСНИХ ВИСТАВКАХ!

Кожний рік 1 червня, в День захисту дітей, у науково-технічному відділенні Обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання відкривається виставка науково-технічної та декоративно-ужиткової творчості учнівської молоді міста і області.

Виставка проводиться з метою популяризації, пропаганди і розвитку технічної та декоративно-ужиткової творчості і народних промислів України.

На обласних виставках виставляються підсумкові (за рік) роботи учнів, які виконані на високому рівні й визначаються кращими на районних та міських виставках.

На виставки приймаються експонати з таких розділів.

I Розділ — «Науково-технічна творчість» (НТТ), який об'єднує такі підрозділи:

- обчислювальна і радіоелектронна техніка;
- технічне конструювання і моделювання (технічне оснащення, транспортні засоби, моделі й макети);
- малогабаритна техніка;
- учбово-наочні посібники;
- ракетно-космічне моделювання;
- сільськогосподарське конструювання та макетування;
- спортивно-технічні моделі та спортивна автотехніка;
- стендові моделі й макети.

II Розділ — «Декоративно-ужиткова творчість» (ДУТ), який об'єднує підрозділи:

- рукоділля, вишивка, аплікація, в'язання, макраме, бісер, ткацтво, плетіння, клаптикова техніка, колаж, конструювання та моделювання одягу, вироби зі шкіри, витинанки;
- пластика: глиняні та дерев'яні вироби, вироби з природних матеріалів, вироби з металу, карбування, штучні квіти, батік, паперова пластика, пап'є-маше, плетіння з лози.

Автори спортивно-технічних моделей і спортивної автотехніки повинні бути учасниками попередніх змагань.

Обласне журі оцінює кожний експонат, поданий на виставку згідно з оціночним листом. Першість серед районів і міст визначається за сумою балів:

Райони	НТТ	ДУТ
райони області	10	10
міста обласного підпорядкування	10	15
райони м. Одеси	20	30

До уваги приймаються заохочувальні бали, які присуджуються учасникам обласної постійно діючої виставки, учасникам Всеукраїнської виставки творчості учнівської молоді попереднього року.

Які ж експонати подаються на виставки?

Наприклад, на виставці 2001 року можна було знайти різноманітні експонати: від діючих моделей ракет, дистанційно-автоматичних автомобілів, складних електронних приладів до цікавих ігор, чудових вишиванок, витинанок, шитих та в'язаних речей, дивовижних виробів з бісеру.

На почесному місці в експозиції «Космічне моделювання» знаходився експонат, який був відзначений заохочувальною грамотою на Всеукраїнському конкурсі «Мирний космос». Це макет транспортно-космічної системи «Енергія-Буран», який був виконаний Євгеном Леонічевим, учнем 8-го класу міста Іллічівська. Макет електрифікований і виготовлений з максимальною подібністю до оригіналу конструкцією. При включенні апарата ракета-носій з човником «Буран» відривається на деяку відстань від пускового пристрою, що справляє глибоке враження на глядачів. Керівник О. О. Гвоздев (Центр технічної творчості школярів міста Іллічівська).

Дуже цікавою була модель науково-дослідницького судна «Київ», яка неодноразово ставала чемпіоном України, має 3 срібні нагороди на чемпіонатах світу та Європи. Моделі бурового судна «Діорит» і буксира «Атлант» декілька разів були чемпіонами України і бронзовими призерами на чемпіонаті Європи. Ці моделі — результат колективної роботи школярів під керівництвом Л. І. Поваренка, досвідченого керівника судномодельних гуртків Обласного гуманітарного центру, людини закоханої в судномодельювання.

У цій же експозиції на виставці красувалися моделі рибних сейнерів, ледаколів, військових кораблів, підводних човнів, глісерів, пожежних та торпедних катерів.

Різнноманітними та яскравими були чисельні яхти, побудовані учнями гуртка міського Палацу дітей і учнівської молоді, яким керує Б. Ю. Вайн.

Там же були розміщені таймерні, радіокеровані, схематичні та кордові моделі літаків, багато з яких були чемпіонами міста і області. Багато було й макетів літаків.

Щоб досягти повної схожості із справжнім літаком, хлопчикам доводиться вивчати літературу з історії авіації, розглядати багато технічної документації. На виставці можна було побачити різноманітні макети літаків Другої світової війни, а також зразки сучасної авіаційної техніки.

Десять трасових автомобілів розміром з іграшкову машинку були виставлені на стендах. Ці машинки розвивають на трасі швидкість більш ніж 50 км/год. (навіть до 90 км/год на прямих ділянках). Вони мають електродвигун і, можна казати, є прообразом машин недалекого майбутнього — екологічно чистих, що не забруднюють атмосферу шкідливими речовинами.

У розділі «Навчально-наукові посібники» особливо виділялася «Навчальна ЕОМ», яка була виготовлена Сергієм Ярошенко та Ярославом Дерюгіним, учнями з м. Теплодар (керівник О. В. Керн).

У розділі «Радіотехніка і електроніка» представлено найрізноманітніші експонати від електронних іграшок і різних електронних мигалок до достатньо складних електронних вимірювальних приладів. На виставці був відмічений «Частотовимірювач-вольтметр» Романа Радіонова, учня гімназії № 7 м. Одеси.

На виставці 2001 року було також багато м'якої іграшки, виготовленої молодшими школярами. Особливо постаралися гуртківці станції юних техніків Суворовського та Малиновського районів, а також школярі Жовтневого і Березівського районів.

Оригінальними були панно «Сірко і вовк», «Коза-дереза», при виготовленні яких використовувались аплікація, об'ємна пластика, пап'є-маше. Всі ці роботи діти виконали в Центрі позашкільної роботи Іллічівського району під керівництвом Т. А. Крюкової та М. П. Мельниченко.

Серветки, від яких неможливо відвести зір, були зроблені в Центрі позашкільної роботи Київського району (керівник І. К. Купрієвич). На тканину-основу накладалася інша тканина згідно з задумкою автора, сюжету та приварювалася випалювачем.

Школярам з Арцизького району добре даються витинанки. Серію своїх неперевершених робіт вони назвали «Фауна Африки». Автори Ю. Пихалова й І. Хомяк, керівник І. К. Голободова.

Батиком (розпис по шовку) захоплюються діти із студії «Веселка» Приморського центру дитячої творчості під керівництвом А. А. Филипенка. Діти представили на виставку тендітні батйки-листівки, батйки-панно під назвами «Зимовий пейзаж», «Єгипетська цариця», «Рози», «Натюрморт з нарцисами».

Гурток «Природа і творчість» Балтського району із золотисто-сонячної соломи різних відтінків створив дивовижної краси картини на українську тематику під назвою «Хоровод», «Катерина», «Україночка», «Птахи», «Пригорнись до мене, мила» (керівник Г. К. Кушнір). Картини зачаровують своєю красою і теплотою.

Матеріалом для створення експонатів були не тільки традиційні тканини, деревина, пластмаса, метал, глина, пластилін, але й різноманітне насіння, плоди, висушене листя, пір'я птахів, хутро тварин, луска та кістки риб, черепашки молюсків, солома. Деякі вироби були виконані з солоного тіста. Такі експонати з солоного тіста представляються на виставку Іллічівським Центром позашкільної роботи. Це вази, панно, невеликі скульптури. Гурток, де виконуються такі дивовижні роботи, так і називається «Солоне тісто», керівник Л. Г. Мартинюк. Багато експонатів, виготовлених під її керівництвом, з успі-

хом демонструються не тільки на обласних, але й на Всеукраїнських виставках.

«Святковий букет» — так називалася мозаїка з черепашок, яка була виготовлена гуртківцями Центру позашкільної роботи Ленінського району. Школярі Приморського Центру дитячої творчості (керівник В. А. Корж) виготовили вирізьблені ажурні дерев'яні дошки — чудові твори мистецтва, справжнє дерев'яне мереживо, над якими вони працювали не один місяць.

Центр дитячої та юнацької творчості Центрального району (керівник А. В. Погонєць) представив дуже цікаві роботи з глини, а Київського — високоякісні вироби з бісеру.

В обласних виставках завжди бере участь більшість районів міста та області. Наприклад, в обласній виставці 2001 року взяли участь усі райони Одеси, майже всі міста Одеської області: м. Котовськ, Ізмаїл, Іллічівськ, Теплодар, Южне (крім Білгород-Дністровського), а також 16 районів області: Овідіопольський, Біляївський, Татарбунарський, Ширяєвський, Фрунзівський, Саратський, Березівський, Арцизький, Іванівський, Ізмаїльський, Болградський, Красноокнянський, Балтський, Роздільнянський, Котовський і Комінтернівський.

Але, на жаль, є такі райони нашої області, які протягом багатьох років не беруть участі у виставках. Це Ананьївський, Білгород-Дністровський, Великомихайлівський, Кілійський, Кодимський, Миколаївський, Ренійський, Савранський, Тарутинський.

На виставку 2001 року Роздільнянський та Любашівський райони привезли лише експонати, що відносяться до розділу «Декоративно-ужиткова творчість», і жодного експоната, зробленого руками юних техніків.

Треба відмітити, що у виставці 2001 року активну участь брали Іллічівський та Київський Центри позашкільної роботи, станції юних техніків Суворовського і Малиновського районів м. Одеси, Котовська міська станція юних техніків. Центр технічної творчості школярів м. Іллічівська, Будинок творчості школярів м. Теплодара, Станція юних техніків м. Овідіополя, Центр дитячої та юнацької творчості Березівського району, Будинок школярів Біляївського району, клуб «Чорноморець» м. Южного.

Одеський гуманітарний центр, як завжди, дає широку інформацію про проведення виставок по радіо, телебаченню, у пресі, а також доводить її до шкіл міста та літніх таборів. Тому кожний рік виставки відвідують 1500—2000 юнаків, які залишають у книжці відгуків теплі слова подяки.

Екскурсоводами на обласних виставках працюють керівники гуртків, методисти та завідувачі відділами усіх позашкільних закладів Одеси.

На виставці технічної творчості 2001 року I місце посіли Суворовський район м. Одеси, м. Южне та Біляївський район. II місце — Малиновський район м. Одеси, м. Котовськ та Овідіопольський район. III місце — Іллічівський

район м. Одеси, м. Іллічівськ та Березівський район.

На виставці декоративно-ужиткової творчості I місце зайняли Київський район м. Одеси, м. Іллічівськ, Березівський район. II місце — Іллічівський район м. Одеси, м. Теплодар та Овідіопольський район. III місце — Малиновський район м. Одеси, м. Ізмаїл, Фрунзівський район.

Необхідно відзначити, що Всеукраїнське журі дає високу оцінку роботам дітей нашої області. Про це говорить той факт, що Одеська

область у 1999 році на Всеукраїнській виставці науково-технічної та декоративно-ужиткової творчості посіла друге місце, в 2000 році — перше місце, а в 2001 році — III місце.

Для участі в обласній виставці 2002 року запрошуються члени гуртків шкіл і позашкільних закладів міста та області. Прийом експонатів — у травні 2002 року за адресою: 65011, м. Одеса, вул. Троїцька, 37-а, Обласний гуманітарний центр позашкільної освіти та виховання. Тел. 26-05-30, 22-01-13, 68-49-18.

Беріть участь в обласних виставках!

Додаток

ЗАЯВКА

на участь _____ району (міста) в обласній виставці науково-технічної та декоративно-прикладної творчості учнівської молоді 200__ р.

Організація	Назва гуртка	Прізвище, ім'я та по батькові керівника гуртка	Номер експонату	Назва експоната	Розділ	Прізвище, ім'я автора	Школа, клас	Примітка

Зав. райно _____

Керівник районної делегації _____

ВИСТАВКА ТЕХНІЧНОЇ ТА ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОЇ ТВОРЧОСТІ УЧНІВ, 2001 р.

1-ша група: райони м. Одеси

Райони	Технічна творчість							Декоративно-прикладна творчість						
	Кількість експонатів		Всього балів		Додаткові бали	Всього балів	Місце	Кількість експонатів		Всього балів		Додаткові бали	Всього балів	Місце
	Всього	Залік	Всього	Залік				Всього	Залік	Всього	Залік			
1. Жовтневий	17	17	184	184		184	8	25	25	320	320	68	388	8
2. Іллічівський	22	20	426	418	9	427	3	90	30	988	407	87	494	2
3. Київський	17	17	249	249		249	6	59	30	750	458	48	506	1
4. Ленінський	28	20	294	239	24	263	5	32	30	376	362	57	419	5
5. Малиновський	70	20	867	404	74	478	2	69	30	773	421	30	451	3
6. Приморський	22	20	244	238		238	7	83	30	1142	409	30	439	4
7. Суворовський	56	20	676	382	146	528	1	32	30	366	353	54	407	6
8. Центральний	42	20	407	275	34	309	4	31	30	346	340	64	404	7

ВИСТАВКА ТЕХНІЧНОЇ ТА ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОЇ ТВОРЧОСТІ УЧНІВ, 2001 р.

2-га група: міста обласного підпорядкування

Райони	Технічна творчість							Декоративно-прикладна творчість						
	Кількість експонатів		Всього балів		Додаткові бали	Всього балів	Місце	Кількість експонатів		Всього балів		Додаткові бали	Всього балів	Місце
	Всього	Залік	Всього	Залік				Всього	Залік	Всього	Залік			
1. Білгород-Дністровський						0								
2. Ізмаїл	3	3	38	38		38	5	14	14	139	139	9	148	3
3. Іллічівськ	6	6	87	87	6	93	3	19	15	214	178	26	204	1
4. Котовськ	13	10	136	119	7	126	2	10	10	113	113	26	139	
5. Теплодар	4	4	45	45	6	51	4	16	15	183	175	9	184	2
6. Южне	28	10	266	167	8	175	1							

ВИСТАВКА ТЕХНІЧНОЇ ТА ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОЇ ТВОРЧОСТІ УЧНІВ, 2001 р.

3-я група: райони Одеської області

Райони	Технічна творчість						Декоративно-прикладна творчість							
	Кількість експонатів		Всього балів		Додаткові бали	Всього балів	Місце	Кількість експонатів		Всього балів		Додаткові бали	Всього балів	Місце
	Всього	Залік	Всього	Залік				Всього	Залік	Всього	Залік			
1. Ананьївський						0								
2. Арцизький	1	1	11	11		11	11	9	9	101	101	6	107	
3. Балтський	11	10	92	87		87	4	10	8	148	103	0	103	
4. Біляївський	13	10	263	248		248	1	17	10	191	125	18	143	
5. Березівський	13	10	123	112		112	3	32	10	390	149	33	182	1
6. Болградський	1	1	10	10		10	12	21	10	249	143	0	143	
7. Білгород-Дністровський						0								
8. Великомихайлівський						0								
9. Іванівський	5	5	40	40		40	7	17	10	155	112	0	112	
10. Ізмаїльський	7	7	58	58		58	5	10	10	102	102	8	110	
11. Кілійський						0								
12. Комінтернівський	4	4	43	43		43	6	20	10	220	125	0	125	
13. Кодимський						0								
14. Котовський	3	3	20	20		20	10	7	7	88	88	2	90	
15. Красноокнянський	1	1	7	7		7	14	27	10	256	117	0	117	
16. Любашівський						0		12	10	77	66	6	72	
17. Миколаївський						0								
18. Овідіопольський	15	10	188	137	28	165	2	39	10	500	150	29	179	2
19. Роздільнянський						0		7	7	71	71	0	71	
20. Ренійський						0								
21. Савранський						0								
22. Саратський						0		6	6	74	74	21	95	
23. Тарутинський						0								
24. Татарбунарський	4	4	39	39		39	8	16	10	190	136	0	136	
25. Фрунзівський	1	1	24	24	6	30	9	17	10	213	138	6	144	3
26. Ширяєвський	1	1	9	9		9	13	6	6	62	62	0	62	

В. Ф. КИСЕЛЬОВА,

зав. відділом Обласного гуманітарного центру позашкільної освіти та виховання.

Естетичне виховання

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТОСПРИЙМАННЯ ШКОЛЯРІВ

Загальновідомо, що багато наукових відкриттів здійснюються завдяки розвиненій інтуїції та здатності вчених сприймати явища життя, що збуджує до творчих пошуків, стимулює до наукового мислення. Таким чином, розвиток майбутнього покоління знаходиться у площині двох феноменів: творчості й інтелекту. Перший феномен реалізується в процесі спілкування особистості з мистецтвом, другий — завдяки реалізації інноваційних освітніх систем, спрямованих на розвиток мислення школярів.

Розвиток гуманістичного світогляду і сприймання цілісної картини світу як наукової, так і художньої спонукають до впровадження в педагогічний процес різних інтегрованих програм, спрямованих на формування художнього світосприймання школярів, на усвідомлення взаємозв'язку соціальних, природних та художніх явищ.

«Усе, що знаходиться у взаємозв'язку, повинно і викладатися в такому ж зв'язку», — стверджував Я. А. Каменський. Мистецтво є саме тією складною системою, в якій образи ху-

дожньої картини світу та переживання людини, що її сприймають, взаємозалежні та взаємопов'язані. Тому у викладанні дисциплін естетичного циклу актуальним є положення про реалізацію в навчальному процесі принципу інтеграції.

Сучасна педагогічна теорія і практика переконливо стверджують, що інтегроване навчання має великі можливості та перспективи. Завдяки принципу інтеграції у свідомості школярів формуються більш проєктивні та різнобічні уявлення щодо цілісної картини світу та її художнього відображення в мистецтві.

Серед сучасних учених, які займаються проблемами інтегрованого навчання, особливо слід відзначити таких, як О. П. Рудницька, Г. М. Падалка, О. П. Щолокова, О. С. Нечаєва, О. П. Мостова.

Вирішуючи проблеми розвитку інформаційної та емоційної сфер особистості в їхній сукупності і взаємодії, вчені, педагоги розробляють і впроваджують у навчальну практику різні інтегровані курси. В області художнього виховання такими програмами є «Світова художня культура», «Основи культурології», «Світ мистецтв». Їх реалізація забезпечує розвиток у школярів навичок художнього пізнання та мислення, що є підґрунтям формування художнього світосприймання. У Києві, Харкові, Одесі та інших містах України в ряді шкіл читаються ці курси. В інтернаті № 2 м. Києва викладаються також такі курси, як «Введення в мистецтво», «Основи художнього сприйняття». Завдання цих дисциплін — формування уявлень щодо цілісної картини художнього світу. Розроблена нами програма «Світ мистецтв» затверджена Обласним інститутом удосконалення вчителів і впроваджується в багатьох школах міста Одеси. Її особливості — можливість використання як на уроках музики, так і образотворчого мистецтва, адаптованість у початковій і основній школі, орієнтація на формування у школярів гуманістичної спрямованості світогляду, зв'язок з художньою культурою міста, з естетикою навколишнього середовища. Головні задачі програми:

1. Формування основ художньої культури школярів.
2. Засвоєння початкових художніх і культурологічних знань.
3. Розвиток уяви і образного мислення.
4. Активізація творчої діяльності.
5. Формування усвідомленого інтересу до світової та вітчизняної художньої спадщини.
6. Розвиток гуманістичного світогляду, активізація морального, екологічного і духовного виховання.

У цій статті ми спробуємо висвітлити деякі аспекти програми, що стосуються її впровадження в початковій школі.

Ключовими темами для кожного класу початкової школи є:

1-й клас — «Світ природи в мистецтві». У рамках даної теми ми пропонуємо таку порочну тематику: «Краса навколо нас». «Що ми

вважаємо красивим». «Краса світу мистецтв». «Звуки і фарби в природі». «Природний матеріал і його застосування в мистецтві». «Пори року в мистецтві». «12 місяців — казка чи бувальщина?» «Пори року в живописі і музиці». «Мистецтво і календарні свята». «Природа, яку ми слухаємо і зображуємо». «Як музикант зображує природу, як художник відтворює природу». «Настрій у природі — настрій у мистецтві». «Що нам дарує мистецтво». «Як мистецтво вчить берегти природу». «Природа мого краю і її зображення в мистецтві».

2-й клас — «Світ тварин у мистецтві». Тематика уроків: «Герої — тварини». «Світ тварин коло нас». «Дружба людини та тварини — тема мистецтва». «Тварини — герої музики, живопису, кіно, літератури, мультфільмів». «Підводна Одиссея» в мистецтві». «Риби, морські тварини — герої казок, музики, фільмів, живопису». «Птахи — герої творів мистецтва». «Кольорова гама птахів, метеликів, риб і тварин». «Образи тварин у легендах, міфах, казках». «Чому нам подобається світ тварин». «Як композитори, художники відображують світ тварин».

3-й клас — «Світ людини в мистецтві». Тематика уроків: «Дитинство в мистецтві». «Ляльковий світ у музиці, живопису, театрі». «Історичні ляльки, ляльки різних народів». «Ляльки в декоративно-прикладному мистецтві». «Особливості народного мистецтва». «Релігійні свята та місце мистецтва в них». «Традиції та звичаї мого міста». «Казковий світ людини та його відображення в мистецтві». «Тема добра і зла в мистецтві». «Світ фантазії та уяви людини в мистецтві — міфологія».

У нашій програмі інтегровані курси охоплюють не лише галузь «Мистецтво», а й такі навчальні дисципліни, як культурологія, естетика, етика, філософія.

Основні принципи, на які ми спираємось:

— інтеграція; оптимізація; врахування вікових особливостей; наочність; поєднання теорії, практики, творчої діяльності; опора на життєвий досвід школярів; естетизація особистості; динамізм, зв'язок світу мистецтва зі світом навколишнього середовища; принцип поступового розвитку елементів ноосферного мислення; опора на художню культуру рідного краю.

У реалізації даної програми, як свідчать наші експериментальні уроки, доцільно використовувати наступні методи.

Міжпредметні зв'язки (прямі, непрямі, віддалені; понятійні, образні, асоціативні; репродуктивні, творчі, аксиологічні). Змістовною стороною міжпредметних зв'язків є зв'язки з історією, етикою, естетикою, філософією, екологією, релігією, народознавством, міфологією, культурологією — перший блок; зв'язок між різними видами мистецтва — другий блок.

Методи активізації мислення: проблемні ситуації, установки — передбачення теми уроків (наприклад, домашнє завдання: подумати і відповісти на запитання...; закінчити речення, сут-

ність якого розкриває відношення особистості до художніх явищ, моральних проблем і ін.

Методи активізації художнього мислення: порівняння, аналогія, асоціація в роботі над творами мистецтва, їх сприйнятті.

Методи активізації творчої діяльності: творчі завдання, міні-твори. Рольові ігри: «Прес-конференція», «Живі малюнки», «Інсценування пісні», «Мандрівка по казковому лісу», «Карнавал тварин» та інші.

Нестандартні уроки: урок-подорож, урок-прогулянка, бінарні уроки.

Для підвищення ефективності роботи по впровадженню програми ми використовуємо діагностичні методи: педагогічне спостереження, опитування, тести, діалоги.

Основними результатами проведення наших інтегрованих уроків є формування в учнів загальнонавчальних умінь і навичок.

У 1-му класі діти повинні знати, що таке світ природи і що таке світ мистецтва, що спільного і відмінного між ними, якими засобами в мистецтві зображують природу, розрізняють колірну і звукову гаму природи і мистецтва.

Вони повинні мати уявлення про всі види мистецтва, про найважливіші естетичні категорії: красу, неподобство, при цьому демонструвати їх з моральної точки зору, а саме: краса — добро, неподобство — зло.

Діти повинні розуміти, що таке настрої у природі та сприймати настрої художнього твору і відображення його у творчих завданнях; співвідношення образів природи з образами, які відбиті у творах мистецтва; мати навички елементарних оцінних естетичних суджень; емоційного реагування на художній образ.

У 2-му класі діти повинні мати уявлення про різноманітність тваринного світу і особливості його відображення засобами мистецтва, про поняття симетрії та її наявність у фарбуваннях тварин; про звукові засоби музичної виразності у відображенні світу тварин. Мати усвідомлене розуміння необхідності дружби між людиною і тваринами, відповідальності за тварин, яких приручили. Уміти передавати у творчих роботах образ тварини, її звички, характер, створювати портрет (звуковий, колористичний) свого улюбленого чотириноного друга; виражати свої емоції, враження від художнього твору через малюнок, танець, пісню.

У 3-му класі діти повинні знати, яким чином мистецтво відбиває світ людини; мати уявлення про творчі професії, народні свята, календарні свята, особливості художньої культури свого міста, найбільш яскраві твори живопису, поезії, музики, архітектури, скульптури, особливості їх створення. Їм має бути знайоме поняття гармонії, принцип «жити за законами краси». Повинні мати уявлення про пропорції людського тіла, про особливості кольорової гами.

Діти мають уміти створювати ілюстрації до казок, добирати картину до музики, вірша, визначати спільність образів, настрою, висловлю-

вати свої судження, аргументувати оцінку (на рівні емоційного сприйняття), виявляти елементарні навички художнього мислення, тобто мислення художніми образами (зіставляти, шукати причинно-наслідкові зв'язки).

Наведемо деякі приклади застосування окремих методів. Ефективним на уроках музики вважається використання міжпредметних зв'язків. Але використання їх само по собі не принесе бажаного результату, якщо не ставити за мету розвиток художнього світосприймання дітей. Міжпредметні зв'язки можуть бути тим засобом, який допомагає найбільш якісно усвідомити художньо-естетичні категорії «образу» й «змісту», а також навчити порівнювати, аналізувати засоби художньої виразності художніх образів у різних видах мистецтва, порівнювати їх. Так, наприклад, вивчаючи «Пори року» П. І. Чайковського, ми зачитуємо дітям ті вірші, які були обрані композитором як епіграф. Ми пропонуємо дітям використовувати й інші вірші, наприклад, Ф. І. Тютчева, А. М. Майкова, О. О. Блока. Крім того, використовуємо живописні полотна (репродукції), що відображують природу конкретної пори року. Наше завдання — навчити дітей спостерігати та сприймати різноманітність барв природи у різні пори року. Наприклад, починаємо з зими. Ставимо учням запитання: які картини зимової природи відображено у циклі «Пори року» П. І. Чайковського?: грудень — це сценка ворожіння, це відчуття свята Різдва, що наближається (доцільно, спираючись на досвід дітей, зупинитися на тематичі свята). Січень — «Біля камелька» — це відчуття домашнього тепла, затишку в той час, коли на дворі холодно. Холодний місяць лютий представлений у композитора святковою «Масницею» (доцільно звернутися до джерел народознавства та розповісти дітям про особливості святкування Масниці, про її міфологічний зміст). А ось і вірші-епіграфи:

Грудень (В. Жуковський):

«Раз в крещенский вечерок
Девушки гадали»

(Раз в хрещений вечерок
Дівчата ворожили)

Січень (О. Пушкін):

«У мирной неги уголок
Ночь сумраком одела»

(У мирній млості закуток
Ніч сутінком одягнула)

Лютий (Вс. В'яземський):

«Скоро масленицы бойкой
Заскрипит веселый пир»

(Скоро масниці швидкої
Заскрипить веселий бенкет)

Створені П. І. Чайковським образи нам близькі та зрозумілі, як і вірші-епіграфи. Після виконання цього завдання доцільно розповісти дітям про свята зимового циклу, їх зміст. Змістовний матеріал слід проілюструвати колядками, щед-ривками.

Запитуємо дітей: «Якою буває зима: суворою, страшною чи, навпаки, казковою, чарівною?» Діти відповідають на ці запитання, спираючись лише на власний життєвий досвід.

— Так, — кажуть діти, — взимку буває холодно, і тоді ми не ходимо до школи, на вулицю, сидимо вдома, бачимо, як замерзли птахи, дворові тварини.

Пропонуємо дітям прослухати музичні твори, в яких розкривається образ суворої зими. Це — фортепіанні мініатюри Р. Шумана «Дід Мороз», «Зима» з циклу «Альбом для юнацтва». Потім ставимо запитання: Який саме образ Діда Мороза та Зими представлено композитором Р. Шуманом? Чи схожі вони на образи зими у П. І. Чайковського? Чи підходять епіграфи з циклу «Пори року» до музичних творів Р. Шумана.

Далі згадуємо казкову зиму. Діти добре пам'ятають казку Г. Х. Андерсена «Снігова королева». Ми пропонуємо їм музику для прослуховування: Ж. Колодуб «Снігова королева». А ось казку Г. Х. Андерсена «Дівчина із сніжками», де зима виступає з одного боку як свято, з другого боку — холод та голод, діти не знали.

Ще одне завдання. Читаємо вірш О. Блока «Старая избушка». Вірш близький дітям за своїм настроєм.

Ветхая избушка вся в снегу стоит.
Бабушка-старушка из окна глядит.
Внукам-шалунишкам по колена снег.
Весел ребятишкам быстрых санок бег...
Бегают, смеются, лепят снежный дом,
Звонко раздаются голоса кругом...
В снежном доме будет резвая игра...
Пальчики застудят — по домам пора!
Завтра выпьют чаю, глянут из окна —
Ан уж дом растаял, на дворе — весна!

Діти добирають живописні малюнки, які найбільше відповідають змісту вірша. Пропонуємо ілюстрації картин: В. І. Сурікова «Взятие снежного городка», А. Саврасова «Дворик. Зима», В. Перова «Тройка». Перша, на думку дітей, схожа за настроєм, друга — схожа за змістом. Третя не відповідає ні настрою, ні змісту. Але діти згадали про казку Г. Х. Андерсена «Дівчи-

на із сніжками» і вирішили, що саме ця картина за настроєм відповідає змісту казки.

Ставимо запитання: коли б ви були композитором, які б засоби виразності обрали при створенні цього вірша? Діти обрали такі засоби, які дійсно були необхідні для створення образу вірша: швидкий темп, веселий мотив, мажорний лад. Ми запропонували дітям зробити малюнок, відповідаючи на запитання: якщо б ви були художником, то які засоби виразності ви обрали б для передачі образу зими?

Деякі експериментальні уроки за діючою програмою та програмою «Світ мистецтв» було проведено Т. Ю. Давидовою, вчителем загальноосвітньої школи № 25 міста Миколаєва. Щоб переконатися в ефективності проведених інтегрованих уроків, учителька порівнювала за обраними критеріями результати контрольної та експериментальної групи. Критеріями були обрані: зацікавленість дітей, активність на уроках та поза уроками (пошук додаткової інформації тощо), емоційність, асоціативність, комунікативність. Показники в експериментальній групі були вищі, ніж у контрольній в середньому на 30%.

Як приклад, наведемо музичний та художньо-ілюстративний матеріал, що пропонувався Т. Ю. Давидовою в експериментальному класі за темою «Казкові образи та їх відображення в мистецтві».

Метою проведення цих уроків для молодших школярів було визначення засобів художньої та музичної виразності, за допомогою яких розкриваються казкові образи.

Основні завдання для уроків музики:

— усвідомлення школярами, якими засобами виразності в мистецтві зображуються казкові образи;

— визначення естетичних категорій добра та зла, з'ясування, як саме вони відбиваються у казках;

— сприймання казкових образів, відтворення їх у практичних завданнях різного напрямку.

Т. Ю. Давидова пропонує вирішувати ці завдання в межах декількох тем уроків. Рекомендації наведено у таблиці.

Таблиця

№ з/р	Теми уроків (змістова частина)	Художньо-ілюстративне забезпечення	Методи
1.	Казковий світ та його відображення в мистецтві	Кросворд у вигляді квітки, де зашифровані назви наступних казок: Снігуронька, Горбоконики, Алі-Баба, Попелюшка, Болотна красуня, Свинопас, Лускунчик. Літературні та музичні уривки цих казок, ілюстрації до спектаклів та малюнки.	Ігровий, пошуковий
2.	Розкриття образу казки Шехеразида	Літературний уривок з казки «Тисяча і одна ніч». Уривок з симф. сюїти Римського-Корсакова «Шехеразада». Тема вступу. Л. Бакст. Одаліска. Ескіз костюму до балету «Шехеразада».	Читання, прослуховування, асоціативний пошук, аналіз особливостей інтонації «сходу» в музиці і живописі
3.	Казкові образи в аспекті перетворення людини на інші істоти (комахи, тварини тощо)	О. С. Пушкін — уривок з «Казки про царя Салтана», М. О. Врубель «Царівна-лебідь», Римський-Корсаков — «Політ джміль». Фільм-казка, мультфільм	Читання, прослуховування, асоціативний пошук, аналіз засобів виразності, що відбивають якості, які притаманні тваринам.

№ з/р	Тема уроків (змістова частина)	Художньо-ілюстративне забезпечення	Методи
4.	Виявлення образу Водяного та Кікімори	Уривок відеозапису з мультфільму «Летючий корабель». А. К. Лядов — «Кікімора». Уривки із слов'янських міфів	Перегляд уривка, слухання, аналіз, асоціативний пошук, висловлювання вражень, творчі завдання (малюнок, музичний портрет)
5.	Образ казкового моря в творчості композиторів	Римський-Корсаков — симфонічна сюїта «Шехеразада» — тема моря, О. С. Пушкін — «Казка про золоту рибку», міфи Стародавньої Греції, симфонічна сюїта «Море».	Прослуховування, аналіз засобів виразності та їх відповідності образу, настрою моря в казках, пластичне інтонування
6.	Відображення природи у казках	Репродукції картин художників І. І. Шишкіна, В. І. Сурікова та ін. із зображенням ранку, дня, ночі «Різдвяна пісня» муз. Р. І. Грубера, колядки Е. Гріг — симфонічна сюїта «Пер Гюнт» — Ранок, Ж. Колодуб «Снігова королева» (для фортепіано) Казки Г. Х. Андерсена, Братів Грим та ін. О. М. Островський «12 місяців»	Творчі завдання: підбір відповідної ілюстрації до прослуханого музичного твору, висловлювання власних суджень, бесіда тощо.
7.	Образи нереальних істот, відображених у казках	М. П. Мусоргський Фортепіанний цикл «Малюнки з виставки» — «Гном», «Баба-Яга», ілюстрація Баби-Яги, відображеної у жовтому, сіро-чорному, блакитному, зеленому кольорах. Прослуховування сучасних обробок циклу. А. К. Лядов «Кікімора», Е. Гріг «Кобольд», М. О. Врубель «Демон»	Слухання, аналіз. Складання характеристики образу. Асоціативний пошук, підбір ілюстрацій до музики, творчі завдання, малюнки.
8.	Образи зла у казках, їх відображення у різних видах мистецтва	М. І. Глінка — марш Чорномора, відеозапис м/ф «Руслан і Людмила», уривок з відповідної поеми О. Пушкіна Е. Гріг «Кобольд», «В печері гірського короля», Г. В. Свиридов «Колдун», Р. Шуман «Дід Мороз», «Зима». Е. Гріг «Весільний день у Трольхаугені»	Слухання, аналіз засобів виразності образу і складання характеристики, асоціативний пошук, творчі завдання (малювання відповідної місцевості: болото, пустеля або печера; виконання метро-ритмічного супроводу)
9.	Визначення у дітей рівня знань казок	Літературний уривок з казки «Спляча красуня», музика П. І. Чайковського — 1 акт балету; Літературний уривок С. Я. Маршак (Д. Родари) «Пригоди Чиполіно». Музика Г. І. Цитовича із сюїти «Пригоди Чиполіно»; Літературний уривок «Красуня і Чудовисько», Музика М. Равеля із сюїти «Моя матуся Гуска»; Літературний уривок з казки Ш. Перо «Попелюшка»; музичний уривок з балету С. С. Прокоф'єва «Попелюшка»; Літературний уривок з казки Г. Х. Андерсена «Снігова королева» музика Ж. Колодуб та С. Сасько «Снігова королева» та «У палаці Снігової королеви»	Слухання музичних та літературних уривків, огляд художньо-ілюстративного матеріалу (репродукції М. О. Врубеля. Декорації до спектаклів), асоціативний пошук, творчі завдання
10.	Підсумковий урок за темою «Як створюється казка»	Щуровський «Калейдоскоп»: Рішучий Петрик, Смачна цукерка, Весела пісенька, Колискова	Слухання, аналіз, створення власної казки на основі почуті музики, малювання ілюстрацій до неї.
11.	Невичерпність казкових образів у різних видах мистецтва	В. Я. Шайнський «У світі багато казок» («В мирі много сказок»)	Бесіда, виконання пісні

Отже, наш власний досвід, досвід студентів музично-педагогічного факультету Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського, які проводили експериментальні дослідження в рамках дипломних робіт, свідчать, що саме інтегрований підхід дає можливість молодшим школярам діяти в різних видах мистецтва, відкривати і висловлювати себе багатогранно в музиці, пластиці, образотворчому мистецтві, літературі. Це пробуджує зацікавленість до пізнання нових якостей та можливостей різних видів

мистецтва у відображенні навколишнього, дозволяє сформувати самостійну позицію слухача, читача, глядача, виховати творчу особистість.

О. Є. РЕБРОВА,

канд. педагогічних наук, доцент кафедри музично-інструментальної підготовки Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОГО ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Сегодня, в условиях кардинальных перемен во всех сферах жизни, возрастает значение знания иностранного языка. Поэтому вопрос о знании специальной терминологии для специалистов многих профессий достаточно актуален. Отсюда необходимость введения в высшей школе курсов специализированного иностранного языка.

Важнейшей предпосылкой для планирования специализированных курсов иностранного языка является описание предмета преподавания соответствующего специализации языка. Достоверные данные об особенностях лексики и синтаксиса специализированного языка составляют основу, которая устанавливается для каждой данной группы студентов.

Частота и правильное распределение лексики — это решающий статистический критерий для определения специального минимума словарного запаса. Для дидактических целей он должен рассчитываться в соответствии с семантическим критерием. Проведенные исследования показывают, что для понимания английской специальной литературы (например, в области химии, биологии) специалисту требуется знание относительно небольшого количества слов специальной лексики.

Во время практических занятий студент должен познакомиться с особенностями современного иностранного языка. В этом случае язык рассматривается как:

— средство оптимального понимания специалистами текста с определенным словарным запасом и специальными нормами подбора, а также частоты применения лексических и грамматических норм;

— он существует не как самостоятельная форма языка, а актуализируется в специальных текстах, которые, кроме специализированных слов, всегда содержат общеязыковые элементы.

Специальный язык — это подсистема языка, которая охватывает общеязыковой структурный инвентарь в лексической области и, кроме общеязыковых элементов, содержит еще и специальные слова. Специальный язык, таким образом, не идентичен со словарем специальных слов.

Следовательно, существует столько специальных языков, сколько и специальностей. Благодаря тесной связи с особыми методами описания задачи специальности отличаются преимущественно от языка. Английский контекстуализм видит в специальном языке различных языковых список, точно определенный минимум использованного языка, который упорядочивает определенные ситуации.

Для эффективных занятий специальным иностранным языком необходимо научное определение тем занятий для каждой профессиональной направленности, кроме того должно быть объяснено, как отличается данный специальный язык от общего и от других специальных языков. В лексическом минимуме четко выделяются два слоя, которые отличаются друг от друга. Это научно-теоретический специальный и научно-популярный, т. е. практически специальный слои.

Первый слой в письменной форме используется преимущественно в научно-технической литературе, например, в учебниках, специальных журналах, в устной — в беседах между учеными. Вторым слоем представлен в письменной форме научно-популярными статьями, в устной форме используется главным образом в сфере производства и торговли. Эти слои различаются как общеязыковой лексикой, так и синтаксическими конструкциями.

На профессиональных занятиях по иностранному языку студент должен ознакомиться с особенностями современного научного специального языка. Этот язык характеризуется специальным словарем и специальными нормами применения общеязыковых лексических и грамматических средств. Он существует не как самостоятельная форма языка, и актуализируется в специальных текстах, которые, кроме специализированного слоя, всегда содержат общеязыковые элементы.

Следовательно, перед филологами ставятся такие задачи: охватить различные специальные языки специфическим запасом слов, а также выявить лексические и синтаксические средства общего языка, которые применимы преимущественно в специальных языках. Так как для многих отраслей науки и техники составлены специальные словари, исследования ученых-филологов могут концентрироваться на поисках общеязыковых элементов и особенностей синтаксиса специализированного языка, т. е. речь идет здесь о статистической проблеме: специальный язык делает выбор из лексического и синтаксического запаса языка, причем предпочитает одни элементы другим.

Для лингвистической статистики достаточно описания общеязыковых элементов специального языка. Специальные языки отличаются друг от друга прежде всего лексической и синтаксической основой.

В научном специальном языке различают три слоя лексики:

а) общий запас слов, которые встречаются во многих или даже во всех языковых сферах;

б) общенаучный запас слов, свойственный в большинстве случаев специальным языкам;

в) специальный научный словарный запас, характерный для отдельных специальностей.

Так зачастую компоуются, например в английской специальной литературе, следующие лексические элементы:

а) ненаучный запас слов;

б) общенаучный;

в) специально научный запас.

Основной пласт лексики любого языка составляют общепотребительные слова. В специальных же текстах эти слова употребляются в отдельных значениях, некоторые из них определяются как научные и принадлежат к специальной терминологии.

Многие слова употребляются в характерном сочетании, например, прилагательное сочетается с соответствующим существительным (прилагательное *high* в анализируемом химическом тексте встретилось 115 раз в сочетании с существительным *temperature* и 13 раз со словом *energy*. *Low* — 20 раз, а в сочетании с «температурой» 15 раз, с «пределом» — 4.

В словаре мы нашли 128 различных сочетаний для слова *wide* и 99 — для *broad*, что делает специальный язык многозначным в употреблении.

Много слов специального научного слоя имеют латинские и греческие корни морфемы. Названия большинства химических элементов происходят от таких корней.

Менее заметно синтаксическое своеобразие специального текста. Чаще всего наблюдается стремление к краткости и выразительности для определенных синтаксических средств, например, пассивные конструкции неопределенной формы глагола.

При организации специализированных занятий иностранным языком учитывается категория слушателей:

1) специалисты и практики;

2) учащиеся профтехучилищ;

3) студенты высших учебных заведений;

4) доктора и ученые;

5) переводчики и гиды.

В связи с этим возникает необходимость разделять специальные занятия иностранным языком в профтехучилищах и высшей школе. Задачи высшей школы четко определены, и потому вопросами обучения квалифицированных рабочих — учащихся профтехучилищ она не занимается. Такое обучение осуществляется в особых институтах, которые примыкают к высшей школе. В задачи высшей школы входит организация специальных курсов иностранного языка по потребностям студентов. По возможности должны учитываться разные цели. Во время обучения (особенно специалистов естественных, технических и общенаучных направлений) рекомендуется читать монографии, статьи в специальных журналах. Студенты, а впоследствии и ученые, должны публиковать ра-

боты о своих исследованиях на иностранном языке.

Достижение цели обучения иностранному языку должно привести к осознанию необходимости уметь читать специальный текст на иностранном языке, чтобы понимать прочитанное. При достаточной подготовке учителя и учащегося возможно быстрое продвижение в обучении, что достигается тренировкой при выполнении определенных типов упражнений. Безусловно, мало требовать от обучающегося готовности понимать на слух разговорный язык и писать; в рамках сотрудничества научной и технической областей эта готовность постоянно привлекает внимание учителя. Будущие специалисты должны писать специальные статьи, рецензии, делать описания исследований и т. д. на иностранном языке, понимать доклады и вести дискуссию, а также в устной и письменной форме обмениваться мнениями с коллегами.

Одна из главных проблем планирования занятий по иностранному языку — это целесообразный выбор лексического и синтаксического инвентаря специального языка.

Прежде всего все слова группируются по убывающей частоте, отмечают слова, изменяющиеся немного или значительно.

Значения слов высшего распределения особенно важны для изучения языка, так как они, с большой вероятностью, находятся в специальных статьях, остальные слова — в словарях. Такое распределение — верный критерий для выбора частоты. Решающим для выбора лексического материала должны быть не только частотный список, но и распределительный, в котором слова систематизированы с учетом распределения такого рода. Словарные списки позволяют осуществлять связь специальной литературы с дальнейшим расширением основного словарного запаса. Исследования показали, что словарь химических терминов охватывает до 90% всей лексики специальных текстов.

Специалисты должны использовать свои школьные и институтские знания для того, чтобы читать специальную литературу. Дальнейшее накопление лексики в основном словаре идет от греческих и латинских морфем. Большинство этих морфем международные. Изучающие естественные и технические направления должны знать около 50 префиксов и 100 корневых морфем.

Основной словарь должен иметь разделы, когда он является основой рабочего запаса слов. Специалисты должны не только понимать текст, но и говорить и писать на иностранном языке. Особенно важно сопоставление языковых средств, которые выражают определенные логические операции при изучении иностранного языка. Слова и обороты принадлежат частично к общепотребляемой лексике, частично к научному словарю. Люди, изучающие этот курс, должны быть ознакомлены с нужной лексикой,

что позволит им подбирать языковые средства, соответствующие определенному контексту, и таким образом аргументировать свое высказывание.

Все специальные словарные указатели должны соответствовать семантическим критериям и иметь большое количество примерных предложений для каждой лексики. В них нужно усматривать синтаксическую последовательность и сферу применения. На занятиях следует использовать такие структуры, которые встречаются особенно часто в специальных публикациях.

Если лица, изучающие данный курс, располагают хорошими знаниями со школы, им не нужно изучать принципиально новое, поскольку специальный язык возвращается к синтаксису общего языка. При этом предпочтительнее те структуры, с помощью которых можно точно и однозначно описать постановку задачи и рабочий процесс овладения специальностью (например, для химиков идет работа с разделами: химические вещества, элементы и группы элементов, соединения и классы соединений; смеси — свойства веществ, структура атомная, молекулярная и кристаллическая; химические реакции — синтез, анализ, условия реакций, физические процессы, приборы и аппараты).

Ряд вопросов, например таких, как выбор оригинальных текстов, оформление учебников, введение автоматизирующей модели и обучающих средств, дифференциация между упомянутыми группами целей и т. д., не могут быть здесь обсуждены. Повышение качества обучения в высшей школе позволит продуктивно обучать всех специалистов «неязыковых профессий», знакомить их с важнейшими словами общенаучного словаря и особенностями употребления специального языка.

Литература

1. Леонтьев А. А. Речь и общение // Иностранные языки в школе. — 1974. — № 6.
2. Костлышева Е. М. Вопросы психологии общения и повышения эффективности языкового занятия // Русский язык за рубежом. — 1985. — № 5.
3. Плинер Р. И. Развитие устной речи студентов на базе текстов по специальности // Иностранные языки в школе. — 1975. — № 2.

Е. Л. ДОЛИНСКАЯ,

ст. преподаватель Одесского национального университета им. И. И. Мечникова,

Л. Б. КОТЛЯРОВА,

канд. пед. наук, доцент Одесского национального университета им. И. И. Мечникова.

НЕСТАНДАРТНЫЕ УРОКИ КАК ОДНО ИЗ УСЛОВИЙ ФОРМИРОВАНИЯ АКТИВНОЙ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ¹

УРОК — СМОТР ЗНАНИЙ

Тема. Объем многогранников.

Цель урока: систематизировать знания учащихся по разделу «Объем многогранников», формировать умения применять их к решению задач.

Оборудование: кодоскоп, сигнальные карточки, чертежи математических тел, карточки с заданиями.

ХОД УРОКА

I. Математический диктант

1. Найдите объем прямоугольного параллелепипеда, если его стороны равны 2, 3, 4 см.
2. Найдите ребро куба, если его объем равен 27 см³.
3. Найдите площадь параллелограмма со сторонами 3 и 4 см и угол между ними 30°.

4. Найти острый угол в прямоугольном треугольнике, если гипотенуза равна 10 см, а противоположный к углу катет равен 5 см.

5. Объем прямого параллелепипеда равен 40 см³, площадь основания равна 10 см². Найдите высоту параллелепипеда.

Студенты записывают номера заданий. Под каждым номером пишут необходимую формулу и ответ:

№ п/п	Фамилия, имя, отчество	Математический диктант	«Задачи — рисунки»	Игра «верно — неверно»	Решение задач	Итоговая оценка

Работы выполняются на листах, собираются лаборантом и передаются в жюри. Жюри оценки за диктант и другие задания заносит в специальную ведомость.

Для установления обратной связи желательно провести проверку-комментирование диктанта. Такая проверка проводится с помощью кодоскопа.

¹ Продолжение. Начало см. № 5—6, 2000.

II. Конкурс «Задачи—рисунки»

Задания и ответы к ним проектируются через кодоскоп. Каждый студент получает три сигнальные карточки с цифрами 1, 2, 3. После минутного обдумывания по команде преподавателя студенты поднимают сигнальные карточки с номером верного ответа.

Задания:

1. Дана правильная четырехугольная пирамида со стороной 6 см и высотой 4 см.
 - а) вычислите апофему:
 $1 - 52$ см, $2 - 5$ см, $3 - 20$ см;
 - б) вычислите объем пирамиды:
 $1 - 144$ см³, $2 - 72$ см³, $3 - 48$ см³;
 - в) вычислите площадь диагонального сечения:
 $1 - 24$ см², $2 - 122$ см², $3 - 242$ см²;
 2. Сторона куба равна 4 см.
 - а) найдите объем куба:
 $1 - 24$ см³, $2 - 122$ см³, $3 - 242$ см³;
 - б) найдите площадь полной поверхности куба:
 $1 - 96$ см², $2 - 48$ см², $3 - 96$ см²;
 - в) найдите диагональ куба:
 $1 - 43$ см, $2 - 12$ см, $3 - 16$ см;
 3. Дан прямой параллелепипед, стороны основания которого 3 и 4 см, а угол между ними 30°. Боковое ребро 10 см.
 - а) найти площадь полной поверхности:
 $1 - 152$ см², $2 - 603$ см², $3 - 60$ см²;
 - б) найти объем:
 $1 - 120$ см, $2 - 60$ см, $3 - 603$ см;
 - в) найти диагональ большей боковой грани:
 $1 - 116$ см, $2 - 116$ см, $3 - 84$ см;
- За каждый верный ответ в этом конкурсе жюри начисляет один балл.

III. Конкурс «Верно — неверно»

Каждому студенту выдается одна карточка белого цвета, другая — черного. При утвердительном ответе они поднимают белую карточку.

1. Верно ли, что в прямом параллелепипеде в основании лежит квадрат?
2. Верно ли, что диагонали куба пересекаются в одной точке?
3. Верно ли, что в диагональном сечении прямой призмы лежит прямоугольник?
4. Верно ли, что полная поверхность куба равна 6 м²?

5. Верно ли, что у призмы боковое ребро равно высоте?

6. Верно ли, что пирамида называется многогранником?

7. Верно ли, что у параллелепипеда противоположные грани равны и параллельны?

8. Верно ли, что если у призмы в основании лежит правильный многоугольник, то призма называется правильной?

9. Верно ли, что объем пирамиды равен произведению площади основания на высоту?

10. Верно ли, что диагонали параллелепипеда равны?

За каждый верный ответ в этом конкурсе жюри начисляет один балл.

IV. Практический конкурс

Число, полученное в ответе каждой предыдущей задачи, поставить на место пропущенного, данного в условии следующей задачи.

1. Найти полную поверхность куба, если его объем равен 27 см³.

2. Измерения прямоугольного параллелепипеда 4 см, 343 см и ___ см. Найти ребро куба равновеликого данному параллелепипеду.

3. Диагональ прямоугольного параллелепипеда равна ___ см, а ребра относятся как 2:3:6. Найти объем параллелепипеда.

4. Стороны основания прямого параллелепипеда 27 см и 8 см образуют угол 30°. Найти высоту параллелепипеда, если его объем равен ___ см³.

5. Площадь трех граней прямоугольного параллелепипеда 16 см², 18 см², ___ см². Найти его объем.

6. В основании прямого параллелепипеда ромб. Площади диагональных сечений ___ см² и 81 см². Найти высоту параллелепипеда, если его объем равен 2976 см³.

7. Если каждое ребро куба увеличить на ___ см, то его объем увеличится на 98 см³. Найдите ребро куба.

8. В основании прямого параллелепипеда параллелограмм $ABCD$, в котором $AB =$ ___ см, $AD = 7$ см, $BD = 6$ см. Площадь диагонального сечения $ADCC$, перпендикулярная плоскости основания, равна 100 см². Найдите объем параллелепипеда.

9. В прямом параллелепипеде стороны основания 4 см и 6 см образуют угол 30°. Боковая поверхность параллелепипеда ___ см². Найти его объем.

БРЕЙН-РИНГ ПО МАТЕМАТИКЕ СРЕДИ СТУДЕНТОВ ПЕРВЫХ КУРСОВ

Правила игры

Сначала проводится жеребьевка между капитанами команд. Капитан, который выигрывает в жеребьевке, вместе со своей командой выбирает себе соперников.

Одно очко получает та команда, которая первой правильно ответила на заданный вопрос.

Если же ни одна команда не отвечает правильно, то в следующем раунде за правильный

ответ команде присваивается два очка. Счет ведется до трех очков.

Первый тур

1. Что больше 10^{20} или 20^{10} ?
2. Дана дробь _____. Какое число надо отнять от обоих членов ее, чтобы получить дробь _____?
3. Сумма каких двух натуральных чисел равна их произведению?
4. $12x + 7$ Г 35
 $5x + 4$ Д ?
Найдите неизвестное число.
5. Запишите в клетках квадрата числа $-1, +2, -3, +4, -5, +6, -7, +8, -9$ так, чтобы по всем горизонталям, вертикалям и диагоналям произведения их были отрицательными.
6. Какой русский писатель окончил физико-математический факультет?
7. Найдите следующий член числовой последовательности: 2, 5, 10, 17, 26.
8. Могут ли быть перпендикулярны радиус и хорда, проведенные из одной точки?
9. Поставьте слева знака равенства между числами «+», «-» так, чтобы равенства были верными:
 $9 \ 8 \ 1 \ 3 \ 5 \ 2 = 12.$

Второй тур

1. Вычислите $\sin^4 105^\circ - \cos^4 75^\circ$.
2. Дана дробь _____. Какое число надо прибавить к обоим членам этой дроби, чтобы она обратилась в _____?
3. В каком треугольнике высоты пересекаются в одной из его вершин?
4. Найдите неизвестное число:
 $x + 5 = 8$ 43 $15 - x = 11,$
 $x - 8 = 15$? $13 + x = 14.$
5. Как записать двойку тремя пятерками?
6. Найдите следующий член последовательности: 3, 10, 31, 94, 283?
7. Во сколько раз лестница на седьмой этаж длиннее лестницы на второй этаж того же дома?
8. Который сейчас час, если оставшаяся часть суток вдвое больше прошедшего?
9. Найдите неизвестное число:
 $15 \ 64 \ 17$
 $7 \ 36 \ 11$
 $13 \ ? \ 12$

Третий тур

1. Найдите неизвестный рисунок:
 $7x - 1 = x + 4,$
 $5x + 3 = x + 6.$

2. Сравните 100^{20} и 9000^{10} .

3. В XV столетии Христофор Колумб открыл Америку. Определите, в каком году это произошло, если сумма цифр равна 16, а результат от деления цифры десятков на цифру единиц равен 4 и в остатке получается 1.

4. Найдите площадь круга, если сторона, описанная около квадрата, равна 2 см.

5. Какое из данных уравнений следует исключить?

$$9x - 5 = 13$$

$$4x + 5 = -3$$

$$7x - 4 = 10$$

$$6 - x = 4.$$

6. Какую последнюю цифру имеет произведение всех нечетных двузначных чисел?

7. Запишите в клетках квадрата числа $-1, +2, -3, -4, 4, +5, -6, -7, +8, -9$ так, чтобы по всем направлениям произведение их было положительным.

8. Найдите неизвестное число:

$$\begin{array}{ccc} 3 & 7 & 12 \\ 2 \mid 5 & 11 \mid 8 & 4 \mid 14 \\ & ? & \\ & 8 \mid 28 & \end{array}$$

9. Когда произведение двух чисел равно их частному?

Четвертый тур

1. Какая из двух дробей _____ и _____ больше? Как проще сравнить эти дроби?

2. Дана дробь _____. Какое число надо вычесть из числителя и прибавить к знаменателю, чтобы после сокращения получить _____?

3. Найдите неизвестное число:

$$\begin{array}{ccccc} 2 & 1 & 5 & 3 & 3 & 2 \\ 10 & 12 & ? & & & \\ 4 & 1 & 1 & & & \end{array}$$

4. Имеющийся в магазине картофель был развешен в 24 пакета по 5 кг и по 3 кг. Вес всех пакетов оказался равным весу всех пакетов по 3 кг. Сколько было тех и других пакетов?

5. Числа 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, 512 расставить в клетках квадрата так, чтобы произведение по всем направлениям было одинаковым.

О. Г. ГАНЕВА,

преподаватель математики Белгород-Днестровского училища Южноукраинского государственного педагогического университета им. К. Д. Ушинского.

ВИХОВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ — ПРІОРИТЕТ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Проблема виховання творчої особистості з огляду на сьогодення досить актуальна і багатогранна.

Позашкільна освіта, як зазначено в Законі України «Про освіту» і Концепції позашкільної освіти та виховання, є складовою частиною безперервної освіти, спрямованої на розвиток здібностей, талантів і обдаровань дітей та молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному самовизначенні. Цінність позашкільної освіти в тому, що вона має динамічний, диференційований характер, систему управління, кадровий потенціал, що забезпечує самостійну творчість дітей та співробітництво.

Використання можливостей і переваг позашкільного впливу на творчий розвиток дитини дозволяє визначати найважливіші освітньо-виховні інваріанти як вихідні положення, які відтворюють закономірність розвитку дитини, сутність навчання та виховання дітей поза школою.

Формування вихованця як суб'єкта власного морально-духовного розвитку — відповідний компонент позашкільного впливу.

Організоване позашкільне середовище має безмежний простір змісту, методів і форм залучення до особистісно значущих духовних цінностей, створення сприятливих умов взаємодії на гуманістичній основі педагогів і вихованців, формування відносин довіри та паритетності. Саме в позашкільній діяльності особистість дитини незалежна у виборі ідеалів і духовних цінностей, на підставі яких формуються духовні здібності.

Психологи розуміють духовні здібності дитини як єдність та взаємозв'язок природних здібностей індивіда і здібностей людини як суб'єкта діяльності та відносин, які виступають в єдності з моральними якостями людини.

Звичайні здібності людини визначають її дії, а духовні здібності — її вчинки. Таким чином, духовний стан людини є найважливішою внутрішньою передумовою її творчості. Духовність людини означає здатність створювати особистісно значуще, що потім може стати суспільно значущим.

Духовна особистість скерована на творчість, її духовний стан визначає відбір та обробку інформації, встановлення відносин та характер узагальнень, що сприяє соціальній адаптації до нових умов життя, вихованню соціальної зрілості. Інтеграція позашкільних закладів з вузами, науковими інститутами, творчими та науковими об'єднаннями, розробка інтегрованих освітніх програм підвищеної складності для роботи з обдарованими дітьми та робота Малої

Академії Наук України, впровадження регіональних програм, традиційних і нетрадиційних видів діяльності створюють умови для розвитку і підтримки талановитої учнівської молоді. Практика засвідчує, що співробітництво позашкільних закладів і наукової громадськості сприяє гармонійному розвитку особистості дитини, її позитивних якостей, відкриває шляхи для створення синтезу теоретичних та практичних знань, поглиблює процес їх індивідуального розвитку.

Специфіка позашкільного освітньо-виховного процесу дозволяє включати дитину в систему соціальних відносин, забезпечувати соціальний статус, статус особистості, набувати соціального досвіду, самостверджуватись в житті.

Створення організаційно стійких, скріплених єдністю цілей сучасних дитячих, молодіжних громадських творчих об'єднань та організацій різного напрямку, виконання вихованцями різних соціальних ролей у системі самоврядування спонукають їх вибирати в складних життєвих ситуаціях правильну позицію, лінію поведінки, справедливо оцінювати людей, їх дії та вчинки.

Виходячи з цих положень, можна виділити основні педагогічні завдання: створення таких ситуацій, в яких розкривались би індивідуальні, творчі, духовні здібності, нахили, обдарування вихованців; аналіз процесу сприймання різними віковими групами організованого впливу; варіанти корекції на основі проявів особистісних якостей учня; вибір педагогічних технологій, доцільних у наявних ситуаціях.

Використання можливостей гармонізації та позашкільного виховання — ефективний шлях до формування системи ціннісних орієнтацій у просторі особистісних взаємин.

Суспільно значуще та оптимально доцільне поєднання основних компонентів навчально-виховного процесу — батьків, дітей та педагогів як рівноправних суб'єктів позашкільної діяльності допомагає дитині усвідомити себе як особистість, вирішити гострі та складні питання адаптації в сучасному світі, допрофесійно і професійно самовизначитись. Мотивація залучення батьківської пари до спільної з дитиною позашкільної діяльності створює атмосферу довіри, позитивних почуттів.

Опитування батьків свідчать, що 82% бажають постійно співпрацювати з позашкільним закладом, який відвідує їх дитина, задоволені результатами досягнень своїх дітей у навчанні в позашкільному закладі 89% опитаних; не можуть оцінити ці результати 10% батьків.

65% опитаних батьків хотіли б співпрацювати з позашкільним закладом шляхом організації

спільних студій, майстерень, творчих об'єднань, клубів.

89% батьків вбачають можливість співробітництва в організації та проведенні дозвілля, 34% бажають брати участь в спільних виставках, конкурсах, змаганнях.

На нашу думку, організація та розвиток взаємодії сім'ї і позашкільного закладу вимагають відповідної психолого-педагогічної підготовки, визначення змісту та методики спільної діяльності, необхідної матеріально-технічної бази.

Означимо передумови успішної взаємодії: інноваційна педагогічна спрямованість на конструктивну співпрацю, співтворчість, взаємопідтримку та взаєморозуміння, створення нової структурно-функціональної моделі взаємодії на основі української етнопедагогіки, досвіду родинного виховання, створення умов для формування почуття духовної єдності поколінь; соціально-педагогічний і психологічний захист прав дитини в різних обставинах; психолого-педагогічна діагностика сім'ї; вироблення стилю співробітництва і співтворчості, адекватних засобів і прийомів; розширення спектру напрямків спільної діяльності; встановлення системи взаємовідповідальності й створення умов для самовдосконалення; спільна розробка перспективних проєктів, індивідуальних програм творчого розвитку особистості дитини; сприяння особистісному розвитку батьків; педагогізація позашкільного середовища.

Взаємодія педагогів з батьками в позашкільному закладі набуває глибокого психологічного значення.

Вимоги нової соціальної реальності до освітнього процесу ведуть за собою пошук нових форм співробітництва педагогів і батьків дитини, перш за все, в процесі спілкування і надання психологічної допомоги.

Допомагаючи сім'ї дитини, педагог позашкільного закладу розв'язує декілька творчих завдань. Він встановлює конструктивні взаємовідносини з дітьми та їх батьками, шукає форми допомоги, які б забезпечили особистісне зростання того, хто звертається по допомогу, і реалізує своє особистісне зростання.

Спеціальні дослідження свідчать, що дієвою формою організації взаємодії педагога з батьками дитини є діалог як специфічна форма спілкування, в якій інша людина сприймається в ролі співрозмовника з правом на власну позицію. Учасники діалогу — це партнери у власному розумінні цього слова.

Педагог у спілкуванні з батьками дитини має, перш за все, визнавати, що вони можуть бути такими, якими вони є, не засуджувати недоліки, не оцінювати їх.

Процес прийняття обов'язково виражається у співчутті педагога батькам дитини, у доброзичливості та теплоті відносин.

Таким чином, структурно-функціональна модель взаємодії педагога позашкільного закладу з сім'єю дитини, що будується на засадах гума-

нізму та партнерства, передбачає особистісний розвиток і самого педагога, і тих, з ким він спілкується — дітей та їх батьків.

Визнання вирішальної ролі педагога позашкільної освіти, який уміє виявляти і розвивати здібності дитини, і є носієм творчої ідеї. На жаль, сьогодні працівник позашкільного закладу не відчуває ні моральної, ні матеріальної підтримки. А саме позашкільна освіта має сприятливі умови для персоналізації особистості дитини, яка відбувається під впливом діяльності педагога, взаємодії і співпраці.

Щодо професійних якостей педагогів, то найважливіше значення мають такі: вміння будувати педагогічний процес згідно з результатами діагностики та дослідження дитини; модифікувати навчальні програми, стимулювати розумові здібності дітей, працювати за спеціальним учбовим планом; консультиувати учнів.

Як свідчить досвід, спроби алгоритмізувати творчий процес виявились невдалими. Тому істотно зростає роль фактору соціального впливу навчання і виховання на розвиток можливостей особистості в закладах позашкільної освіти на підставі індивідуальних програм творчого розвитку дитини.

Розвитком творчих можливостей особистості дитини важко керувати. Педагогу потрібно постійно створювати для дітей ситуації вибору і надавати можливість здійснювати свій власний вибір; звільнювати дитину від жорсткої регламентації її мислення, що заважає розвитку самостійності та творчості, стимулювати самостійний пошук відповіді на запитання, враховувати вікові та індивідуальні психологічні особливості дитини.

Особливо слід визначити необхідність створення гнучкої адаптованої системи роботи з обдарованими дітьми. Вони потребують педагога, який найкраще відчуває творчу природу дитини та прогнозує перспективи її розвитку.

Схильність обдарованих дітей до самостійної та поглибленої роботи визначає вимоги до психологічної атмосфери занять та до методів навчання. Такі особистісні якості педагога, як глибоке знання свого предмета, навички спілкування, пов'язані з певним типом обдарованості: інтелектуальної, творчої, соціальної, психомоторної.

Треба визнати, що педагоги не завжди підтримують творчі спрямування дітей та підлітків, не приділяють необхідної уваги стимулюванню дітей до творчого самовдосконалення, активізації життєдіяльності вихованців, пошуку інноваційної спрямованості освітньо-виховного впливу та педагогічних ініціатив.

Головний зміст діяльності педагога позашкільного закладу передбачає створення ситуації успіху для кожної дитини. Творча особистість учня вимагає для свого успішного психологічного розвитку очікування радості успіху як результату своїх зусиль у навчанні.

Призначення педагога позашкільного закладу полягає в тому, щоб кожна дитина одержала шанс повірити в свої можливості, пережити радість. Успіх у навчанні є головним джерелом енергії дитини для подолання труднощів. Радість власного успіху дитина переживає відповідно до своїх вікових та індивідуальних особливостей. Важливо, щоб носіями стимулювання частіше були самі діти, щоб стимулюючі технології були максимально індивідуалізованими.

Наголосимо на тому, що запорукою будь-якої ситуації стимулювання дітей є психолого-педагогічна культура організаторів виховного процесу.

Наші спостереження та результати досліджень досить переконливо свідчать, що певна частина педагогів позашкільних установ недостатньо володіє психолого-педагогічними знаннями щодо особливостей педагогічного спілкування, технологій педагогічної взаємодії, організації пізнавальної діяльності дітей. Тому педагоги йдуть шляхом збільшення кількості завдань для своїх вихованців натомість того, щоб підвищувати їх якість.

За нашими даними, лише 42% респондентів називають не менш як п'ять якостей особистості педагогів, що працюють з обдарованими дітьми: компетентність, доброзичливість у спілкуванні з дітьми, енергійність, цілеспрямованість, знання психології дитини; 28% назвали лише 2 якості; 28% — не назвали жодної.

На жаль, творчі прояви у своїх вихованцях педагоги не завжди приймають, не вбачають

особливостей творчого складу розуму дитини. 81% опитуваних педагогів не змогли назвати п'ять відомих їм психологічних ознак творчо обдарованої дитини, 15% назвали дві ознаки — допитливість та оригінальність мислення, 4% — лише одну ознаку.

За таким аналізом потрібна серйозна робота щодо науково-методичної підготовки педагогів, їх самоосвіти та самовиховання. Мобільна та динамічна система методичної роботи має забезпечити організацію життєдіяльності позашкільного закладу, впровадження інноваційних, освітніх, авторських, експериментальних, інтегрованих, багаторівневих, наскрізних і цільових програм.

Педагогічно правильно організований навчально-виховний процес вимагає координації дій усіх суб'єктів позашкільного впливу, чіткого розподілу їх функцій, створення єдиного регулюючого та контролюючого центру.

Важливим елементом координації є педагогічне проектування, яке повинно, по-перше, передбачати умови організації виховного середовища; по-друге, коригувати його вплив із заданою педагогічною метою; по-третє, проектувати результати виховання, перспективи його розвитку, по-четверте, аналізувати, контролювати та надавати постійну методичну допомогу вчителю.

Визначені інваріанти — то лише окремі аспекти складної соціально-педагогічної та психологічної проблеми дитини в позашкільному просторі.

Some conditions of the work with the creative child personality as the main trend of the activity of the extra-scholastic educational institute are discussed.

The main inner conditions of this process are: the education of the person as the subject of his own moral and spiritual development, utilizing the abilities of the harmonization between the family and extra-scholastic education, recognition of the main role of the teacher of the extra-scholastic education who can bend out and develop the child's creative abilities.

Т. Я. ТЕПЛОВА,

доцент кафедри педагогіки і психології ООІУВ,

Т. М. КОЗІНА,

канд. псих. наук, доцент кафедри педагогіки і психології ООІУВ.

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ И НЕПРЕРЫВНОСТЬ В ВОСПИТАНИИ

Одно из обязательных условий формирования личности ребенка — соблюдение принципа непрерывности воспитательно-образовательного процесса, начиная с раннего возраста. Особенно это важно в переходные периоды, в частности, при переходе ребенка из одного социального положения — выпускника детского сада в другое — ученика первого года школьного обучения. Непрерывность воспитания обеспечивается соблюдением преемственности меж-

ду детским садом и школой. Однако иногда обнаруживается противоречие между развивающим и воспитывающим потенциалом преемственности и недостаточным уровнем его использования в работе с детьми старшего дошкольного и младшего школьного возраста.

В. А. Сухомлинский подчеркивал, что «школа не должна вносить резкого перелома в жизнь детей; пусть, став учеником, ребенок продолжает делать сегодня то, что делал вчера. Пусть

новое появляется в его жизни постепенно и не ошеломляет лавиной впечатлений» [1]. Опыт практического воплощения преемственности в педагогической системе В. А. Сухомлинского доказывает не только необходимость, обязательность, но и возможность решения этой проблемы.

Проведенное нами исследование показало, что преемственность в воспитательной работе детского сада и школы будет эффективной, если она осуществляется на основе диагностики уровня воспитанности детей; целенаправленной организации деятельности детей в рациональном соотношении ее видов; лично ориентированного взаимодействия педагога с детьми и их родителями. Эффективного выполнения принципа преемственности можно достичь благодаря специальной подготовки педагогических кадров.

Совершенствование педагогического процесса в направлении гуманизации работы с детьми требует творческого подхода к осмыслению понятия преемственности и путей ее реализации в современных условиях, глубокого анализа воспитательных возможностей дошкольного учреждения, школы, семьи; более действенной ориентации педагогов на личность ребенка, его полноценное развитие и эмоциональное благополучие, выявление тех позитивных сторон воспитательной работы, которые могут быть перенесены из дошкольного воспитания в школьную жизнь с учетом перспектив дальнейшего целостного формирования личности.

Важно, чтобы принципы воспитания были ориентированы на содержание и организационные формы, направленные на формирование базовой культуры личности, развитие ее социальной и культурной компетентности, физического и нравственного здоровья; на оказание психолого-педагогической поддержки детям при вклю-

чении их в активную жизнь в социокультурном образовательном пространстве.

В качестве ценностных ориентиров преемственности воспитания можно обозначить следующие:

— преемственность как условие развития рассматривается в контексте самооценности детства, необходимости изучения личности ребенка;

— субъект-субъектная модель воспитания является основой педагогического взаимодействия;

— воспитание основывается на общечеловеческих ценностях и ориентировано на индивидуально-личностное содержание;

— различные виды детской деятельности обладают огромным воспитательным потенциалом и стимулируют активность, творчество, самовыражение. Необходима целенаправленная организация определенных видов детской деятельности при рациональном соотношении ее видов;

— основным связующим звеном при переходе ребенка в школу выступает игровая деятельность. Именно игра способствует «размыванию» границ между возрастом старшего дошкольника и первоклассника и делает эмоционально более спокойным адаптационный период;

— уровень воспитанности (знания, отношения, чувства), достигнутый в дошкольном возрасте, — основа для дальнейшего гуманистического воспитания;

— лично ориентированное взаимодействие, сотрудничество педагогов с семьей, психолого-педагогическое просвещение родителей являются условием повышения эффективности воспитательной работы.

Литература

1. Сухомлинский В. А. Избранные педагогические сочинения. — М., 1979. — Т. I. — С. 104.

The significance of the connections between the different steps of the educational system in the educational process, especially between the preschool step and the primary school in this report is discussed.

В. Я. ЛЫКОВА,

Смоленский государственный педагогический университет.

КОЭВОЛЮЦИЯ ПРИРОДЫ И ОБЩЕСТВА В ИННОВАЦИОННОЙ ПЕДАГОГИКЕ

В современных учебниках по педагогике появились отдельные главы, посвященные проблеме подготовки учителя (И. Ф. Харламов, И. П. Подласый, Л. С. Нечепоренко, П. И. Пидкасистый и др.). Ряд диссертационных исследований посвящаются проблеме подготовки будущего учителя (Э. Э. Карпова, З. Н. Курлянд, И. М. Богданова, А. Ф. Линенко, Р. И. Хмельюк, Н. И. Приходько и др.). Все исследователи еди-

нодушны в том, что будущего учителя необходимо готовить к формированию человека нового типа — инновационного человека. И. П. Подласый признает, что в инновационной педагогике существуют два направления. Первое — возврат к классическим основаниям природосообразной педагогики Я. А. Коменского. Второе — гуманизация педагогической системы в трактовке К. Роджерса. На наш взгляд, эту систему

можно дополнить таким направлением, как коэволюция природы и общества в инновационной педагогике. Это положение мы выдвигаем на основании воззрений относительно инновационной педагогики. Так, например, И. М. Богданова считает, что необходимость интегрированного курса педагогики продиктована прежде всего размышлениями о современном человеке и его месте в окружающей среде. И. М. Богданова определяет всего пять положений, которые являются его основанием. Нам хочется выделить особо такие, как:

— недопустимость насилия человека над средой обитания, принесения природы в жертву людской выгоды;

— признание природы триады измерения человека как космопланетарного интегрального творения: биосферно-ноосферного, эволюционно-экологического состояния и здоровья человека;

— совокупность философского, гуманитарного и научно-естественного взглядов на космопланетарный феномен человека.

Ю. Козелецкий выделяет пять основополагающих тезисов обсуждаемого явления. Одним из важнейших мы считаем следующий тезис: инновационный человек рассматривает окружающую среду не как устойчивую и гармоническую структуру, к которой можно приспособиться, а как набор вопросов, на которые необходимо ответить: почему эта система недостаточно эффективна, что сделать для ее совершенствования. Инновационный человек не переживает шока будущего. И. Боткин, М. Эльмандир, М. Малиту характерными признаками инновационного воспитания считают адаптацию и участие.

Итак, современная педагогика занимается подготовкой человека к решению глобальных вопросов, среди которых ведущее место занимает экологическая проблема. Необходимость гармонизации отношений в системе «человек—общество—природа» признается современной педагогикой как неотъемлемая часть воспитания.

Сегодня в одном ряду с важнейшими открытиями XX века находится концепция коэволюции и общества. Эта концепция является междисциплинарной, интегративной. В соответствии с данной концепцией одной из морально-этических предпосылок должна быть следующая: человек берет на себя всю ответственность за дальнейшую эволюцию биосферы в целом. В социальной экологии проблема коэволюции природы и общества рассматривается как один из элементов экологического аспекта устойчивого долговременного развития. Большую роль в разработке концепции устойчивого развития сыграла Международная неправительственная организация ученых — Римский клуб, а также неправительственное экологическое движение Гринпис, социально-экологический союз и др. Важнейшим условием преодоления экологиче-

ского кризиса в социальной экологии является **обеспечение всеобщего и непрерывного экологического образования и воспитания.**

В настоящее время сформировалось технократическое представление о социальной роли специалистов, неуважение к природе и человеку. Такое состояние важнейшей социально-педагогической проблемы — экологического образования связано прежде всего с тем, что ощущается значительный недостаток базовой экологической подготовки учителей-биологов. Диссертационные работы Э. Флешар, М. М. Бойчевой, З. Костовой и др. подтверждают это положение. Этим же воззрениям придерживаются И. Д. Зверев, Д. И. Трайтак, Б. Г. Иоганзен, И. Т. Суравегина и др. На сегодняшний день не существует специализированного курса, который бы завершал формирование экологической культуры будущего учителя, т. к. не существует курса, который бы интегрировал экологические представления студентов — будущих учителей-естественников.

Нами предлагается спецкурс «Коэволюция природы и общества в инновационной педагогике». Цель спецкурса — теоретическая подготовка будущих учителей-естественников к воспитанию инновационного человека в свете концепции коэволюции природы и общества. Одной из важнейших характеристик современных высших учебных заведений педагогика признает интегрированные курсы. Спецкурс «Коэволюция природы и общества в инновационной педагогике» является курсом такого рода. В отличие от других курсов экологического направления данный спецкурс включает такие моменты, как: 1) охват общества как природного явления категориями естествознания (биологии, химии, наук о земле и др.); 2) охват природы как объекта социального отношения и воздействия категориями общественных наук (педагогическими, психологическими, этическими, эстетическими и др.); 3) выработка понятий и количественных параметров, характеризующих связи природы и общества; 4) широкий спектр социобиологических и социоэкологических проблем комплексного изучения человека; 5) проблемы воспитания инновационного человека в свете коэволюции природы и общества. Считаем целесообразным ввести данный спецкурс на старших курсах, когда существует реальная база знаний по дисциплинам естественного, общественного, психолого-педагогического циклов, необходимая для полного понимания и усвоения материала.

Предлагаем программу лекционного курса.

Эволюция биосферы. Биосфера. Биологический круговорот. Развитие учения о биосфере. Границы биосферы. Возникновение биосферы. Эволюция биосферы. Основные этапы. Функциональная структура биосферы.

Русский космизм. Вл. Соловьев, Н. Ф. Федоров, К. Э. Циолковский. Коэволюция и проблема самоценности жизни. Антропный принцип в

современной космологии. Переход от антропоцентризма к биоцентризму.

Проблема человека. Мировоззренческий аспект как предпосылка и результат исследования коэволюции. Первобытный человек и природа. Воздействие человека на биосферу в историческое время. Биосфера в эпоху НТР. Междисциплинарный подход. Природа человека, его место в мире. Инновационный человек. Инновационная педагогика.

Природно-культурная революция. Биосфера и этносы. Концепция этногенеза. Адаптация личности к инокультурной среде. Этнотуризм.

Энергоинформационные взаимодействия в природе и обществе. В. Гершель, Ф. Н. Шведов, А. Л. Чижевский. Система Вселенная—Земля—Человек. Развитие практики и освоение Вселенной.

Синтетическая концепция биосферы. Леруа, Тейяр де Шарден, В. И. Вернадский. Ноосфера. Интеграция и эволюция наук в контексте экологической экономики. Римский клуб. Д. Медоуз, Деннис «Пределы роста», «За пределами роста». Модель Мир-3. Закон «Нормальных аварий» Ч. Перро. Программа «Человек и биосфера».

Информационное общество как постиндустриальное состояние человеческой цивилизации. Причины возникновения. Позитивные и негативные черты информационной революции.

Экологическая революция. Экстенсивно-некоэволюционный и интенсивно-коэволюционный путь взаимодействия общества и природы.

Глобальная экологическая проблема. Экологический прогресс. Экологический регресс. Неопроизводство. Неособирательство. Особенности экологической проблемы в современной России, Украине, Молдове.

Экологическое общество как глобальная цивилизация. Основные характеристики. Информационно-экологическое общество. «Экология культуры». «Экология природы». Охрана биосферы. Будущее биосферы.

Религиозные измерения экологической проблемы. Христианство, иудаизм, ислам, индуизм, буддизм и проблемы отношения к природе.

Психолого-педагогические измерения. Я. А. Коменский, Ж. Ж. Руссо, К. Д. Ушинский, В. А. Сухомлинский, Б. Т. Лихачев, Н. Н. Моисеев, А. Д. Урсул. Экологическая культура и экологическое сознание. Экологическое мышление.

This article proposes the introduction of the special course «Coevolution of Nature and Society in Innovating Pedagogics» in the method of the professional training of the future teacher of biology.

Е. В. ФЕДЮК-СУХАЯ,

ст. преподаватель Приднестровского государственного университета имени Т. Г. Шевченко.

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РОДНОЙ И ИНОЯЗЫЧНОЙ РЕЧИ У ДЕТЕЙ

Любое общество, претендующее на цивилизованность, демократичность, гражданственность, должно в первую очередь обеспечить комфортные условия для дошкольника, предусмотреть оптимальные пути его психического и физического развития. Исключительная роль в интеллектуальном и эмоциональном развитии ребенка в современном мире принадлежит речевому развитию — показателю степени развитости мышления, памяти, воображения, готовности успешно занять в школе новую для него роль ученика, а в дальнейшем — роль гражданина.

Для того чтобы по-новому, с учетом данных психолингвистики наметить современные пути подготовки детей к школе, следует разграничивать суть двух психолингвистических понятий: речевые навыки и речевые умения, которые взаимосвязаны и взаимообусловлены, хотя и представляют собою два диаметрально проти-

воположных явления, качественно отличающиеся друг от друга (А. А. Леонтьев).

Речевые навыки — это операции, которые осуществляются бессознательно, с полным автоматизмом при соответствии норме языка и служат для самостоятельного выражения мыслей, намерений, переживаний. Сформировать навыки — это значит обеспечить правильное построение и реализацию высказывания. Речевые навыки по своей природе — стереотипные, механические. Ребенок владеет такими навыками, но он не знает и даже не подозревает, что он ими владеет. Он владеет ими спонтанно, в определенной ситуации, когда они (подобные ситуации) побуждают ребенка на проявление таких навыков. Вне подобных ситуаций намеренно, произвольно и сознательно ребенок не умеет выполнять речевые операции, которые он умеет выполнять произвольно, бессознательно и автоматически.

Лишь только при соответствующем обучении ребенок научается осознавать то, что он делает непроизвольно, т. е. осознавать свой собственный язык, свои речевые навыки, приводить к пониманию то, что в виде эмпирических «житейских» языковых представлений, «житейских» речевых и языковых обобщений существовало в психическом мире ребенка.

Речевые навыки в ходе своего развития предполагают спонтанно возникающую рефлексию ребенка над речью (приведение собственных высказываний в соответствие с литературной нормой: так сказать можно, а так нельзя; самостоятельное исправление ребенком своих языковых ошибок при производстве речи). Речевые навыки — фундамент для формирования в детском саду основ речевых умений, начиная с пятилетнего возраста, для дальнейшего их развития в начальной школе и совершенствования, углубления и шлифовки в основной школе.

Речевые умения — это действия, которые осуществляются на основе языковых знаний и способов действий, по оптимальным параметрам сознательного произвольного и осознанного варьирования при выборе и сочетании речевых операций (навыков) в зависимости от цели, ситуации, общения и собеседника, с которым происходит коммуникация. Это и есть коммуникативно-речевые умения. Они носят творческий характер, т. е. требуют умения быстро ориентироваться в условиях общения, которые никогда не повторяются полностью, каждый раз заново подбирать нужные языковые средства, пользуясь речевыми навыками и т. д. Владеть такими речевыми умениями — значит уметь правильно выбирать стиль речи, подчинять форму речевого высказывания задачам общения, употреблять самые эффективные (для данной цели и при данных условиях), самые точные и выразительные языковые средства, учитывать необходимость экстралингвистических факторов (мимики, жестов, интонации и т. д.).

Основы речевых умений и знаний о языке и речи следует формировать уже в детском саду, чтобы избежать нежелательной ломки и последующей перестройки в школе сложившихся у детей самостоятельных «житейских» языковых представлений и обобщений в процессе естественного тяготения их к оперированию языковым материалом (звуками, буквами, словами, текстами) и естественного интереса к книгам, к чтению, к письму, к речи сверстников и взрослых, а также в процессе методически некорректного в языковом и речевом отношении и неуместного применения на занятиях по развитию речи в детском саду языковой терминологии и работы с языковыми и речевыми понятиями без необходимого наполнения их соответствующим языковым содержанием (значением).

При овладении навыками говорения дети усваивают родной язык, подражая речи воспитателя, сверстников, окружающих их людей, языку художественных произведений, то есть той речевой среде, в которой они воспитываются и обучаются.

В процессе общеречевой подготовки ребенок эмпирическим путем усваивает материю языка, его знаковую систему, запоминает традиционные сочетания языковых средств, их выразительные оттенки.

Для усвоения материи языка необходимо скоординировать речедвижения с соответствующими слуховыми ощущениями, овладеть звуковыми единицами — фонемой, слогом, фонетическим словом, речевым тактом, фонематической фразой, с которыми связана артикуляционная работа ребенка.

При непроизвольном, неосознанном, ненамеренном усвоении знаковой системы ребенку следует интуитивно соотнести звуковые единицы языка со значимыми единицами — морфемой, словом, словосочетанием, предложением, а их в свою очередь — с предметами и явлениями действительности, связями и отношениями, существующими между ними.

Для практического, дотеоретического усвоения ребенком традиции сочетания языковых средств ему необходимо запомнить орфоэпические и грамматические нормы. При непроизвольном запоминании традиции употребления формируется языковое чутье или «чувство языка». По определению Л. И. Божович «чувство языка» возникает непроизвольно как побочный продукт деятельности, которая направлена на овладение практикой речевого общения. Это неосознанное и нерасчлененное эмоциональное (на уровне чувства, а не мышления) обобщение речевого опыта ребенка может быть использовано для регулирования и контроля правильности речи как устной, так и письменной. А речевой опыт, в свою очередь, включает, во-первых, практическое владение родным языком, во-вторых, «эмпирические обобщения наблюдений над языком, сделанные его носителем независимо от специальных знаний о языке», что соответствует «чувству языка».

Речевая дошкольная подготовка в последующем обеспечивает человеку необходимую для его жизни образованность, компетентность, эрудицию, квалифицированность и профессионализм в любой отрасли его деятельности.

Литература

1. *Виготский Л. С.* Избранные психологические исследования. — М., 1956.
2. *Педагогическая психология.* — М., 1996.
3. *Божович Л. И.* Значение осознания языковых обобщений в обучении правописанию // Вопросы педагогической психологии // Известия АПН РСФСР. — Вып. 3. — М.—Л., 1946.
4. *Божович Е. Д.* Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы // Вопросы психологии. — 1997. — № 1. — С. 37.

In the article the new — psychological and linguistic view on the speech as on the activity for the children's speech skills and habits forming is incorporated.

Л. А. КАЛМЫКОВА,

канд. пед. наук, и. о. проф., зав. каф. дошк. педагогики и психологии, проректор по учебно-восп. работе Переяслав-Хмельницкого государственного педагогического института,

В. В. КАЛМЫКОВ,

ст. преподаватель кафедры иностранных языков Переяслав-Хмельницкого государственного педагогического института.

ОБЩЕПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА В КЛАССИЧЕСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ

Общий обзор подходов и точек зрения на университетское педагогическое образование позволяет говорить о неоднозначности определения его сущности. Большинство исследователей указывают, с одной стороны, на фундаментальность специальных научных знаний, получаемых будущими учителями, а с другой, отмечают недостаточную психолого-педагогическую и методическую подготовку выпускников университета. Это закономерно, так как в классических университетах главное внимание обращается на овладение студентами специальными знаниями по физике, математике и другим предметам. При этом большинство учебных курсов читаются без существенных изменений как для студентов производственного, так и педагогического отделений. Многие учителя, выпускники университета, отмечают, что узкоспециальные спецкурсы по математике, физике, химии и другим предметам не имеют практической надобности для учителя. В то же время в университете будущие педагоги не изучают историю педагогики, школьную гигиену, возрастную и педагогическую психологию, основы управления школой, методику воспитательной работы. Курс педагогики изучается в сокращенном варианте, поэтому студенты, получив диплом об университетском образовании, так и не смогли осмыслить педагогические системы Я. А. Коменского, А. Дистерверга, К. Д. Ушинского, Д. Дьюи и многих других известных педагогов.

Во время перестройки с легкой руки технократически мыслящих университетских руководителей на педагогических отделениях были сокращены многие спецкурсы по педагогической тематике, объединены курсы педагогики и методики воспитательной работы со значительным сокращением числа учебных часов. Из общего количества учебных часов психолого-педагогические дисциплины в подготовке будущих учи-

телей занимают незначительную часть. Видимо настало время при формировании учебных планов педагогических отделений университета исходить не из конъюнктурных соображений, а из необходимости обеспечения высокой как общетеоретической, так и психолого-педагогической подготовки будущего преподавателя.

Все вышеизложенное свидетельствует о необходимости разработки современной концепции университетского педагогического образования. Эта проблема весьма сложная и требует проведения широкомасштабного педагогического исследования коллективом ученых университета. Мы остановимся на отдельных концептуальных положениях подготовки будущего преподавателя в университете.

Одним из важнейших компонентов многоуровневой педагогической подготовки будущего преподавателя является целеполагание. Оно продуктивно настолько, насколько учитываются воспитательные и образовательные возможности университета, преподавателей и т. д. Сущность его заключается в программе воспитания и образования на основе прогнозирования развития будущего педагога с учетом уровня его воспитанности, обучаемости, возможностей и способностей, а также подбора адекватных в этих условиях средств и методов воздействия. Кроме того, целеполагание определяет конструирование образовательного процесса, его конкретные задачи по этапам работы и стадиям подготовки будущего педагога, планирование его дальнейшей педагогической деятельности, создание структуры педагогических отношений в связи с поставленными целями.

Университетское педагогическое образование является системой, которая, с одной стороны, учитывает потребности и запросы студентов в их личностном и профессиональном становлении, с другой — удовлетворяет социальную задачу по подготовке специалистов для

образовательных и научно-исследовательских учреждений. В этой связи основные цели высшего, в том числе университетского педагогического образования получают двойственную ориентацию.

При этом в вузовской системе обучения студенту принадлежит ведущая роль, так как взрослый человек стремится к самореализации, самосовершенствованию, самостоятельности.

Задачей университета является обеспечение высокого уровня общенаучного, социального и профессионального индивидуально-творческого развития студентов, овладевающих основами педагогической профессии и общей культуры.

Целью студентов является разносторонняя подготовка к будущей педагогической деятельности на основе интеллектуального и эмоционального развития, способствующего формированию личностно-профессиональных и индивидуальных качеств, которые соответствуют их способностям, интересам, потребностям.

Интегративным результатом университетского педагогического образования является духовная, свободная, творческая и социально активная личность компетентного специалиста с выраженной педагогической и научно-исследовательской направленностью, способностью адаптироваться к разнообразным видам педагогической деятельности в изменяющихся условиях.

Для целенаправленной организации педагогической подготовки будущих специалистов в классическом университете важно: во-первых, выявить основные противоречия в развитии университетского педагогического образования в соответствии с многоуровневостью его построения. Это позволит определить некоторые источники и тенденции в подготовке специалистов с университетским образованием, магистров по педагогике и т. д. С нашей точки зрения, можно выделить следующие группы противоречий: социально-экономического и методологического характера, содержательно-процессуальные противоречия и раскрыть особенности их проявления при формировании университетского педагогического образования. Во-вторых, определить принципы развития университетского педагогического образования. К первому приближению к этим принципам можно отнести: демократизацию и автономизацию, гуманизацию и гуманитаризацию процесса обучения, фундаментализацию, универсализацию и интеграцию образования, непрерывность образования, индивидуализацию и дифференциацию, обеспечивающие индивидуально-творческий подход к обучению студентов, а также педагогизацию всего содержания образования. В-третьих, определиться с видами и формами университетского педагогического образования: бакалавриат, магистратура и т. д. В-четвертых, раскрыть содержание и структуру педагогического образования, определить место и роль каждой дисциплины в педагогической подготовке буду-

щего специалиста. Точно очертить круг знаний, умений и навыков, формируемых у будущих преподавателей на каждой ступени обучения. Видимо нецелесообразно на каждой ступени повторять один и тот же курс педагогики, методики преподавания и т. д.

В первом приближении номенклатура курсов и спецкурсов, обеспечивающих педагогическую подготовку студентов (в зависимости от факультетов), может быть представлена следующим образом: введение в специальность, история педагогических учений, педагогика средней (высшей школы), философия образования, педагогическая антропология, методика воспитательной работы, социально-правовая защита семьи, культура педагогического общения, методология и методика педагогического исследования, основы гуманистической педагогики, гимназическое и лицейское образование, педагогический менеджмент, педагогика ненасилия, превентивная педагогика, этнопедагогика, школы Беларуси: история и современность, технологии образования и др.

Формирование педагогической позиции по отношению к собственной личности у студентов осуществляется на нескольких уровнях. На педагогических отделениях факультетов такая возможность реализуется через цикл психолого-педагогических дисциплин, содержащих возможность помочь студентам открыть «в себе педагога», «открыть для себя педагогику» как прикладную науку о закономерностях развития личности, коллектива в процессе их становления.

Подготовка специалиста в системе университетского педагогического образования должна осуществляться в соответствии с реальными потребностями в деятельности преподавателя конкретной специальности и в зависимости от профессиональных интересов, способностей и возможностей студентов. Содержание такой целевой подготовки должно быть практически обосновано, что достигается путем разработки профиля специальности, которому подчинено все содержание обучения — от начала (общетеоретическая подготовка) до завершения (практическая педагогическая подготовка). Она должна включать следующие блоки (модули) дисциплин.

Общенаучная подготовка направлена на овладение студентами методологией научного познания, законами развития общества, природы, человека, закономерностями, принципами, методами развития фундаментальных наук, основными теориями и концепциями, категориями и терминами, научным языком в целом. Главным показателем общенаучной подготовки является сформированный уровень научного мировоззрения.

Специальная подготовка связана с усвоением научной информации по основным дисциплинам и спецкурсам с учетом специфики базовой специальности, которую осваивает студент уни-

верситета. Главным показателем специальной подготовки является усвоение студентами системы обобщенных, межпредметных и частных знаний, умений, способов деятельности в избранной области знаний.

Психолого-педагогическая подготовка представляет процесс и результат изучения студентами обязательных предметов психолого-педагогического и методического циклов, дисциплин по выбору и факультативов в связи с избранной специальностью. В ходе такого изучения студенты овладевают научными основами педагогической деятельности (общие закономерности развития педагогического процесса и ведущие теории, концепции, лежащие в его основе), необходимыми для усвоения педагогической теории и анализа педагогической практики. Главным показателем психолого-педагогической подготовки является необходимый и достаточный уровень сформированности общепедагогических знаний, умений и навыков, определяющих профессиональную направленность будущего специалиста.

Культурологическая подготовка предполагает сопричастность студентов к национальному и мировому культурному процессу, развитие личности, ее творческое самоутверждение и самовыражение, формирование профессионально значимых качеств будущего специалиста, его способностей, развитие личностно ориентированного отношения к педагогической деятельности. Главным показателем культурологической подготовки студентов является уровень сформированности личности, ее духовности, интеллектуально-нравственной свободы, творческой индивидуальности, социальной активности.

Научно-педагогическая подготовка студентов направлена на освоение методологии и методики научно-педагогического исследования, формирование умений планировать и организовывать научный поиск в области педагогики, составлять программу опытно-экспериментальной работы, реализовывать ее в педагогической практике, анализировать и обобщать педагогический опыт, раскрывая закономерности педагогического процесса и определяя пути его

совершенствования. Главным показателем научно-педагогической подготовки является сформированный уровень научно-педагогического мышления, которое характеризуется эвристическим, творческим подходом к изучению педагогических явлений, системной организацией опытно-поисковой деятельности и предвидением результатов.

Практическая педагогическая подготовка включает взаимодействие студентов с учащимися во время учебной и внеклассной работы, в процессе которой развиваются их деловые и межличностные отношения на основе сотрудничества. В ходе практической педагогической подготовки будущий специалист овладевает содержательно-процессуальной и организационно-методической системами педагогической деятельности, основными элементами современных технологий обучения. Главным показателем практической подготовки является сформированный уровень личности преподавателя с системным видением педагогического процесса, владеющего основами педагогической культуры, компонентами педагогического мастерства, определяющими в будущем развитие индивидуального стиля его деятельности.

Следует отметить, что до сих пор отсутствует нормативно-правовая база, на основе которой формировался бы учебный план. Сейчас он является продуктом деятельности администрации факультета. Важно законодательно определить границы учебного времени на изучение всех учебных дисциплин, которые нельзя было кому-то по своему усмотрению нарушать. Дипломная работа может быть защищена при условии, что она предполагает комплексное исследование на стыке педагогики и специальных дисциплин.

Таким образом, создание полноценной концепции университетского педагогического образования, в которой отражались бы критерии и показатели качества университетского педагогического образования, несомненно, будет способствовать повышению уровня педагогической и общенаучной подготовки будущих преподавателей с университетским образованием.

The Article gives a general view of approaches and opinions for the university pedagogic education; it proves the necessity to elaborate a multi-level system, which would include purposefulness, principles of organization, contents, as well as forms and methods of education. Future teacher's pedagogic training contains general pedagogic, special, psychopedagogic, cross culture and other aspects.

А. П. СМАНЦЕР,

доктор педагогических наук, профессор, зав. кафедрой педагогики Академии последипломного образования, г. Минск.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ

Спілкування з природою є однією з найважливіших потреб людини сучасної епохи. Загальновідомо, що добре відношення до природи виховується з дитинства і є однією з основ формування гармонійно розвинутої особистості.

Для духовного формування дитини важливо, щоб вона з самого раннього віку спостерігала за природою, безпосередньо з нею спілкувалася. У зв'язку з цим неможливо не згадати слова В. А. Сухомлинського: «До того, хто був глухий до природи з дитинства, хто в дитячі роки не підібрав пташеня, яке випало з гнізда, не відкрив для себе краси першої весняної трави, до того потім з трудом достукається відчуття прекрасного, відчуття поезії, а може і проста людяність» [3, 17].

Дітям властиві доброта та допитливість, але їм не вистачає досвіду, знань, тому однією з важливих задач початкової школи є формування екологічної культури, гармонізація відносин з природою.

Головні аспекти екологічного виховання:

- захист неживої природи та ґрунтів від забруднення;
- збереження розмаїття видів організмів та цілісності їх співтовариства;
- охорона природи як необхідна умова збереження здоров'я людини;
- подолання утилітарного, споживацького підходу до природи.

Уроки екологічного змісту можуть бути різного типу: традиційний, урок-екскурсія, урок-мандрівка, предметні уроки. Одним із головних завдань цих уроків є формування у дітей екологічної культури.

Так, при вивченні теми «Що таке природа», рекомендуємо проводити уроки на природі, використовуючи метод спостереження, наприклад, екскурсія до парку. Після екскурсії діти на основі власних спостережень пишуть твір, в якому описують свої враження від побаченого і висловлюють власне ставлення до проблем охорони природи рідного краю.

В осінню пору третьокласники, спостерігаючи за змінами в природі, склали словничок: листя падає, золоті монетки; стоять дуби-велетні, берізки-сестрички; золота, чарівна осінь. У кінці уроку учням було запропоновано завдання: написати твір на тему «Золота осінь». Наводимо, для прикладу, окремі роботи дітей:

Наталя Г.:

Осінь золота в гості до нас прийшла.
Золотом прикрасила села та міста.
Всі дерева жовті стали на підбір.
Осінь золота до нас прийшла на двір.

Андрій А.:

«Осінь — це улюблена пора року. Мені подобається гуляти в парку. Під ногами шурхотить листя, що впало. А навкруги падає листя, як золоті монети.

У центрі парку стоять велетні-дуби. В їхніх дуплах живуть білки. Вони збирають собі на зиму жолуді.

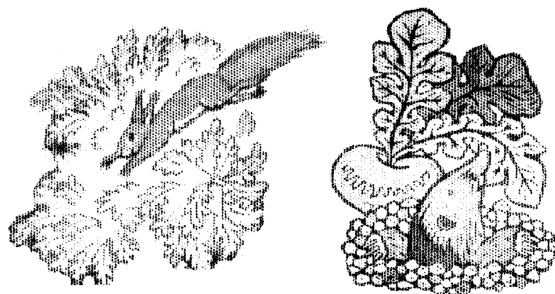
Спостерігати за тваринами дуже цікаво.»

При вивченні природознавства учні отримують уявлення про предмети і явища природи, набувають умінь і навичок проводити спостереження і розкривати протиріччя, що склалися між суспільством і природою, шляхи їх вирішення. Ці проблеми складають екологічний аспект курсу «Природознавство», який передбачає:

- місце людини в навколишньому середовищі: людина суспільно-природна істота;
- об'єкти і явища природного та соціального оточення людини;
- зв'язок живих організмів з умовами існування.

Так, під час вивчення теми «Що таке природа?» (3 (2) класи) ставимо учням запитання: «Чи можуть білка та кріт помінятися домівками?» Щоб відповісти на нього, учні виконують завдання:

1. а) Розгляньте малюнки, підпишіть назви тварин. Зверніть увагу на місце проживання цих тварин.

- б) Де живе білка? Чим вона харчується?
- в) Де живе кріт? Чим він харчується?
- г) Що таке дупло? Де воно знаходиться?
- д) Де знаходитьсянора?

2. Прочитайте текст. Уявіть собі, що білка захотіла помінятися своєю домівкою з кротом. Білка мешкає ..., кріт Чи змогли б вони це зробити? Чому?

Завдання мають бути спрямовані, в першу чергу, на систематизацію та узагальнення знань дітей про взаємозв'язки в природі та взаємовідносини людини з природою, на розуміння цих зв'язків та їх залежностей.

Крім того, на уроках з природознавства слід знайомити учнів з різноманітними цікавими фактами з життя рослин і тварин, розширюючи їх кругозір. Так, при вивченні теми «Природа рідного краю» школярі дізнаються про історію переселення елодеї канадської на наш материк. У зошитах діти занотують наступне повідомлення:

«У 1842 році у водоймах Великобританії вперше побачили елодею канадську. Вона була завезена туди з Північної Америки. В 1860 році елодея перетнула Ла-Манш і стала мандрувати по річках та каналах Західної Європи. Місяцями вона навіть стала заважати судноплавству, виправдовуючи свою назву — «водяна чума». У нашу країну вона потрапила в 30-і роки XIX століття і розповсюдилась у багатьох водоймах».

Велику зацікавленість у молодших школярів, як показує наш досвід, викликає і такий матеріал:

«Могутні ковдри із сфагнумів (такий вид моху) покривають поверхню трясовини і ґрунт вологих лісів. Одна з дивовижних властивостей мохів роду сфагнум — їх незвичайна вологоємність, бо 40 г сухого моху можуть поглинути більш 1 л води, а деякі види — більш півтора літра» [1, 32].

Як доводять вчені, надзвичайно важливим є те, що, враховуючи несприятливу екологічну ситуацію, яка склалася в Україні, слід знайомити учнів з екологічними катастрофами. Уявлення про екологічні катастрофи може бути сформоване у молодших школярів на двох прикладах: забруднення моря нафтою та радіоактивне забруднення середовища внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

Так, вивчення теми «Наслідки забруднення навколишнього середовища» ми розпочали з роботи над такими запитаннями:

— Чи доводилось вам чути або читати про аварії суден, які перевозять нафту?

— До яких наслідків призводять ці аварії?

Потім ретельно розглядали розчин нафти, з'ясовуючи, що нафта не зміщується з водою, тобто не розчиняється в ній, а розтікається по її поверхні.

Уявити, що буває з пташиним пір'ям, коли на нього потрапляє нафта, допоможе дослід: пір'їна покривається машинним маслом. Спостерегаючи за пір'їною, відповідаємо на запитання:

— Як змінився зовнішній вигляд та маса пір'їни?

Учні переконуються, що вичистити пір'їну досить складно. Отже, дослід підтверджує, що від забруднення моря гине велика кількість птахів.

Далі доцільно обговорити таке питання: чи зможуть люди відпочивати на морі після аварії судна. Закінчивши обговорення, діти в зошити записують схему:

Ця схема допомагає учням відтворити знання про наслідки аварії нафтового танкера.

На наступному уроці необхідно розповісти про аварію на Чорнобильській АЕС. У доступній формі слід розкрити сутність явища радіоактивності і небезпеки радіоактивного забруднення навколишнього середовища. Підкреслюємо, що наслідки аварії відчутні й сьогодні. Доцільно коротко розповісти дітям про альтернативні атомній енергетиці засоби отримання електроенергії (використання сонячних батарей, робота вітру) [2: 35].

Отже, всі питання, що розглядаються в курсі природознавства, спрямовані на формування екологічної свідомості та екологічної культури. Сьогодні, коли екологічна ситуація на планеті вкрай несприятлива, учні повинні володіти знаннями про те, що треба робити, щоб навколишній світ ставав чистішим, щоб перестали гинути рослини і тварини, щоб людина не стала заручником своєї екологічної неграмотності.

Запорука відновлення і збереження навколишнього середовища — усвідомлення кожною людиною необхідності любити і берегти природу, без якої неможливе людське життя.

Література

1. Железовський Б. Е. Зошит по природознавству. — Саратов, 1996.
2. Плешков А. А. Екологія для младших школьників. — М.: Просвещение, 1995.
3. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека. — К.: Радянська школа, 1975.

Н. А. ЗОЛотова,

канд. біологічних наук Ізмаїльського державного педагогічного інституту

РОЗУЧУВАННЯ ПІСНІ З УЧНЯМИ ПЕРШОГО КЛАСУ

Спілкування зі студентами музично-педагогічних факультетів, а також з молодими вчителями музики показує, що навіть у тих, хто добре оволодів теоретичними основами методики музичного виховання, з'являються труднощі у практичній роботі з дітьми. Тому ми вирішили проілюструвати теоретичні положення щодо роботи над піснею прийомами та методами, які ефективно використовуються вчителями музики у практичній діяльності.

Робота над піснею — це послідовний процес, спрямований на подолання вокально-ритмічних труднощів. Власно кажучи, робота над засвоєнням будь-якої пісні — це формування і поглиблення певних співацьких навичок, які поступово переростають у динамічний стереотип. Виходячи з цього, роботу над піснею умовно можна поділити на декілька етапів:

— настроювання дітей на певний емоційний стан та виконання пісні вчителем;

— аналіз найбільш складних в інтонаційно-ритмічному та вокальному відношенні місць, робота над окремими фразами вокального твору, формування співацьких навичок;

— об'єднання вже сформованих окремих умінь та навичок у цілісний рух для виконання всієї пісні, тобто об'єднання окремих фраз у цілісний твір і усунення зайвих рухів м'язового напруження та закріплення динамічного стереотипу;

— подальше вдосконалення співацьких навичок й більш активне використання емоційного фактору.

Існують різні шляхи розучування пісні: з використанням нотного запису, графічного запису, ручних знаків тощо, але в першому класі основною формою роботи над піснею є розучування її на слух. В основу цієї роботи покладено вміння дітей повторити пісню, яку виконав учитель. Відомо, що це вміння у дітей добре розвинуте, тому обираючи таку форму роботи, ми маємо усвідомити, що ефективність її значною мірою залежить від того, наскільки вміло, виразно, емоційно, зрозуміло для дітей виконує пісню вчитель.

Труднощі, які виникають при формуванні у дітей вокально-хорових навичок, перш за все, пов'язані з порівняно нерозвинутою нервовою системою, обмеженим обсягом слухових уявлень, низьким рівнем тренуваності м'язів, що беруть участь у співі. Зважаючи на ці фізіологічні особливості розвитку дітей, а також на різний рівень розвинутої вокально-слухових навичок (особливо гостро відчувають це вчителі, які працюють у першому класі), які залежать як від ставлення батьків до музичного виховання, так і від середовища, де зростає дитина, учитель музики має добре володіти методикою роботи над піснею, тобто знати прийоми і методи, які б допомагали йому у вокаль-

но-хоровій роботі з дітьми різного рівня музичної розвинутої.

Перший етап, ознайомлення з піснею, має ключове значення для сприйняття дітьми музичного твору та настроювання їх на подальшу співацьку діяльність. Перше знайомство з піснею має зацікавити дітей, викликати у них бажання спробувати її заспівати. Саме з метою зацікавлення дітей найбільш часто використовуються такі методи: бесіда, демонстрація репродукцій картин. Особливо ефективним є використання репродукцій картин чи уривків із літературних творів тоді, коли в пісні оспівуються природні явища (калина, річка, пори року тощо).

Завдяки методу бесіди, вчитель має можливість ввести дітей у коло тих життєвих явищ, які становлять основу пісні. Але ми не маємо права забувати, що основним засобом музичного виховання є сама пісня, тому не слід багато уваги приділяти бесіді — бесіда повинна використовуватися як допоміжний засіб.

Відаючи належне місце методу бесіди й використанню ілюстративного матеріалу, ми вважаємо, що найбільш важливим елементом першого етапу є безпосередня демонстрація пісні вчителем. Перш ніж виконати пісню, вчитель має ретельно проаналізувати її, підготувати підґрунтя для відпрацювання найбільш складних місць. Тому вже в процесі виконання твору він має акцентувати свою увагу, а отже, й увагу дітей на паузах, під час яких змінюється дихання, на стрибках у мелодії, на тривалих нотах, особливостях ритму, розспівах на одній голосній тощо. Такі місця повинні виділятися й над ними, у подальшому, має проводитися окрема робота у повільному темпі, як без слів, так і зі словами. Якщо вчитель виконав пісню на високому рівні, якісно її проаналізував, звернувши увагу на складні місця, то, як правило, діти легко і з задоволенням засвоюють її.

Готуючись виконувати пісню перед учнями, вчитель має звернути увагу на такі суттєві моменти:

— по-перше, його спів має бути природнім і не дуже голосним, щоб діти без особливої напруги могли наслідувати його. Якщо вчитель буде голосно демонструвати пісню, то це може спровокувати дітей на перехід до крику, тому що їх вокальний апарат ще не достатньо розвинутий щоб співати голосно;

— по-друге, вчитель має знайти єдино вірну трактовку твору, таку, яка б була зрозуміла й емоційно сприйнята дітьми певної вікової групи. Тому має бути ретельно продуманий план виконання пісні та відчуття її музичного образу;

— по-третє, потрібно звернути особливу увагу на точне інтонування та вірне виконання ритмічних фігур. Учитель має усвідомити, що в основі цієї роботи лежить один із основних психологічних законів — між роботою голосового

апарату та центральною нервовою системою існує постійний зв'язок. Кожен звук, проспіваний учнем, залишає слід у центральній нервовій системі. Це означає, що, якщо учень заспівав музичну фразу інтонаційно невірно (в'яло, напружено та ін.), і ця вада не була вчасно помічена і виправлена вчителем, то у подальшому, повторюючись, вона набуде стійкого характеру, перетвориться у динамічний стереотип, який виправити буде дуже складно. Досвідчені вчителі музики знають, що простіше з учнем вивчити незнайому пісню, ніж працювати над виправленням невірно вивченої, тому що ті сліди, які були сформовані у нервовій системі дитини при попередньому розучуванні (чи то невірне інтонування, чи то зміщені ритмічні акценти), ще довго будуть давати про себе знати. Тому вчитель має дуже серйозно підходити до роботи над піснею, уникати помилок.

Починаючи другий етап роботи над піснею, а саме — її розучування, учитель, враховуючи фізіологічні особливості дитини, має вирішити два непростих завдання:

— музичну фразу необхідно повторити декілька разів для того, щоб дитина добре запам'ятала мелодію і слова. Саме завдяки цьому в мозку дитини формуються слухові уявлення, які вона в подальшому має відтворити;

— уникати багаторазового одноманітного повторення фрагменту пісні, що швидко втомлює дітей і знижує у них інтерес до співу, що, в свою чергу, призводить до зниження рівня вокально-хорової роботи.

Здавалося б, що вирішення цих двох завдань разом здійснити неможливо, адже вирішення одного з них виключає можливість вирішення іншого. Робота кращих учителів-практиків показала можливість ефективного вирішення означених завдань шляхом урізноманітнення повторів, тобто повторення складного місця пісні слід урізноманітнити шляхом внесення певних змін. Іншими словами, робота над складною фразою може бути умовно поділена на такі фази:

а) учитель співає фрагмент пісні, а діти слухають;

б) учитель співає і показує рукою рух мелодії, а діти слухають;

в) учитель співає і показує рух мелодії рукою, а діти слухають і за вчителем відтворюють рукою рух мелодії;

г) учитель лише співає, а діти відтворюють рукою рух мелодії;

д) учитель співає разом з дітьми, і діти показують рух мелодії рукою;

е) діти співають без учителя.

Діти добре сприймають використання танцювальних рухів (погойдування головою, тулубом, використання хлопків тощо). Це активізує емоційне сприйняття, а отже, допомагає дитині більш впевнено запам'ятовувати пісню, долати труднощі виконання, більш глибоко осягати музичний образ твору. Ефективним засобом у процесі роботи над фразою, а в подальшому і над

піснею в цілому, є навчання дітей умінню розуміти диригентський жест (особливо це доцільно при роботі над такими фрагментами пісні, де є паузи і потрібно акцентувати увагу дитини на необхідності вдиху). Диригентський жест разом із співом не тільки допомагає дитині краще усвідомити ритмічну структуру мелодії, але й вчить їх розуміти значення диригентського жесту для співу, що сприяє підвищенню ефективності занять музикою та співом.

Підводячи підсумок другого етапу роботи над піснею, слід сказати, що вчитель має шукати різноманітні шляхи неодноразового повторення фрази, і це має відбуватися з поступовим ускладненням, щоб підтримувати інтерес до вокально-хорової роботи. У тих випадках, коли слухове сприйняття інтонації чи ритму недостатньо глибоко засвоюється дітьми, слід залучати додатково ще й зоровий образ та рухи, які є найбільш зрозумілими для дітей. Слухове, рухоме та зорове сприйняття музичного образу робить його більш повним та добре диференційованим для дитини.

Вважаємо за доцільне зосередити увагу вчителів на труднощах, які найбільш часто зустрічаються в процесі роботи над піснею. Наведемо декілька прикладів.

1. Неточне відтворення пунктирного ритму, як правило, пов'язане з недостатнім рівнем сформованості відчуття ускладнених ритмічних відносин у музиці, а звідси й обмежена рухомість їх голосового апарату. Особливо часто такі неточності зустрічаються, коли варіюється ритмічний малюнок, як у пісні А. Павлюка «Перше слово — Мати». Як правило, першу і другу частину наведеного прикладу діти співають однаково, з точки зору ритму:

Треба

Пер-ше сло-во ма - ти, дру - ге У-кра - ї - на

Співають

Пер-ше сло-во ма - ти, друге У - кра - ї - на

Щоб уникнути помилок, слід виділити ці два мотиви, порівняти їх ритмічні малюнки та вивчити окремо, після чого можна переходити до виконання всієї фрази.

2. Працюючи над українською народною піснею «Ой ходила дівчина бережком», учитель має передбачити характерну для дітей помилку:

Треба

Ой хо - ди - ла дів - чи - на бе - реж - ком ...

Співають

Ой хо - ди - ла дів - чи - на бе - реж - ком ...

У даному випадку основна складність полягає у сприйнятті звуку, який є проміжним між акордовими звуками у швидкому русі. Щоб уникнути означеної помилки, доцільно ці складні місця декілька разів проспівали у повільному темпі.

Лише після того, як будуть засвоєні складні місця пісні, доцільно переходити до третього етапу, тобто до об'єднання вже відпрацьованих окремих елементів у цілісний твір. Річ у тому, що процес об'єднання супроводжується новими м'язовими відчуттями, які пов'язані з обмеженими у часі можливостями вдиху між фразами, новим режимом роботи артикуляційного апарату, а отже, додатковими рухами гортані та ін. Тому на цьому етапі роботи над піснею виникає необхідність звернути увагу на дотримання учнями тих умінь та навичок, які було набуто протягом другого етапу.

На четвертому етапі вже йде більш активне використання у роботі емоційних факторів. Якщо бути більш точними, завдання впливати на чуттєву сферу дитини було присутнім на всіх попередніх етапах роботи над піснею, але тоді воно не було головним, і лише на четвертому етапі роботи вчитель повинен акцентувати основну увагу на цьому питанні.

У деяких молодих учителів виникає запитання: з чого починати розучування пісні — з мелодії чи тексту? Ми радимо на першому уроці основну увагу зосереджувати на розучуванні мелодії й обмежуватись вивченням лише одного куплету тексту. Після того, як мелодія буде засвоєна (тобто виконана декілька разів із закритим ротом, на різні склади, з використанням різних динамічних відтінків та ін.) можна переходити до співу із словами. Чому ми наголошуємо на співі без слів? Тому, що такий спів концентрує увагу дітей на самій мелодії, а це сприяє більш швидкому її запам'ятовуванню.

Неодноразово молоді викладачі ставили запитання стосовно прийомів і методів засвоєння тексту пісні. Деякі вчителі вимагають від дітей записувати текст пісень у зошити, а потім дома вчити. Ми вважаємо такий метод не ефективним: по-перше, на уроці витрачається багато часу на запис тексту; по-друге, заучування тексту вдома, без контролю з боку вчителя, створює умови для виникнення численних інтонаційних та ритмічних помилок, які в подальшому не завжди є можливість виправити. Практика показала, що багаторазове повторення окремих фраз із словами сприяє засвоєнню тексту без спеціальної витрати часу. На наступному уроці засвоюється другий та третій куплети. Для того, щоб закріпити вивчену пісню, можна застосувати наступний прийом: у ритмі пісні вчитель вимовляє першу фразу, а діти — другу, вчитель третю, а діти — четверту. У подальшому достатньо нагадати лише перше слово куплету, щоб діти пригадали його повністю і повторили в ритмі за жестом вчителя.

Але тут може виникнути ще одне запитання: якщо на кожен пісню витрачати по три-чотири уроки, то де вчителю знайти час, щоб виконати програму, тобто вивчити ту кількість пісень, яка передбачена програмою? Вирішенню цього непростого питання має допомогти раціональне планування пісенного матеріалу, який потрібно вивчити за чверть, за рік. Крім того, ще не закінчивши роботу над піснею, вчитель на другому чи третьому уроці починає розгляд іншої пісні, причому засвоєння нової пісні може відбуватися через спеціально підібрані ритмічні фігури. Таким чином, на одному уроці в роботі може знаходитися дві-три пісні. Завдяки такому підходу, є можливість над кожною піснею працювати більшу кількість уроків.

Ще одне ускладнення, з яким часто доводиться зіткнутися вчителю музики — це обмеженість дитячого діапазону. Як же бути у тому випадку, коли певна група дітей не в змозі заспівати ноту ре другої октави, що відсутня в їхньому діапазоні. Дехто з учителів вивчення таких пісень переносить на наступний рік. Але й через рік, якщо не працювати над даним питанням, значна частина дітей не зможе заспівати цієї ноти.

Інша група вчителів бачить вихід у транспортуванні пісні на тон нижче. Але в цьому випадку в жертву приноситься тисетура дитячого голосу, що призводить до втрати виразності звучання пісні в цілому.

На нашу думку, вирішити означену проблему найбільш доцільно через індивідуальний підхід до дитячих голосів та орієнтацію на груповий спів. При такому підході до організації співу складні місця виконуються групою дітей з найбільш розвинутими високими голосами. Інші групи виконують фрагменти менш складні за тисетуру. На наступних уроках кількість дітей, які входять до групи заспівувачів, поступово зростає. Таким чином, у процесі роботи над піснею йде поступовий розвиток діапазону дітей у другій та третій групах і перехід їх до основної групи. Крім того, використання цього методу дозволяє не відмовлятися від цікавого пісенного матеріалу і не займатися транспортуванням.

Працюючи над піснею, вчитель має не забувати, що перед ним стоять і такі завдання, як розвиток почуття ансамблю та музичного слуху в дітей. Існує багато прийомів і методів, спрямованих на розвиток почуття ансамблю та музичного слуху, але ми вважаємо, що у початковій школі доцільно використовувати наступні:

а) щоб зацікавити і привчити до вірного ансамблевого співу дітей у першому класі, коли у них ще відсутні вміння та навички прислухатися до співу своїх друзів, необхідно їм запропонувати пограти у гру «Маскування», сутність якої полягає в тому, що певна група дітей має заспівати таким чином, аби їх голоси злилися і звучали як один (підстроюючись не лише дина-

мічно, але й тембрально). Через таку гру виходиться вміння чути спів своїх однокласників;

б) гарно зарекомендував себе у практичній роботі й такий прийом, як спів пісні по фразах, коли кожна із заздалегідь визначених груп по черзі починає і закінчує співати фразу за жестом вчителя. Використання цього прийому примушує весь клас, навіть тих, хто не співає дану фразу, проспівувати пісню про себе, аби вчасно вступити. Це сприяє не лише розвитку слуху, але й активізує увагу класу;

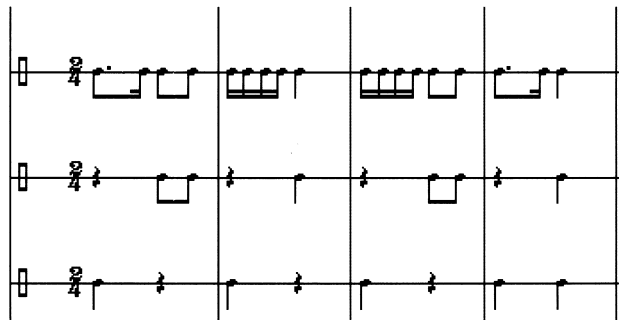
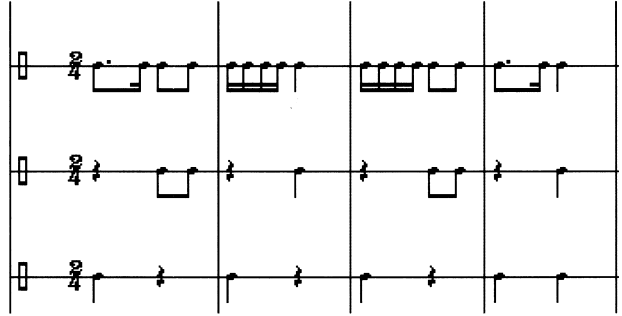
в) суттєвий вплив на розвиток почуття ансамблю, музичного слуху, вокальної культури має інструментальний супровід. Помічено, що співаючи під супровід музичного інструменту діти швидше запам'ятовують мелодію. Але при цьому пам'ять дитини працює пасивно, і музично-слухові уявлення формуються недостатньо міцно, адже потрібно лише підстроювати свій спів під звучання інструменту. У цьому випадку страждає ансамблевий спів (діти пасивно сприймають спів однокласників), частіше виникає неточність в інтонуванні. Всі ці недоліки проявляються, коли дітям пропонують проспівати пісню *а капела*. Зразу ж відчувається невпевненість. Діти, які звикли до підтримки свого співу інструментом, як правило, співають не в ансамблі й у них частіше проявляється інтонаційна неточність. Цю обставину вчителі мають враховувати при розучуванні пісні, і якщо це необхідно, обмежити використання інструменту при роботі над піснею. Тут може виникнути запитання: яким чином визначити обсяг використання музичного інструменту? Вчитель має знати: якщо учні без інструментальної підтримки співають невпевнено, або й зовсім замовкають, то інструмент використовується надто часто і слід обмежити його використання;

г) суттєво може допомогти вчителю як у зацікавленні дітей при роботі над піснею, так і активізації уваги, розвитку почуття ансамблю та музичного слуху використання ритмічного супроводу пісні (маються на увазі плескання, тупотіння, постукування пальцем чи олівцем по парті, використання дитячих ударних інструментів тощо). Іноді застосування таких прийомів полегшує процес розучування пісні, тому що вноситься ясність у її ритмічний малюнок, що значно допомагає у подоланні труднощів. На початкових етапах роботи ми радимо користуватися найбільш простими варіантами ритмічного акомпанементу: рівномірними ритмічними долями, ритмом мелодії та остинатним ритмом. По мірі засвоєння дітьми більш складних рит-

мічних фігур доцільно впроваджувати і більш складний ритмічний супровід. Як приклад, наведемо уривок з відомої української пісні «Їхав козак за Дунай», щоб показати варіанти ритмічного супроводу пісні для першого і третього класів:

Ї – хав ко-зак за Ду – най, ка- зав дів-чи-но про-щай...

У даній статті нами був зроблений акцент на розучування пісні на слух, який має місце у початковій школі, й особливо в першому класі. Але обмежуватися лише співом на слух ми не маємо права, бо це значно збіднює виховні можливості вокально-хорової діяльності. Вивчення пісень на слух потрібно розглядати як проміжний етап у роботі, який спрямований на набуття певного обсягу слухових уявлень, аби потім цей багаж використати для більш суттєвого прориву в набутті вмінь та навичок свідомого співу, співу по нотах.

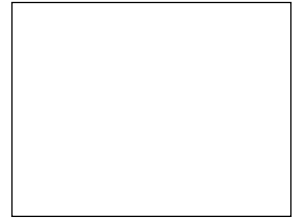
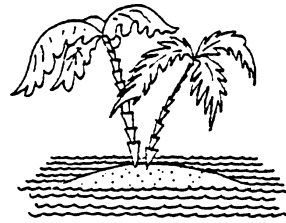
М. М. БУКАЧ,

доктор педагогічних наук, в. о. професора, завідувач кафедри соціальної роботи Миколаївської філії Національного університету «Кієво-Могилянська академія».

УРОК У ПЕРШОМУ КЛАСІ НА ТЕМУ: «ПРАВИЛА ДОРОЖНЬОГО РУХУ — ЗАПОРУКА БЕЗПЕКИ ЖИТТЯ»

Мета: закріпити за допомогою використання схем вулиць і доріг, настільних і рухливих ігор знання учнями Правил дорожнього руху. Розвинути спостережливість, увагу. Виховувати культуру поведінки, дисциплінованість.

Обладнання: схеми вулиць та доріг, картки-завдання, кросворди, настільні ігри, кольорові олівці, м'яч.

Мал. 2

ХІД УРОКУ

I. Організація класу

II. Оголошення теми уроку

Діти, цілий рік ми вчилися, як безпечно ходити по дорогах у місті та в селі, як уникати небезпеки, зберігати життя і здоров'я. Виховували культуру поведінки, витримку, дисциплінованість, розвивали спостережливість.

І от настала остання в цьому навчальному році зустріч з вами. Сьогодні у нас незвичайний урок, який пройде у формі конкурсу. Ми перевіримо, чи добре ви знаєте Правила дорожнього руху.

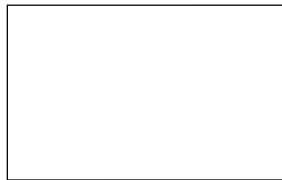
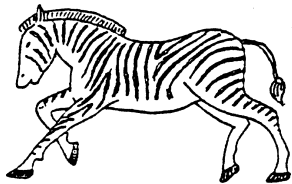
(Клас поділяється на дві команди. Обирається журі з батьків, запрошених на урок)

III. Проведення конкурсу

Перша зупинка. Елементи вулиць і доріг. Дорожня розмітка

Питання для 1-ї команди.

- Які ви знаєте види доріг?
- Назвіть учасників дорожнього руху.
- Чому на дорогах за населеними пунктами пішоходи рухаються лівою стороною дороги?
- Яке відношення до Правил дорожнього руху має «зебра»? Намалюйте, як вона виглядає на дорозі (мал. 1).

Мал. 1

Питання для 2-ї команди.

- Для чого потрібна дорожня розмітка?
- Яка частина дороги призначена для руху пішоходів?
- Які вам відомі правила руху вздовж доріг?
- Яке відношення до Правил дорожнього руху має острівця? Намалюйте, як вони виглядають на дорозі (мал. 2).

Друга зупинка. Ми пасажери.

Питання для 1-ї команди.

— Як слід поводитися на зупинці транспорту?

— Кому потрібно поступитися місцем у салоні автобуса (тролейбуса)?

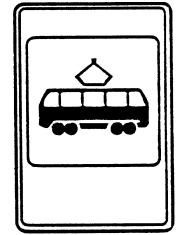
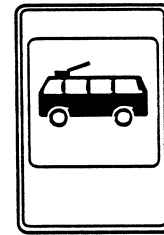
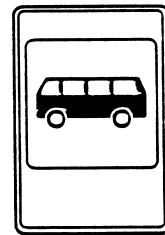
— Яким знаком позначається місце зупинки автобуса? (Вибрати з трьох варіантів) (мал. 3).

Питання для 2-ї команди.

— Чому під час руху транспорту пасажиром заборонено відволікати увагу водія?

— Де і як потрібно переходити вулицю, вийшовши з транспорту?

— Яким знаком позначається місце зупинки трамвая? (Вибрати з трьох варіантів) (мал. 3).

Мал. 3

Третя зупинка. Регулювання дорожнього руху. Дорожні знаки.

Питання для 1-ї команди.

- Що означають сигнали світлофора?
- Якому кольору світлофора відповідають сигнали регулювальника руху? (Команда одержує картку) (мал. 4).
- Назвіть відомі вам попереджувальні знаки.

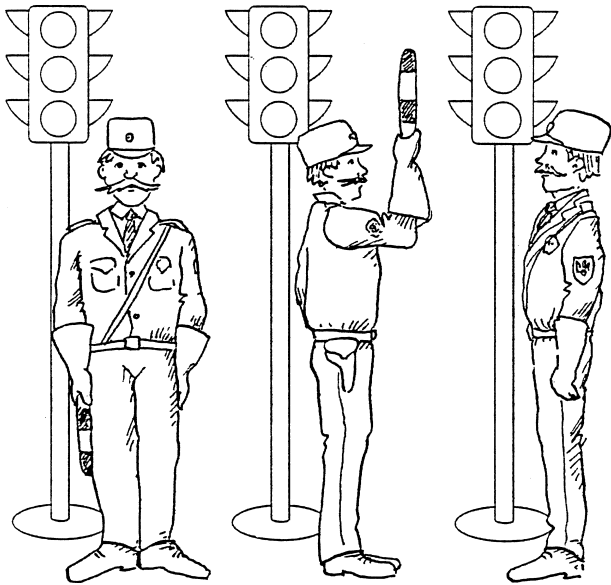
Питання для 2-ї команди.

- Чому в пішохідного світлофора тільки два кольори?
- Якому кольору світлофора відповідають сигнали регулювальника руху? Намалюйте. (Команда одержує картку) (мал. 4).
- Назвіть відомі вам заборонні знаки.

Четверта зупинка. Як переходити дорогу.

Питання для 1-ї команди.

— В яких місцях дозволяється переходити дорогу?

Мал. 4

— Чому для переходу дороги потрібно готуватися?

— Розташуйте на малюнку знаки пішохідних переходів. (Команда отримує картку і варіанти знаків, які позначають пішохідні переходи) (мал. 5).

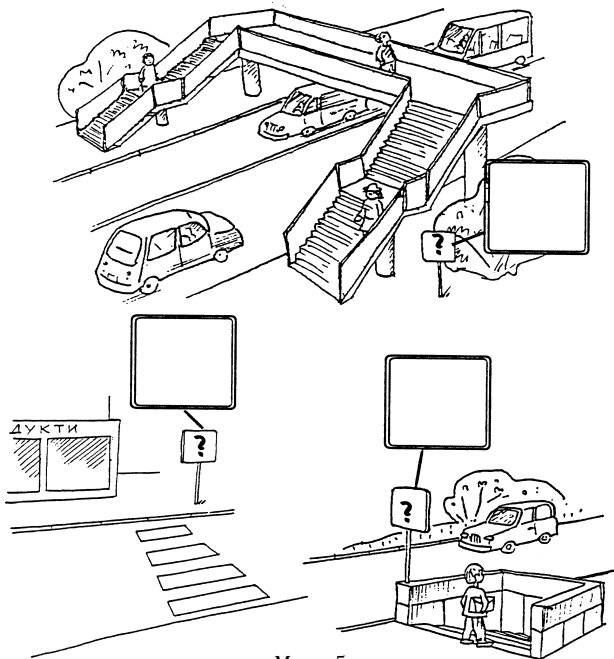
— Позначте у кружечках зеленим кольором пішоходів, які правильно переходять вулицю, а червоним — тих, які порушують правила переходу (мал. 6).

Питання для 2-ї команди.

— Як потрібно переходити дорогу?

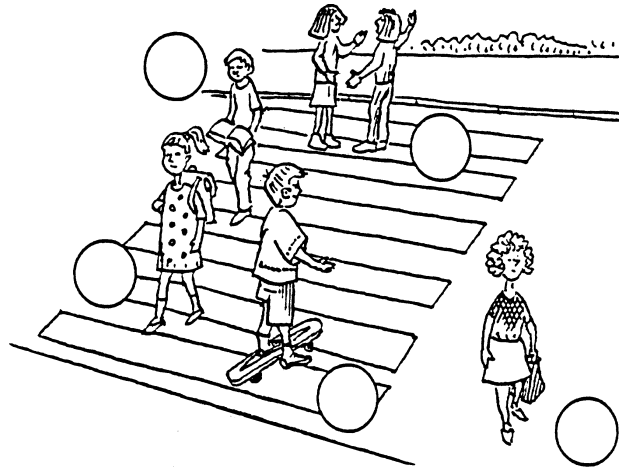
— Чому забороняється перебігати дорогу?

— Розташуйте на малюнку знаки пішохідних переходів. (Команда отримує картку і варіанти знаків, які позначають пішохідні переходи) (мал. 5).

Мал. 5

— Позначте у кружечках зеленим кольором пішоходів, які правильно переходять вулицю, а червоним — тих, які порушують правила переходу (мал. 6).

Мал. 6

П'ята зупинка. Дорога до школи¹.

Визначити безпечний маршрут. Позначити його, замалювати кружечки зеленим кольором. (Кожна команда одержує картку-малюнок)

Шоста зупинка. Кмітливість.

1-ша команда — кросворд «Драбинка».

2-га команда — чайнворд «Загадкове коло».

IV. Підсумки уроку

Журі підводить підсумки змагань, нагороджує переможців.

Тестові завдання

Тест А. Як ти оцінюєш дії деяких учнів, які перебігають вулицю?

1. Якщо запізнюються у школу, то роблять правильно.

2. Це виявлення недисциплінованості, що може стати причиною дорожньо-транспортної аварії.

3. Це сміливі діти і діють вони правильно.

Тест Б. Як правильно переходити дорогу після виходу з транспорту?

1. Обійти автобус спереду.

2. Обійти автобус ззаду.

3. Пройти до пішохідного переходу, а в разі його відсутності, зачекати, поки автобус та інший транспорт від'їде далі.

¹ Додатково на уроці можна використати ігри «Безпечна дорога до школи», «Прогулянка по місту», «Регульвальник», «Естафета», «Пішоходи і пасажери».

Тест В. Скільки років повинно виповнитися тобі, щоб мати право їздити на велосипеді по вулицях і дорогах.

1. 10 років.
2. 14 років.
3. 16 років.

Тест Г. Якої сторони повинні дотримуватися пішоходи під час руху по тротуарах і пішохідних переходах?

1. Правої.
2. Лівої.
3. Якої заманеться.

Відповідь на тестові завдання

Тест	Номер правильної відповіді
А	2
Б	3
В	2
Г	1

І. Б. КОРОТКОВА,

вчитель середньої спеціалізованої музичної школи-інтернату імені проф. П. С. Столярського, м. Одеса.

ПРИНЦИП ДВУХ НАЧАЛ В ФИЗИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ И ОЗДОРОВЛЕНИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Соблюдение принципа двух начал в физическом воспитании и оздоровлении дошкольников является одной из наиболее важных философских и педагогических проблем. Почему физического воспитания? В этом нет ничего противоестественного, поскольку двигательно-игровая активность мальчиков и девочек является самой благоприятной средой для поисков путей решения этой проблемы.

В процессе физического воспитания дошкольников мы предлагаем соблюдать принцип двух природных начал — мужественного (мужского) и женственного (женского) с четким разделением их предназначения и с целью достижения гармонии в их совместной жизни в соответствующей среде или социуме. Два этих начала вечны, и мы, педагоги, не можем не считаться с этим. Мальчик и девочка, юноша и девушка, мужчина и женщина — это разная физиология и психология, разная форма и энергия. Эти два начала отражены в прозе и поэзии, музыке и скульптуре, живописи и театре. И только недостаточно отражены в педагогике дошкольного возраста.

Ошибочным является мнение, что до периода физического полового созревания (12—15 лет) мальчиков и девочек проблемы разных полов не существует. Какие там «мужественные» и «женственные» начала, могут возразить некоторые, когда дети еще ничего не понимают. Однако разница между женским и мужским началом заложена в нас изначально самой природой и передается в виде генного кода. Поэтому начинать соответствующую работу по физическому воспитанию детей нужно с 2—3 лет. Ведь два начала существуют с момента нашего рождения, просто они сначала незаметны, нечетко выражены и проявляются лишь с возрастом.

Итак, учитывая все вышеизложенное, можно сделать следующий вывод: одним из ведущих педагогических принципов должен быть принцип двух начал, который подразумевает нали-

чие различительных и разъединительных тенденций: развитие, воспитание и обучение дошкольников наряду с общими чертами должны иметь свои различия, отражающие особенности мужественного начала у мальчиков и женственного — у девочек. При таком подходе методы физического воспитания мальчиков и девочек должны быть разными. Однако, к сожалению, в подавляющем большинстве случаев вся наша дошкольная педагогика стоит на «усредненных» позициях, ориентируясь на среднестатистического ребенка — не мальчика или девочку, а именно ребенка. Педагогические действия в отношении дошкольников разных полов осуществляются одинаково: предлагаются одинаковые упражнения, в одинаковом стиле. Это, на наш взгляд, недопустимо, потому что вследствие такого подхода многие мальчики вырастают вялыми, слабыми, безвольными и капризными, в чем-то очень похожими на девочек. В то же время часть девочек приобретает такие чисто мальчишеские качества, как стремление быть лидером, агрессивность, смелость, бойкость. В результате сплошь и рядом мы видим детей, не похожих ни на мальчиков, ни на девочек — этаких «существ среднего пола» со смешанным физическим и психологическим статусом. Чем это грозит в будущем — нетрудно догадаться. Возможно, именно здесь и находится ключ к решению одной из самых важных проблем современности — проблемы неблагополучия института брака и семьи. В Украине из 10 браков 7—8 распадаются по разным причинам. Семейное неблагополучие оказывает негативное влияние на формирование личности ребенка и его здоровье. Вот почему проблема, затрагиваемая в этой статье, очень актуальна, и ее последовательное решение будет содействовать гармоническому развитию подрастающего поколения и повышению общего уровня нашего общества. Это кропотливая работа, в выполнении которой должны быть задействованы специалисты в различных областях и родители.

Рассмотрим конкретные педагогические действия, которые могут быть реализованы в процессе физического воспитания (двигательно-игровой активности) детей дошкольного возраста. Прежде всего необходимо сделать физическое воспитание дошкольников разнополым, т. е. проводить отдельные (и различные) для мальчиков и девочек занятия по физической культуре. (табл. 1).

Таблица 1

Двигательные и общеличностные признаки мужественности и женственности

Мужественность	Женственность
1. Физическая сила	1. Гибкость (пластичность)
2. Выносливость	2. Точность
3. Ловкость	3. Координированность движений
4. Быстрота	4. Раскрепощенность
5. Атлетичность (пропорциональность телосложения)	5. Стройность (пропорциональность телосложения)
6. Презрение к боли, терпеливость	6. Музыкальность
7. Высокая активность	7. Чувство ритма
8. Определенная агрессивность, наступательность	8. Изящество
9. Смелость	9. Артистичность
10. Рискованность	10. Ласка
11. Решительность	11. Нежность
12. Настойчивость	12. Эстетичность
13. Целенаправленность	13. Утонченность
14. Сильная воля	14. Компромиссность (буферность)
15. Лидерство	15. Терпеливость
16. Инициативность	16. Чувственность
17. Рационализм	17. Эротичность
18. Ответственность	18. Сексапильность

Перечисленные выше признаки должны прививаться детям в процессе каждодневных занятий, в первую очередь, по физической культуре.

Учитывая эти различия, я рекомендую, прежде всего, разработать тематику «мальчиковых» и «девчачьих» больших тематических игр (БТИ), которые можно было бы использовать во время работы по подгруппам, соответственно с мальчиками или девочками.

Перечень тематических игр приводится в табл. 2.

Таблица 2

Для мальчиков	Для девочек
1. «Запорожские казаки»	1. «Пчелки»
2. «Солдатики-братишки»	2. «Бабочки»
3. «Пограничники»	3. «Солнечные зайчики»
4. «Десантники»	4. «Карнавал цветов»
5. «Разведчики»	5. «Золотые рыбки»
6. «Водолазы-подводники»	6. «Русалочки»
7. «Нинзи»	7. «Жемчужинки»
8. «Матросики»	8. «Небесные звездочки»
9. «Отважные путешественники»	9. «Пушистые комочки»
10. «Охотники»	10. «Колечки»
11. «Астронавты»	11. «На птичьем базаре»

12. «Спасатели»	12. «Росинки»
13. «Кладовискатели»	13. «Все цвета радуги»
14. «Спелеологи»	14. «Снежинки»
15. «Археологи»	15. «Дельфинята»
16. «Скалолазы»	16. «Дождевые капельки»
17. «Пожарные»	17. «Льдинки»
18. «Рыбаки»	18. «Снежные комочки»
19. «Монтажники-высотники»	19. «На кухне»
20. «Автогонщики»	20. «Нотки»
21. «Строители»	21. «Хозяюшки»
и т. д.	и т. д.

Каждая из предложенных тематических игр должна проводиться в течение учебного года по типу многосерийного мультипликационного фильма. Например, первое занятие по теме «Запорожские казаки» мы назвали «Знакомство с островом Хортица». В зависимости от фантазии учителя последующие занятия по этой теме могут быть названы так: «Строительство крепости», «Тренировочный лагерь казаков», «Казацкая судоверфь», «Подготовка к походу», «По Днепру к Черному морю», «Сражение», «Плен», «Побег из плена», «Возвращение домой», «Казацкий праздник» и т. д.

Подводный мир, царство растений, рыб и других обитателей лагуны очень подходят для разработки игр для девочек. Учитель может обыграть и красоту вечернего моря, и нежность морской воды, и пластичность волн, а также жизнь водорослей, рыб и других обитателей лагуны. Можно поиграть в мифических сирен, нимф, русалочек, превратиться в золотых рыбок, игривых дельфинов.

Огромное значение для достижения необходимого «разнополого эффекта» имеет методическое обеспечение, которое должно создать в комплексе соответственно мужественную или женственную энергетику (тональность).

В связи с этим имеет смысл ввести такое понятие, как комплексная мужественная (или женственная) энергетика — своеобразное сочетание тематических, ролевых, двигательных, речевых, эмоциональных, интеллектуальных, духовных, звуковых, музыкальных, атрибутивных вибраций, которые воспринимаются детьми в процессе занятий по физической культуре избранной направленности. Это своеобразный «эротический театр» физического воспитания, где и будут формироваться будущие Мужчины и Женщины! Примеры подобных театрализованных занятий можно увидеть на фотографии.

Таким образом, для создания адекватной энергетике необходимо тщательно поработать над перечисленными выше составляющими:

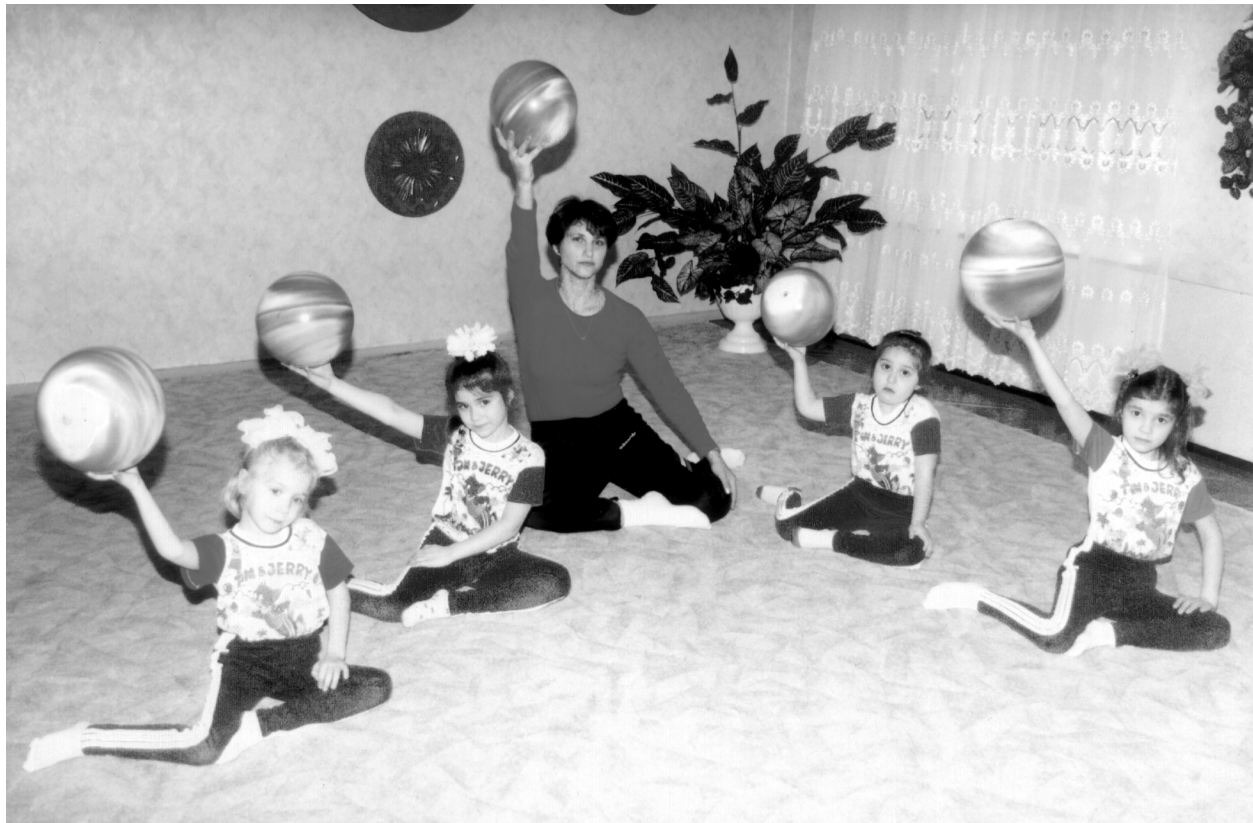
1. Подобрать соответствующую перспективную игровую тематику (девочки не должны быть пожарными, а мальчики — ландышами).

2. Определить двигательные-ролевые действия: кто преодолевает бушующее море, устремляясь на помощь пострадавшим, а кто терпели-

во борется с невзгодами в надежде на спасение?

3. Выбрать необходимую атрибутику, экипировку: мальчикам больше подойдут тельняшки, ремни, весла и спасательные веревки, в то время, как у девочек на головах могут быть веночки, в руках — ленточки, а сами — в юбочках с «чешуйками» и т. д.

4. Работая с мальчиками, педагог должен подавать относительно лаконичные, четкие, отрывистые команды (отдаленно напоминающие армейский стиль). Например: «Все — ко мне!», «Вперед, к переправе!», «Тревога — всем на палубу!», «За мной!» и т. д. С девочками стиль общения должен быть иным: более мягким, ласковым, относительно медленным, разъяснитель-

ным, допускающим комментарии: «А теперь, мои милые русалочки, все пригладьте свои серебристые чешуйки и повторяйте за мной танцевальные движения», «Одновременно взмахнули крылышками (бабочки), покружились радостно каждая над своим цветочком и мягко приземлились на его ароматный бутон...» Словесные инструкции педагога в первом и втором случаях значительно отличаются — так и должно быть!

5. Мне думается, что отличается и техника (рисунок) движений у мальчиков и девочек дошкольного возраста. Для движений мальчиков характерна простота, некоторая угловатость, «примитивность», силовой, атлетический стиль, четкая целенаправленность и даже некоторая агрессивность. Движения же девочек чаще всего бывают относительно спокойными, аккуратными, пластичными, более вычурными, эстетически богатыми, энергетически несмело выраженными.

6. Словесно оформляя свои игровые отношения с детьми на занятии, педагог должен сообщить им необходимые знания — соответственно как для будущих Мужчин и Женщин. Мальчикам необходимо рассказывать об их предназна-

чении в жизни, акцентируя внимание на мужественных действиях и поступках, поощряя проявления смелости. Девочки должны получать от педагога знания о женском предназначении, о своих обязанностях. Мальчики и девочки должны с раннего детства усваивать специфику мужского и женского жизнеутверждения. Мальчики — ощущение радости от преодоления трудностей на пути к достижению цели, чувства покровительства, ответственности и т. д.; девочки — ощущение приятной зависимости от мужественных мальчиков, уютной слабости, защищенности, спокойствия (когда рядом сильный друг), благодарности за заботу и внимание.

7. Необходимо умело подбирать музыкальное сопровождение: так для занятия с мальчиками «Тонтон — макуты или африканские воины» наиболее подходит относительно жесткая, ритмичная, энергичная африканская музыка. При проведении занятия с элементами горизонтального пластического балета для девочек «Фей утреннего моря» можно использовать музыкальные импровизации Р. Клаудермана на тему ласкового моря с легким прибоем, криком чаек и дельфинов.

8. Не следует забывать о цветовом оформлении при подборе оборудования, инвентаря, екипировки и атрибутики. Для мальчиков подходят черен, темно-синий, фиолетовый, темно-коричневый, темно-зеленый, серый цвета. Для девочек подбирается иная цветовая гамма, в которой преобладают розовый, белый, бледно-голубой, желтый, светло-оранжевый, ярко-красеный цвета.

Таким образом, работа над формированием двух начал должна тщательно продумываться, производиться комплексно и систематически, и тогда к моменту совершеннолетия результат будет очевиден.

Н. Н. ЕФИМЕНКО,
канд. пед. наук, доцент.

РАБОТОСПОСОБНОСТТА КАТО АСПЕКТ ОТ ПОВЕДЕНИЕТО НА ДЕЦАТА В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

Актуалността на проблема за работоспособността винаги се свежда до постигане целта на обучението и възпитанието и ефективността от педагогическата дейност. Този проблем е не само медицински и социален, но и психолого-педагогически.

В настоящата разработка ние разглеждаме въпросите свързани с дневната продължителност на един аспект от поведението на децата в предучилищна възраст, който може да се нарече *работоспособност*.

В учебно-възпитателния процес наред с останалите задачи на умственото възпитание се постига и определена умствена и физическа работоспособност. Децата овладяват редица навици и умения за труд, повишава се издръжливостта на организма в дейността. Върху тази основа ще се градят трудоспособността и постиженията в живота.

За да се проследят цикличните колебания на работоспособността при децата от предучилищна възраст е необходимо на първо място да се изясни съдържанието на понятието *работоспособност*, и второ да се фиксират факторите, които я обуславят.

Под работоспособност ние разбираме показателите на ефективност при изпълнението на различни задачи, изискващи извършването на нужни движения в резултат на възприетата и преработена в главния мозък определена сензорна информация [2]. В научната литература съществуват много определения за работоспособност. Всички те се свеждат до способността на човека повече или по-малко продължително и продуктивно да извършва определена работа [1]. Работоспособността се определя, както посочва З. Иванова от физиологични и психологични процеси, при наличието на които дадена работа се извършва в определено време и с определена ефективност. Г. Д. Пирьов и Л. Десев дават и други определения за работоспособността, че «в широк смисъл на думата това е максимум работа, която човек е в състояние да извърши, а в тесен смисъл — равнището на количествените и качествените изменения на дадена задача при максимално физическо и умствено напрежение». Известно е, че работоспособността не е неизменна величина, устойчива

востта, характерът и продължителността зависят от много фактори. Но всички те действат комплексно и индивидът реагира на тях като единно цяло със своята биологична и психична същност и личностни особености.

Изследванията на И. П. Павлов, А. Ухтомский, П. К. Анохин и др. разкриха физиологичните механизми на дейността, свързани с измененията в съотношението, равновесието, силата и концентрацията на основните нервни процеси и нивото на работоспособност.

При децата от предучилищна възраст, нервната система е още в процес на бурно развитие и функционално укрепване, което се отразява в много голяма степен върху характера, силата и продължителността на работоспособността. Не без значение е и липсата при тях на учебни стереотипи и навици. Фазата на понижена работоспособност, която се наблюдава често при децата, се нарича *умора*. За същността ѝ са създадени редица теории. Характеристиката на това състояние се свързва с временното намаляване на работоспособността, с неспецифично изменение на физиологичните функции на организма и субективното усещане за умора [3]. Появата на умората е сигнал, че организмът се нуждае от физиологично възстановяване, от почивка. Голяма е заслугата на И. П. Павлов в откритието, че мозъчните клетки имат свой предел на работоспособност, след което се нуждаят от почивка. Когато умората се натрупа, се идва до състояние на *преумора*. Много учени [5] го третират като болестно, патологично явление. Преумората е особено опасна за растящия и неукрепнал детски организъм. Проявява се чрез безсъние, загуба на апетит, апатия, рязко намаляване на вниманието, паметта, умствената и двигателната работоспособност, снижаване на съпротивителните сили на организма.

Времето за поява на умора и нейната степен зависят не само от възрастовите особености на нервната система, но в значителна степен и от индивидуалните особености на всяко дете. Към тях се отнасят: здравословно състояние на децата и физическо развитие, типологични особености на висшата нервна дейност, психически състояния, готовност на децата за обучение и т. н.

В комплекса от субективни фактори, определящи работоспособността на децата в обучението, индивидуално-психологичните особености заемат важно място. От направените изследвания и наблюдения върху деца от 3—7 годишна възраст се установи, че те се отразяват съществено върху реактивността на организма в обучението, върху степента на уморяемост, бързината и лекотата при образуване на навици и стереотипни реакции, а така също и върху активността на децата в учебно-възпитателния процес. Тези особености определят в голяма степен и различията във вниманието, паметта и емоциите на децата.

Известно е, че работоспособността е свързана с биологичния ритъм на човешкия организъм. Цикличните, периодични колебания на външната среда са зафиксирани и съответна ритмика в дейността на организма като цяло и на отделните органи и системи. Активното състояние по необходимост се заменя с пасивно, с почивка. Поради това работоспособността в различните часове и моменти на денонощието не е еднаква. Наблюдават се динамични изменения, наречени криви на работоспособност и тяхното изучаване има много важно практическо значение. Според характера на кривата на работоспособност се определя степента на натоварването. Първите изследвания принадлежат на Е. Крапелин (1902), който намира, че работоспособността в началото на работата нараства и след един период на устойчивост започва да намалява в края на деня. Подобни са изследванията и на О. Граф (1943). Той показва, че в началото на деня работоспособността, преценена по психофизиологични показатели, нараства. След достигане на едно устойчиво състояние, което трае различно дълго, работоспособността намалява.

За да установим каква е ритмичността на работоспособността през деня при децата от предучилищна възраст, ние проведохме едногодишни наблюдения на цялостен режим с деца от 5 до 7 годишна възраст в различни детски градини на територията на град Габрово.

За целта бяха проучени много теоретични източници по този проблем, направени бяха много анкети с родители и учители, използвани бяха и различни тестове.

Ръководейки се от теоретичните постановки на много автори в областта на педагогиката и психологията, е необходимо да отбележим че работоспособността на децата зависи от много фактори: от условията на труд, от организацията на учебно-възпитателния процес, от състоянието на здравето, от пола, възрастта, мотивацията и други.

Работоспособността не е постоянна, тя търпи фазови промени. Забелязват се три периода:

I — период на вработване — това са първите часове от пристигането на детето в детската градина, през който работоспособността бавно нараства поради постепенното повишаване на

функционалната активност на организма и през който ритъмът на физиологичните функции се синхронизира с ритъма на учебно-възпитателния процес.

II — период на висока работоспособност, който трае 2—2,5 часа през предобедната половина на деня, и около 1—1,5 часа през следобедната половина. През този период ритъмът на жизнените функции, които осигуряват метаболитните процеси в организма, най-добре съответства на ритъма на учебно-възпитателния процес.

III — период на намалена работоспособност — проявява се обикновено два пъти: преди обедната почивка и в края на деня. Първото намаление най-често е израз на условно-рефлексно повлияване във връзка с предстоящото обядване и до известна степен от настъпилата умора при децата. Намаляването на работоспособността в края на деня обикновено е израз на умора.

Немаловажно е за всеки педагог да познава оптималния диапазон на информацията, емоционалния и сетивен компонент на натоварване при децата в учебно-възпитателния процес.

Поставя се въпросът за намиране на основната закономерност на разпределение на работоспособността в денонощието, чрез която да могат да се обяснят биоритмологичните особености и прояви на отделното дете при различните условия.

Като основа на нашето изследване послужи новият елемент в тълкуването на работоспособността, внесен от наблюденията на американския физиолог Н. Клейтман, на шведския физиолог О. Оствберг и на руския учен В. Доскин [4].

В зависимост от индивидуалните особености на отделното дете ние разделихме децата на «сутрешен» тип — наричат ги още «чучулиги», на «вечерен» тип «сови» и на «аритмици», т. е. без някакво предпочитание към сутрешна или следобедна работа.

За да направим необходимата класификация, ни помогна анкетата с родителите, интервю с децата и преките ни наблюдения по време на различните режимни моменти от престоя им в детското заведение.

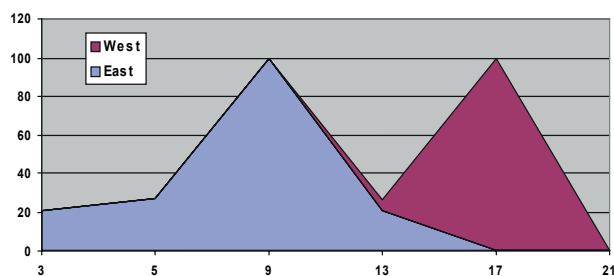
Какво установихме:

1. Децата «чучулиги» — се събуждат рано, като чувствуват бодрост, прилив на сили и енергия още в 7—8 часа сутринта. Те могат усилено да работят през първата половина на деня, след което стават сънливи (фиг. 1, а). Тези деца представляват 32% от общия брой на групата.

2. Децата, които отнесохме към групата на «вечерния» тип се събуждат късно трудно стават, апетитът им се проявява 1,1—2 часа след събуждането. Оптималната им работоспособност е в следобедните часове. Те представляват 68% от броя на децата (фиг. 1, б)

От изложеното тук става ясно, че не всички деца са еднакви и не всички предпочитат да се занимават с някакъв вид труд в точно опреде-

леното време от режима. Тези особености не са свързани само с желанието и настроението на децата, но са качества на присъщата им обмяна на веществата и на изграждането им като индивиди.

Фиг. 1

Въпросът за причината, която разделя децата според тяхната работоспособност през деня, не е окончателно решен. Не може със сигурност да се каже дали е поради генетично програмиране или причината е екзогенна по произход, защото се знае, че при повечето «чучулиги» субективното усещане за оптимална работоспособност съвпада с максимума на действителната работоспособност, но при около 35—40% от «вечерен» тип тези два показателя не се покриват.

Или според възможностите да се синхронизират физиологичните функции със социалните фактори, може да се приеме, че децата не се раждат «сови», «чучулиги» или «аритмици», а стават такива. Това ще рече, че тази типология преди всичко зависи от организацията на работата, която децата вършат. А това не е биологично диференцирана, а напълно социална проява.

Познавайки добре кривата на работоспособност и базирайки се на установената класификация, ние се опитахме да установим какво е влиянието на мотивацията върху дневните колебания на работоспособността в период на бодърствуване.

Проведените наблюдения в естествени условия ни позволиха да наблюдаваме непринудени реакции на децата.

За целта използвахме тест за зачеркване на фигури (познати много добре на децата) с определен брой. Децата от групата разделихме на 2 подгрупи: подгрупа А — мотивацията бе повишена в сравнение с подгрупа Б. Това неминуемо доведе до силен дух на съперничество между децата и намали средния размах на колебанията до недоверено ниво.

Резултатите от изследването показват, че ефекта от повишена мотивация е особено значителен в тези часове, когато работоспособността е сравнително ниска, (рано сутрин и след приема на храна). От тук можем да направим и следните изводи:

— мотивацията е един от важните фактори, които влияят върху дневните колебания на ра-

ботоспособността, и нейното изменение може да окаже съществено влияние на амплитудата на дневния ритъм.

— от направената анкета с родители и учители въз основа на получените данни се забелязва една обща закономерност в промяната на работоспособността през деня, която се характеризира с един максимум в предобедните часове, намаление в интервала 13—15 часа, последвано от повишаване в следобедните часове и минимум във вечерните часове.

Предвид максимума на работоспособност е необходимо и целесъобразно под умелото ръководство на педагога да се изработват нови и трайни знания, които ще способствуват за повишаване нивото на учебно-възпитателния и творчески процес у децата.

Познавайки добре дневния режим на децата от предучилищна възраст е видно, че оптималният час за провеждане на занятията в детската градина е съобразен и синхронизиран с разпределението на работоспособността при децата.

Часовете на максимална работоспособност очевидно са най-благоприятни за големи натоварвания, за постигането на положителни резултати в учебната, трудовата и игрова дейност.

При това от голямо значение е да познаваме типът активност на детето — утринен, неутрален или вечерен.

Планирането на дни за различните видове дейности игра—обучение—труд в детската градина, в които децата да бъдат повече натоварени, се свежда преди всичко до намиране на оптималните дни за разтоварване и почивка в седмичния цикъл, който трябва да е съобразен със седмичните биологични ритми.

Разбира се, децата като живи същества, надарени с разум, не се подчиняват съвсем механически на тези ритми. Физическата и душевна активност са под влияние на редица фактори, като здраве и болест, умора и тъга. Освен това нека не изключваме и значителното въздействие на слънчевата активност, геомагнитичното поле, времето със своите топли и студени фронтове.

Не без значение за добрата работоспособност е и емоционалният тонус на децата по време на обучение, спокойствието, психо-климата в групата. А това в голяма степен зависи от педагога, от настроението и тона му, от характера на общуване с децата.

Промените в работоспособността на децата по време на занятията са в зависимост не само от колебанията на жизнените ритми (както биологично обусловените, така и придобитите), не само от относителната сложност при усвояване на едни или други знания, не само от привлекателността на занятията (в зависимост от педагогическото майсторство, от интереса на детето към определен вид дейност). Своя, понякога определяща роля играят хигиенните условия за работа.

Великий физиолог И. П. Павлов не веднѣж е казвал, че нищо не облекчава така работата на нервните клетки на главния мозък, както определения режим в живота на човека.

От изложеното по-горе става ясно, че като се имат предвид анатомио-физиологичните, психологичните особености на детето от 5—7 години, а също и хигиенните изисквания, педагозите могат да облекчат до голяма степен прехода към нова за него дейност, да му помогнат успешно да овладява знанията и уменията, без да се нанася вреда на здравето.

Литература

1. Батоева Д., Адаптация на децата към обучение. Медицина и физкултура, С., 1983.
2. Биологические ритмы / Под ред. Ю. Ашоффа. — М.: Мир, 1984.
3. Егоров А. С., Задгрядский В. П. Психфизиология умственного труда, 1973,
4. Николов Г., Солакова С. Ритми на живота и на здравето. С., Народна просвета, 1984.
5. Хигиенни проблеми на съвременното училище / Под ред. на В. Бояджиев. Медицина и физкултура, С., 1979.

Сн. ДАМЯНОВА,
ст. ас. към ТУ-Габрово

Теория та методика викладання гуманітарних дисциплін

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ НАД ЛЕКСИЧНИМ МАТЕРІАЛОМ В УМОВАХ ШКІЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ (Частина I)

Невід'ємною ознакою високої мовної культури є володіння лексичним багатством рідної мови. Вивчення лексики в освітньо-пізнавальному плані забезпечує засвоєння учнями наукових відомостей з лексикології, передбачених шкільною програмою. Учні знайомляться із словом як лексичною одиницею, прямим і переносним значенням слова, омонімами, багатозначністю, синонімами, антонімами, з лексичними шарами української мови з погляду їх походження і продуктивності вживання (спільнослов'янські, власне українські, запозичені слова, неологізми і застарілі слова), з погляду їх функціонування в мовленні (загальноновживані слова, професіоналізми і діалектизми).

Засвоєння теоретичних основ української лексики забезпечує систематичне здійснення нормативно-практичного аспекту — формування в учнів умінь застосовувати лексичні шари в різних ситуаціях спілкування, вдосконалювати власне мовлення. Цей матеріал вивчається протягом кількох навчальних років, але особливо важко сприймається учнями 5 класу. Даний етап шкільного навчання є для дітей кризовим й приводить до різних видів дезадаптації (психічної, соціальної, навчальної). При переході учнів з початкової школи в середню кардинально змінюється ряд характеристик соціального середовища: із звичної і небезпечної початкової школи діти потрапляють в нові умови навчання, де інші вчителі, отже, й інші обтяжливі для них вимоги, до яких вони повинні адаптуватися.

У зв'язку з цим виникає підвищена тривожність, невпевненість, знижується успішність. Необхідність швидко пристосовуватися до зміни умов, сподівання вчителів та батьків щодо навчальних успіхів при різкій зміні умов навчання — само по собі є стресогенним фактором,

який викликає напруженість та ризик дезадаптації [5, 6]. Крім цього, дана категорія учнів 5-го класу середньої школи потребує підвищеної педагогічної та психологічної уваги в зв'язку з тим, що даний віковий період — це перехід від дитинства до юнацтва. Вікові психологічні особливості 10-річних школярів з'ясовуються домінуванням емоційної сфери в функціонуванні психіки й багатьма особистими новоутвореннями.

Як показує досвід, перехід учнів у школу другого ступеня супроводжується суттєвими змінами в житті дитини, які часто є причиною або пусковим механізмом багатьох негативних процесів, що ведуть до «внутрішнього відходу від школи», шкільної дезадаптації. Специфіка шкільної дезадаптації при переході до середньої школи полягає в тому, що ці явища, на відміну від дезадаптації учнів у початковій школі, носять масовий характер й у значній мірі є об'єктивними факторами, які пов'язані зі змістом та організацією навчального процесу і віковими особливостями учнів [5; 52].

Аналіз науково-теоретичної та методичної літератури (А. Н. Васильєва, Л. П. Пономаренко, Ю. А. Сорокін, Л. П. Федоренко) свідчить, що рівень культури й техніки мовленнєвого спілкування безпосередньо залежить від соціального середовища.

З метою підвищення рівня культури й техніки мовленнєвого спілкування учнів 5 класів нами було проведено пілотне дослідження. Головною метою дослідження було вивчення лексичного компоненту культури й техніки мовленнєвого спілкування дітей 5 класу. Завдання дослідження передбачали роботу у двох напрямках:

1. Культура мовленнєвого спілкування за критеріями:

— доцільність використання значення слова в будь-якому контексті;

— лексична нормативність, тобто точність, правильність, якість при вживанні лексичного матеріалу;

— комунікативні якості, — під якими ми розуміємо звертання та мотивування (володіння навичками звертатися й аргументувати свої звернення).

2. Техніка мовленнєвого спілкування за критеріями:

— дикція (вимова) відповідна фонетичним нормам з урахуванням таких компонентів, як дихання та інтонація;

— невербальні засоби спілкування (жести, міміка);

— виразність та експресивність мовлення (прислів'я, фразеологічні звороти, крилаті вислови, емоційні прийоми).

Отримані результати показують (представленні у табл. 1), що в умовах дезадаптації у дітей різко знижується лексичний компонент культури й техніки мовленнєвого спілкування.

Наприклад, тільки незначна кількість учнів (16%) доцільно використовують лексичний матеріал при формуванні своїх висловлювань, логічно будують мовленнєві конструкції. Більшість дітей (18%) володіють лексичною нормативністю: нормами мовлення, багатством словника, уникають тавтології та зайвих слів. Комунікативна якість у дітей на дуже низькому рівні (15%): вони вживають слова-штампи, неповні речення, висловлюють свої думки, але не можуть їх аргументувати. Аналізуючи дикцію, ми прийшли до висновку, що 15% дітей володіють фонетичними нормами вимови, нормальним диханням, інтонацією й лише 19% — користуються невербальними засобами спілкування. Експресивність та виразність у дітей на низькому рівні (17%), бідний словниковий запас, учні уникають крилатих висловів, прислів'їв, які безпосередньо допомагають виразити емоційне відношення до предмету мовлення.

Таблиця 1

Рівень володіння лексичними нормами культури і техніки мовленнєвого спілкування (КІТМС) учнів 5 класів

Вид	Критерії оцінювання лексичного матеріалу	Учні 5-го кл., відсотки
Культура мовленнєвого спілкування	доцільність	16
	лексична нормативність	18
	комунікативна якість	15
Техніка мовленнєвого спілкування	дикція (вимова)	15
	невербальні засоби спілкування	19
	виразність та експресивність мовлення	17

Для роботи з такими учнями ми пропонуємо серію практичних завдань, які упорядковані й є своєрідним алгоритмом:

1) теоретичні знання (усні міркування);

2) робота з словниками;

3) робота з народознавчим матеріалом;

4) ігровий матеріал;

5) робота з текстом.

За програмою 5-го класу передбачено вивчення лексичних груп (омоніми, синоніми, антоніми) (див. табл. 2).

Таблиця 2

Лексичні групи	Значення	Звукова форма	Приклади
омоніми	різне	однакова	ласка (тварина) ласка (матері)
синоніми	близьке	різна	метелиця, хуртовина, хурделиця
антоніми	протилежне	різна	білий—чорний, день—ніч

ОМОНІМИ

1. Теоретичні знання

а) *Фронтальне опитування.*

б) *Усні міркування.*

Пояснити лексичне значення слова «качка»

Похвалилась півню качка:

— Пхе для мене шторм і качка,

Бо морячка я бувала,

Геть на всіх морях бувала.

Знайти слова однакові за звучанням й пояснити значення цих слів.

Клим на гаву задивився,

А ведмідь не розгубився,

Підхопив два вулички

Та й помчав вздовж вулички.

Байбаки на варту стали

І в ту мить дрімати стали

Отака ледача варта

Слова доброго не варта.

2. Робота з словником

а) Знайомство з словником.

б) Подані словосполучення ввести у речення: голки для шиття, ялинові голки; ніс ялинку, червоний ніс.

в) Придумати речення, щоб подані слова були омонімами:

стан, клуб, пара, біда, вид, доходить, вага, мука, замок, забіг.

г) Якими частинами мови виражені наведені омоніми:

став, став, насип, насип, діти, діти, ніс, ніс, плачу, плачу, дорога, дорога.

д) Перекласти текст українською мовою, звернути увагу на те, що в російській та ук-

раїнській мові є слова, які звучать майже однаково, але мають різне значення.

Почти неделю я мастерил кормушку. Сегодня воскресенье. Я прикрепил кормушку за окном, насыпал семечек, а сам выбрал невдалеке место и стал наблюдать. Вот прилетела синичка, стукнула клювом в стекло окна и начала клевать зернышки. (З журналу)

Для самоконтролю скористайтеся словником.

3. Народознавчий матеріал

а) Українські прислів'я:

Кожний край має свій звичай.

Свій край — як рай, чужа країна — як домова.

Добра та рада, де щира правда.

Поле гній любить.

Панам був рай, та настав їм край.

Без діла сидіти — то можна одубіти.

Сади густо — не буде пусто.

На городі всього сади — як прийде зима, не знатимеш біди.

Гній у поле одвезеш — більше хліба привезеш.

Більше землю удобряй — будеш мати урожай.

Глибше орати-більше хліба мати.

Мати одною рукою б'є, а другою — голубить.

Рідна мати високо замахує, а помалу б'є.

Добрий господар рук не покладає.

Де господар добре робить, там і поле буйно родить.

З доброго коня не шкода й впасти.

Без сокири не тесляр,

Без голки не кравець.

Сонливий та лінивий — рідні брати.

На доброго коня не бери батога.

б) Болгарські прислів'я:

Дружна дружина гори зрушує.

Добрий одяг людину доброю не робить.

Діти як роса, то вони є, то їх нема.

в) Грузинські прислів'я:

Дружні брати в одній сорочці сплять.

Лантух ніс-стогнав,

сито ніс — теж стогнав.

Для поганого насіння і землі шкода.

г) Фінські прислів'я:

У поганого господаря поле підпливає.

Воля варта людини.

д) Естонські прислів'я:

Який край, такий і звичай.

Гарна коса — довгий покіс.

Гарна дитина батькам завжди віддячить.

є) Таджицькі прислів'я:

Якщо хочеш достаток мати, не бійся праці.

Голова — лиса, а серце — вразливе.

Лобода віслюка варта.

4. Ігровий матеріал

Клас поділений на дві команди.

Гра «Бліц-турнір». За три хвилини написати якнайбільше слів (омонімів), з якими потім скласти словосполучення або речення.

Хвилинка мудрих думок. Хто швидше зможе знайти в поданих реченнях омоніми й визначити, до якої частини мови вони відносяться.

Вранці діти поспішають до школи. Ми поклали в ранці зошити.

Васько знітився, не знав, де руки діти. Діти весело бігали.

Поле засіяли пшеницею. Одарка поле грядки.

Запитання-загадки.

Яке місто літає?

Якою косою не можна косити?

Яким ключем не можна відімкнути замок?

Яку річку можна переломити?

5. Робота з текстом.

а) Деформовані речення

Додати власні слова й скласти текст, підкресливши омоніми.

Ясна, світи, ясні, нам, зоре, на, світи, широкі. (Зоре ясна, нам світи на широкі ясні світи)

На, здалека, вплива, сині, ріки, ясен, місяць. (Вплива на сині ріки ясен місяць здалека)

Переключалися, в, сичі, гаю, та, раз у раз, ясен, скрипів. (Сичі в гаю переключалися, та ясен раз у раз скрипів)

б) Вибірковий диктант

Моторні сини й онуки! Читайте байку для науки. Мама купила дочці на халат зелену байку. Аж ось зацвірінкав якийсь пташок у корчах. Нартал, дико, проникливо крякнувши, затіпався, мов у корчах. За рідний край і життя віддай. Де рідний край, там і рай. Правда — край порогу, а неправда — біля столу.

СИНОНІМИ

1. Теоретичні знання

а) Фронтальне опитування.

б) Усні міркування.

Добрати синоніми й розподілити за трьома колонками: синоніми-іменники, синоніми-прикметники, синоніми-дієслова.

Дорога (шлях), догадливий (кмітливий), мерзнути (дубіти), говорити (балакати), труд (праця), хоробрий (сміливий), іти (ступати), боятися (лякатися).

2. Робота з словником

а) Знайомство з словником синонімів.

б) Добрати синоніми до слів метелиця (хурделиця, завія, пороша, заметіль, хуга, завірюха, хуртовина); йти (ступати, крокувати, човгати); боятися (полохатися, лякатися); спритний (меткий, швидкий, прудкий); їжа (страва, корм, пожива); будинок (хата, споруда, житло, оселя); учень(школяр, хлопець).

Для самоконтролю скористайтеся словником.

в) Подані словосполучення замінити близьким за значенням іменником: сильна метелиця, велике нещастя, сильний дощ, дрібний дощ, буря на морі, дощ із блискавкою.

Майбутній редактор

а) Вибрати слово, яке найточніше відповідає змісту.

Вузька покручена (стежка, дорога) вела через поле. За селом починався березовий (гай, ліс). Діти (мандрували, йшли) лісом і (збирали, шукали) гриби. Сім'я Петренків живе у кам'яному (будинку, палаці, житлі).

б) З ряду слів, близьких за значенням, добрати і вставити замість крапок найбільш влучне.

— багрянний, червоний, рожевий, рум'яний, малиновий.

На сході небо стало... Щічки у дівчини були... кольору. Ліс восени став...

— їжа, страва, харч, корм, пожива

Мама приготувала смачну... Для рослин навесні потрібна... У дорогу туристи взяли з собою...

— холонуту, мерзнуту, клякнуту, дубіти, стигнуту

Прийшла зима. Повітря стало... Якщо довго стояти на місці, то руки починають..., ноги ..., все тіло...

3. Народознавчий матеріал

а) Запам'ятати прислів'я й по пам'яті записати їх у зошити:

Переливає з пустого в порожне.

Що вам говорити, коли нічого й балакати.

Як скаже, то ні пришити, ні прилатати.

Чорт біса витягне з ліса.

Поясніть, як ви їх розумієте, знайдіть синоніми.

б) Запам'ятати ці прислів'я:

Допоміг йому — з калюжі в болото.

І знати не знаю, і відати не відаю.

Не спіши язиком — квапся ділом.

Запишіть в зошити лише синоніми.

в) Загадки.

Шумить, гуде і все горою йде.

Вертиться, крутиться, ніколи не стане, на ній живуть люди, є гори і ями.

Зоря-зірниця, красна дівиця, по небу гуляла, плакала-ридала, місяць бачив — не підняв, сонце встало і забрало.

Плавала, купалася, сухенькою залилася.

Горить, палає і втоми не знає.

4. Ігровий матеріал

а) Перед вами слова, до яких ви повинні добрати синоніми й розшифрувати слово.

1	2	3	4	3	5	6	2
с	и	н	о	н	і	м	и

2

м ' я к и й пухкий

3

с п о к і й н и й мирний

1

б е з с т р а ш н и й відважний

4

р о б о т а праця

5

в і д в а г а мужність

6

м е р з н у т и дубіти

б) До слів у колонках добрати синоніми: робота сміливий мужність радісний відважний холонуту веселий відвага мерзнути праця

5. Робота з текстом

Попереджувальний диктант.

У кожному слові рідної мови не тільки звукове позначення явища, події, а й найтонші відтінки почуттів і переживань. Ми промовляємо слово обрй — і перед нами гарячий літній день, степ цвіте і духмяніє, блакитне небо десь далеко доторкнулось своїм кришталевим куполом до землі.

Кожне слово рідної мови має своє обличчя. Як у квітки, у нього неповторний аромат і відтінок барви, а цих відтінків кожна барва має тисячі (За В. Сухомлинським).

АНТОНІМИ

1. Теоретичні знання

а) Фронтальне опитування.

б) Усне міркування.

Антонімічні пари розподілити за трьома колонками: в першу — антоніми-прикметники,

в другу — антоніми-іменники, в третю — антоніми-дієслова.

Чесний—підлий, наступ—оборона, будити—присипляти, активний—пасивний, білий—чорний, брати—давати, перемога—поразка, правда—брехня, босий—узутий, одягати—роздягати, розширювати—звужувати.

2. Робота з словником

а) Знайомство з словником антонімів.

б) До поданих слів добрати антоніми; визначити, до якої частини мови належать антонімічні пари.

Зразок: чорний-білий (прикметник);

Далекий, виходити, солодкий, день, широкий, піднімається, радіти, поразка, ненавидіти, світло, багатий, говорити, рідний, шкідливий, знаходити, зима, повний, брати, правда.

Якщо виникають труднощі, зверніться до словника.

3. Народознавча основа

Українські прислів'я.

а) Виписати антонімічні пари:

Сонце на літо, а зима на мороз.

Сухий березень, теплий квітень,
мокрый май — буде хлібу урожай.

Доброго не бійся, а поганого не роби.

Брехня стоїть на одній нозі, а правда на двох.

Вночі тріщить, а вдень плющить.

З малої хмари великий дощ буває.

Сумний грудень і в свято, і в дощ.

б) Виразно прочитати прислів'я та підкреслити антоніми:

Стоїш високо — не будь гордим, стоїш низько — не гнися.

Сам у неволі, а мрії на волі.

Згода дім будує, а незгода руйнує.

Без добра і лихо не родить.

Свої сухарі кращі чужих пирогів.

Хто високо літає, той низько сідає.

Вгору не підскачиш, униз не провалишся.

Зле — не гнися, добре — не пнися.

Колос повний гнеться до землі, а пустий догори стирчить.

Болгарські прислів'я.

Брехня товста, але куца;

правда тонка, але довга.

Правда долає кривду.

Легко про це говорити, та важко зробити.

Лягай з курми, вставай з півнями.

З розумними не плач, з дурними не співай.

Грузинські прислів'я.

Хто не шанує маленького діла, той і великому ціни не знає.

Ледарю власні руки і ноги позиченими здаються.

Їсти — здоровий, діло робити — хворий.

Багатий вмирає один раз, бідний щодня.

Не домовляється ситий і голодний.

Хто багатий грішми, той бідний серцем.

Фінські прислів'я.

Війна руйнує, мир будує.

Світло сміється з роботи в темряві.

Хто багато роздумує, той мало робить.

Вогонь гарний слуга, але поганий господар.

Естонські прислів'я.

Краще старий колодязь чистити, ніж новий копати.

Сьогодні важко, завтра важко, а позавтрьому — легко.

Хто буденного одягу не носить — той святкового не має.

Таджицькі прислів'я.

Літом попрацюєш — зимою спочиватимеш.

Добро і зло не забуваються.

У двері увійшло, у вікно вийшло.

Розумний знає і запитає, дурень не знає і промовчить.

Краще розумний ворог, ніж дурний друг.

Від рівного дерева не буде кривої тіні.

Спалений рукопис

Є початок прислів'я, а вам необхідно закінчити його, підкресливши синоніми.

Праця чоловіка годує, а ...

Хто змолоду працює, той на ...

Маленька праця краща за ...

Що ранком не зробиш, то ...

Незнайко на печі лежить, а ...

Вчення — світ, а ...

Учений іде, а неук ...

Вчення в щасті украшає, а в ...

За одного вченого дають десять ...

Загадки

Звечора вмирає, вранці оживає (день).

Двічі родиться, раз умирає (птаха).

Удень вікно розбивається, а вночі вставляється (ополонка).

Що приходить тихо, а виходить з шумом (сніг).

Біле як сніг, чорне як жук, вертиться як біс, і повертається у ліс (сорока).

Літом наїдається, зимою висипляється (ведмідь).

Із землі підніме й мале, а через хату не перекине й велике (пір'їна).

5. Ігровий матеріал

а) Перед вами слова, до яких ви повинні добрати антоніми й розшифрувати слово.

І
л е д а р ю в а т и Працювати

2										
в	е	с	е	л	и	й	Сумний			
3										
н	і	к	о	л	и	Завжди				
4										
о	п	у	с	к	а	т	и	с	я	Підніматися
5										
т	е	м	н	и	й	Ясний				
6										
п	о	р	а	з	к	а	Перемога			
7										
о	б	о	р	о	н	а	Наступ			
1	2	3	4	5	6	7				
л	е	к	с	и	к	а				

б) Здійснити пошук антонімів (хто швидше й більше).

Живе Тарас у пам'яті народній. Не буває нині такого дня, щоб не йшли люди на Тарасову гору, не клали на його могилу свіжих квітів, не вклонялися його прахові. Літом і зимою, в будень і свято, в добру годину і в негоду ви бачите в Каневі багато відвідувачів: з ближніх сіл та з далеких, з усієї України і навіть із-за кордону. Стежка на Тарасову гору не заростає і не заросте ніколи.

Хвилинка мудрих думок

Добрати антоніми до слів тихий, чистий, старий, добрий у поданих словосполученнях.

Тихий голос, тихе читання, тихий вітер, тиха вулиця, тихе море, тихий струмок; чиста рука, чисте небо, чиста вода; старий дуб, старий зошит; добрі очі, добрий зір, добра груша, добра година, добре слово.

5. Робота з текстом

а) Виписати з тексту антоніми:

Два брати жили на світі, був один з них працьовитий, а другий ледачий дуже. Слухай казку про них, друже. Той хоробрий і правдивий, той брехливий, полохливий, той розумний, той дурний, той великий, той малий. День і ніч брати сварились і ніколи не мирились. Все, що перший будував, другий миттю руйнував. Кожен рать повів свою, стрілись вороги в бою. Із високим стрівсь низький, на товстого йшов тонкий, стрів білявого чорнявий, на сумного йшов веселий, на тендітного-дебелий. Це кривава війна — нині сива давнина. Хоч брати вже й помирились, після них слова лишилися, дуже горді, незалежні, абсолютного протилежні, в мові ці слова живуть, їх антонімами звуть (А. Свашко).

Тестова перевірка знань учнів 5-го класу з розділу «Лексика».

1. Вкажіть правильні твердження:

- предметом вивчення лексикології є частини мови;
 - про лексичне значення слова можна довідатися з орфографічного словника;
 - кожне значення багатозначного слова виявляється у словосполученнях та реченнях.
2. Згадайте і запишіть прислів'я, в основі яких лежать такі антонімічні пари:
світ—тьма, битий—небитий, високо—низько, повний—пустий.

3. Вкажіть синонімічні ряди:

- заяча душа — маленький;
- замилувати очі — брехати;
- за царя Гороха — давно;
- стріляна птиця — досвідчений;
- прикусити язик — замовкнути;
- пекти раків — червоніти;
- кривити душею — лицемірити;
- брати за душу — лякати.

4. Знайти антонім до слова радіти:

- сумувати;
 - співчувати;
 - жартувати;
 - веселитись.
5. Знайти антонім до слова чистий:
- хмарний;
 - хрипкий;
 - розведений;
 - брудний.

6. Антоніми — це слова:

- схожі за звучанням, але різні за значенням;
 - однакові за звучанням, але різні за значенням;
 - протилежні за значенням.
7. Омоніми — це слова:
- схожі за звучанням, але різні за значенням;
 - протилежні за значенням;
 - різні за звучанням, але однакові за значенням.

8. Визначити в наведених реченнях омоніми, з'ясувати їх лексичне значення.

У тихому гаю Лисичка щастя мала... Сироїжки, лисички, опеньки, масляки належать до істівних грибів. Зустрілася йому бабуся, що несла пару відер на коромислі. Самовар радісно клекотів і випускав пар.

9. Скласти з поданими словами речення так, щоб вони були різними за значенням:

став, став; діти, діти; мету, мету; дорога, дорога.

10. Як називаються слова, які різні за звучанням, але однакові чи близькі за значенням?

11. Знайти групу слів, які є синонімами:

- брудно, охайно, скрутно, довкола;
- солдат, боєць, воїн, армієць, ратник;
- бити, квапитись, дубасити, поспішати;
- невідомий, небувалий, незвичайний, незнайомий.

12. Знайти групи слів, які не є синонімами:
 а) пахучий, духмяний, запашний, ароматний;
 б) дбати, клопотатися, піклуватися;
 в) метелиця, хуртовина, завірюха, хуга;
 г) ходити, нестися, летіти, марширувати.

13. Виписати окремо пари словосполучень, в яких вжито: омоніми (1), синоніми (2), антоніми (3); пари позначити цифрами.

Ясний день — безхмарний день. Глибока балка — сталева балка. Стара сосна — молода сосна. Гостра коса — дівоча коса. Безмежний степ — неозорий степ. Добрий початок — добрий кінець. Тихий голос — гучний голос. Щирий друг — щирий приятель. Моторний хлопець — моторний човен.

Оцінювання

За правильну відповідь — 1 б.

- 1 б. = 8—10 пр. відп.
- 2 б. = 11—16 пр. відп.
- 3 б. = 17—21 пр. відп.
- 4 б. = 22—26 пр. відп.
- 5 б. = 27—29 пр. відп.
- 6 б. = 30—32 пр. відп.
- 7 б. = 33—35 пр. відп.
- 8 б. = 36—38 пр. відп.
- 9 б. = 39 пр. відп.
- 10 б. = 40 пр. відп.
- 11 б. = 41 пр. відп.
- 12 б. = 42 пр. відп.

Таким чином, вивчення лексики поряд з фонетикою, граматиною, стилістикою, розвитком зв'язного мовлення необхідне, щоб краще засвоїти мову як «систему систем» і опанувати літературною нормою української мови.

(Продовження в наступному номері).

Література

1. Беляв О. М., Мельничайко В. Я., Пентиліук М. І., Передрій Г. Р., Рожило Л. П. Методика вивчення української мови в школі. — К.: Радянська школа, 1987. — 245 с.
2. Немов Р. С. Психологія / 2-е вид. — М.: Просвітництво, Владос, 1995. — Кн. 1. — 546 с.
3. Сапун Г. М. Збірник диктантів з української мови. — Тернопіль: Підручник & посібник, 1996. — 96 с.
4. Мудрість народна (укр. прислів'я та приказки): У 23-х т. / Упоряд. М. Пазяк. — К.: Дніпро, 1976. — 213 с.
5. Психологічна профілактика дезадаптації учнів на початку навчання в середній школі / За ред. Л. П. Пономаренко. — Одеса: Астропринт, 1999. — 119 с.

С. К. ХАДЖИРАДЕВА,

канд. пед. наук, доцент каф. соціальної педагогіки і психології Південно-українського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського,

Н. М. ТОРГАН,

аспірантка Української Академії державного управління при Президенті України.

ВИВЧЕННЯ РОЗДІЛУ «ЛІТЕРАТУРА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ» У 8-му КЛАСІ (підсумковий урок з теми)

Мета: повторити матеріал з теми «Література Середньовіччя»; виявити рівень знань учнів з даної теми; розвивати вміння швидко мислити; удосконалювати артистичні здібності учнів; виховувати уважність, естетичний смак.

ХІД УРОКУ

I. Організація класу

II. Актуалізація опорних знань

Урок проводиться у формі змагання. Клас заздалегідь поділений на дві команди, кожна з яких отримала випереджальні завдання.

Вступне слово вчителя.

1-й тур. «Світло» і «темрява» епохи Середньовіччя. (Учні повинні представити візитну картку епохи Середньовіччя).

2-й тур. «Поспішай!» (за максимально короткий час учні повинні дати відповідь на поставлені запитання).

Запитання для команди № 1.

1. Який час охоплює епоха Середньовіччя?
2. Скільки років навчалися барди?
3. Що таке мінорна тональність?
4. Що в перекладі з арабської означає ім'я Сід?
5. Скільки лицарів прийшло у військо Сіда біля мосту Арлансон?

6. Хто врятував Юсуфа від загибелі?

7. Меч Роланда.
8. Синонім слова «васал».
9. Що означає ім'я Зигфрід?

10. Доведіть одним штрихом силу Брюнхільди?

Запитання для команди № 2.

1. Де мусили жити дорогі Сиду жінки?
2. Який відсоток здобичі належав Сиду?
3. Назви мечів Сіда.
4. Скільки воїнів узяв з собою до Бургундії Зигфрід?
5. Чому в Зигфріда рогова шкіра?
6. Листочок якого дерева приліпився між лопаток Зигфріда?
7. Місце вбивства Зигфріда.
8. Період найбільшого розквіту ірландської поезії.

9. Що оспівували барди?
10. Два напрямки ірландської поезії.

3-й тур. «Зайве слово» (У поданому ряді слів учні повинні знайти «зайве» слово і обґрунтувати свою думку).

№ 1

- а) «Пісня про Роланда»;
б) «Пісня про мого Сіда»;
в) «Пісня про Нібелунгів»;
г) «Тристан та Ізольда».

№ 2

- а) Марк;
б) Роланд;
в) Ізольда Золотокоса;
г) Ізольда Білоручка.

4-й тур. Літературознавчий конкурс (Учні повинні дати визначення термінам).

№ 1

- Клерикальна література —...
Алегорична література —...
Апокрифи —...
Мораліти —...
Героїчний епос —...
Писемна історія —...
Постійні епітети —...
Композиція —...

№ 2

- Світська література —...
Тваринний епос —...
Патерики —...
Фарс —...
Рицарська література —...
Пісенна історія —...
Гіпербола —...
Поетика —...

5-й тур. «Ти — мені, я — тобі» (Учні обмінюються заздалегідь підготовленими питаннями).

6-й тур. «Знайди відповідь».

№ 1

1. Хто перший знайшов один із списків рукопису «Слова про Ігорів похід»?

- а) Мусін, б) Пушкін, в) Мусін-Пушкін.

2. Де було придбано старовинний збірник із «Словом...»?

- а) у Москві, б) у Петербурзі, в) у Ярославлі.

3. Коли було відкрито «Слово...»?

- а) у XVII ст., б) у XVIII ст., в) у XIX ст.

№ 2

1. Хто міг бути автором «Слова про Ігорів похід»?

- а) дружинник, б) боярин, в) літописець, г) полонений.

2. Назвіть жанр твору «Слово...»

- а) роман, б) повість, в) казка, г) поема.

3. Хто промовляє «золоте слово»?

- а) Ігор, б) Ярославна, в) Святослав.

7 тур. Театральний конкурс (Учні інсценізують уривок з роману «Тристан та Ізольда»).

III. Підведення підсумків і визначення переможців

IV. Узагальнення

Учитель аналізує і оцінює роботу учнів.

V. Домашнє завдання

Підготуватися до уроку з розвитку зв'язного мовлення (до написання твору-роздуму «Чи приносить щастя заборонене кохання?»).

О. В. ШВЕЦЬ,

вчителька зарубіжної літератури Саф'янської ЗОШ Ізмайльського району, переможниця II туру конкурсу «Вчитель року».

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ УЧНІВ 10—11-х КЛАСІВ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ¹

Тестові завдання складено відповідно до чинних Програм з української літератури (два варіанти) для середніх загальноосвітніх шкіл з українською та російською мовами навчання. Вони призначені для перевірки знань учнів з основних розділів програми, виявлення недоліків при засвоєнні нового матеріалу.

Важливо, що різні за тематикою завдання будуть спонукати учнів повторювати раніше вивчений матеріал і закріплювати новий.

Готуючись до уроку, вчитель повинен сам опрацювати тести, перевірити, чи всі елементи завдань вивчалися учнями.

Завдання мають різний рівень складності. Час виконання залежить від складності матеріалу та обсягу завдань. Учитель оцінює виконання завдань на свій розсуд, керуючись нормами оцінювання за 12-бальною системою.

Тестові завдання до теми:

«ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ

І. КАРПЕНКА-КАРОГО», 10-й клас

1. Де народився І. Карпенко-Карий?

- а) Бобринці;
б) Арсенівка;
в) Єлисаветград;
г) Київ.

¹ Продовження. Початок див. № 1 2002 р.

2. Яке справжнє прізвище І. Карпенка-Карого?

- а) Старицький;
- б) Саксаганський;
- в) Тобілевич;
- г) Кропивницький.

3. Хто вперше заклав у душу І. Карпенка-Карого любов до свого народу, до тих мистецьких і поетичних скарбів, які втілені в його піснях, казках і переказах?

- а) мати;
- б) батько;
- в) сестра;
- г) брати.

4. Який рід літератури обрав І. Карпенко-Карий для своєї творчості?

- а) прозу;
- б) драматургію;
- в) поезію.

5. Чому І. Франко охарактеризував п'єсу «Бурлака» як політичну?

а) І. Карпенко-Карий показав у творі беззаконня і сваволю, які панували не тільки в одному селі, а й в усій царській імперії;

- б) у творі спирався на історичні факти;
- в) розкрив внутрішній світ нещасливої людини;
- г) використав народно-пісенну творчість.

6. У якій драмі І. Карпенко-Карий створює не лише типовий і глибоко індивідуалізований характер сироти-страдниці, а й розкриває джерело взаємовідчуження, аналізує обставини, в яких переважають підступність і корисливість?

- а) «Бурлака»;
- б) «Наймичка»;
- в) «Безталанна»;
- г) «Мартин Боруля».

7. У розумінні Харитини (драма «Наймичка») справжня свобода полягає у:

- а) матеріальному достатку;
- б) чесності й вірності ідеалам свого народу;
- в) коханні;
- г) щасливому материнстві.

8. У якій драмі І. Карпенка-Карого, за словами М. Старицького, «родинний гніт свекрухи вбиває навіть сильних осіб, не тільки таких кротких, як Софія, і коли б не було цього гніту, не було б і місця для Варки»?

- а) «Наймичка»;
- б) «Безталанна»;
- в) «Бурлака»;
- г) «Бондарівна».

9. Яка із п'єс І. Карпенка-Карого стала своєю рідною, яскраво національною, українською версією славнозвісної комедії Мольєра «Міщанин-шляхтич»?

- а) «Сто тисяч»;
- б) «Мартин Боруля»;
- в) «Хазяїн»;
- г) «Розумний і дурень».

10. Відмінність вищезазначених творів у:

- а) створенні характеру персонажів;
- б) зображенні конфліктів;

в) реалістичності комедії І. Карпенка-Карого та спрямуванні проти конкретних побутових і соціальних явищ, поданих у національному художньому зрізі;

г) тематиці.

11. У якій комедії і хто вважає, що панські «примхи» стали причиною занепаду «дворянських гнізд», а тому заявляє: «Я не буду панувати, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму...»:

- а) «Сто тисяч», Герасим Калитка;
- б) «Розумний і дурень», Михайло;
- в) «Мартин Боруля», Мартин;
- г) «Хазяїн», Пузир.

12. Чим образи Михайла Окуня, Герасима Калитки і Пузиря відрізняються від образу Мартина Борулі:

- а) останньому потрібна була дворянська честь, а іншим — нажива заради наживи;
- б) стосунками із близькими людьми;
- в) ставленням до сільських багатіїв;
- г) нічим не відрізняються.

13. Яку комедію сам автор назвав «злою сатирою на чоловічу любов до стягання без жодної іншої мети»?

- а) «Сто тисяч»;
- б) «Хазяїн»;
- в) «Розумний і дурень»;
- г) «Мартин Боруля».

14. У чому полягає трагічність образу Пузиря:

- а) в особистому житті;
- б) у незліченному багатстві;
- в) у бездуховності й моральній деградації;
- г) у невмінні господарювати.

15. Типовість і реалістичність таких дійових осіб, як Золотницький, Соня, Калинович полягає у:

- а) їх гострому протесті проти соціальної несправедливості;
- б) засудженні дій Пузиря і його помічників;
- в) схвальному ставленні до такого роду господарювання Пузиря;
- г) засудженні цинічних зазіхань Пузиря і його поплічників, але бездіяльності проти «хазяйського колеса».

16. Чим зумовлене написання І. Карпенком-Карим творів на історичну тематику:

- а) прагненням пригадати визначні події українського народу;
- б) прагненням піднести національну самосвідомість народу;
- в) прагненням відволікти народ від соціальних умов тогочасної дійсності;
- г) ідеалізацією історичних подій та славних прадідів України.

17. Назвати історичні твори І. Карпенка-Карого:

- а) «Наймичка», «Бурлака», «Безталанна»;
- б) «Сто тисяч», «Хазяїн», «Мартин Боруля»;
- в) «Сава Чалий», «Бондарівна», «Суєта» і «Житейське море».

18. Чому в драмі «Бондарівна» образи Марії та Тетяни уособлюють кращі риси козацького жіноцтва?

а) на перше місце вони ставлять загальнонаціональні цінності, силу волі й мужність, вірність коханому;

б) для них головне — це любов до коханого заporожця;

в) вони змирилися зі своєю долею й звикли до того, що милий може будь-коли змінити любу дружину на шаблю;

г) вони дуже схожі на жіночі образи з народних пісень та дум.

19. Ідея відданості Батьківщині — провідна у драмі «Бондарівна», тому що...:

а) у ній чітко окреслена територія України;

б) в її образах втілені вікові традиції історичного, соціального, духовного життя нації;

в) в її основу покладено мотив і канву народної пісні «Ой в містечку Богуславку»;

г) драма пройнята романтичним пафосом.

20. Про яку драму І. Карпенка-Карого І. Франко писав, що вона «мала велике значення для сучасної України, плямуючи інтенції сучасного національного ренегатства»?

а) «Сава Чалий»;

б) «Бондарівна»;

в) «Лиха іскра поле спалить і сама шезне»;

г) «Суета».

21. Трагедійність долі головного героя твору І. Карпенка-Карого «Сава Чалий» полягає:

а) у коханні до шляхтянки Зосі;

б) у переході в табір Потоцького;

в) у виродженні непересічної, високих моральних поривань особистості;

г) у розриві між ним і Гнатом.

22. І. Карпенко-Карий у трагедії «Сава Чалий» засуджує:

а) помсту над Савою, здійснену його колишнім товаришем Гнатом Голим;

б) зраду як найстрашніше зло;

в) поразку визвольних змагань народу;

г) гайдамацький рух в Україні.

23. В якому із творів І. Карпенко-Карий втілює кращі родинні традиції українського народу?

а) «Мартин Боруля»;

б) «Суета» і «Житейське море»;

в) «Хазяїн»;

г) «Сто тисяч».

24. Які питання порушує І. Карпенко-Карий у п'єсах «Суета» і «Житейське море»?

а) неминуча кара за скоєні злочини;

б) трудове виховання молодого покоління, моральне оздоровлення людини;

в) поразка гайдамацького руху на Україні;

г) вірність патріотичним традиціям українського козацтва.

Тестові завдання до теми: «ВАСИЛЬ СТЕФАНІК», 10-й клас

1. У якому епічному жанрі В. Стефанік став неперевершеним майстром?

а) повісті;

б) новели;

в) роману;

г) оповідання.

2. Чому Марко Черемшина назвав В. Стефаніка «поетом мужицької розпуки»?

а) за висміювання консервативних моментів селянського побуту;

б) за зображення селянина крізь фольклорно-етнографічну призму;

в) за показ трагізму щоденних буднів хлібороба;

г) за оспівування хліборобської праці.

3. Чому новела «Новина» є не тільки соціальною, але й психологічною?

а) автор засуджує вбивство батьком своєї дитини;

б) головну увагу зосереджено на психологічному вмотивуванні дій Гриця Летючого через призму безпросвітності голодного існування;

в) описано справжню подію і реально існуючого героя;

г) зображено страдницьке життя селянина.

4. Яку художню деталь неодноразово використовує В. Стефанік для показу моральних страждань Гриця:

а) важкий камінь;

б) холодний піт;

в) пекельний вогонь;

г) дрібненькі кісточки.

5. Що спонукало В. Стефаніка написати «Камінний хрест»:

а) враження від масової еміграції селянства за океан;

б) безправність і темнота селянства;

в) враження від виснажливої праці селян на землі;

г) початок війни.

6. Чому новелу «Камінний хрест» В. Стефанік назвав художнім дослідженням душі головного героя?

а) досліджує суспільні процеси, які змусили хлібороба залишити рідну землю, та з приводу цього душевні страждання;

б) змальовує історію життя сільського бідняка Івана Дідуха;

в) реалістично змальовує виїзд родини Дідуха за океан і картину прощання та провідів із односельцями;

г) оспівує працю селянина на своїй землі.

7. В якому творі В. Стефанік звертається до теми національно-визвольних змагань:

а) «Марія»;

б) «Новина»;

в) «Камінний хрест»;

г) «Мое слово».

8. В якій новелі В. Стефанік возвеличив земну матір Марію як вічну страдницю і захисницю України, піднісши її постать аж до небес?

а) «Сини»;

б) «Марія»;

в) «Мое слово»;

г) «Новина».

9. В якій новелі В. Стефанік поєднує образ матері з образом України, яка «плаче і голосить за своїми дітьми; хоче, щоб були всі вкупі»?

- а) «Сини»;
 б) «Марія»;
 в) «Мое слово»;
 г) «Вона — земля».
10. Яку ідею стверджував В. Стефаник словами матері із новели «Марія»:
 — Ви, відий, тоті, що мої сини вас любили... українці...
- а) боротьби за соціальну справедливість;
 б) соборності України;
 в) засудження війни як всенародної трагедії;
 г) щасливого материнства в минулому разом зі своїми синами.
11. В якій новелі В. Стефаник підняв вчинок старого батька Максима до громадянського подвигу саможертвості та розуміння ідеї державотворення?
- а) «Діточа пригода»;
 б) «Сини»;
 в) «Марія»;
 г) «Вона — земля».
12. Яка новела В. Стефаніка стала символічним і вічним пам'ятником молодому поколінню галичан, яке на початку ХХ століття віддало себе на жертвний вівтар за воскресіння України?
- а) «Сини»;
 б) «Новина»;
 в) «Камінний хрест»;
 г) «Вона — земля».

**Тестові завдання до теми:
 «ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ
 МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО», 11-й клас**

1. Назвіть справжнє прізвище Миколи Хвильового:
- а) Фітільов;
 б) Нікітін;
 в) Голіков;
 г) Іванков.
2. Де народився Микола Хвильовий?
- а) на Київщині;
 б) на Полтавщині;
 в) на Харківщині;
 г) у Запоріжжі.
3. У яке число був закоханий Микола Хвильовий?
- а) 3;
 б) 13;
 в) 33;
 г) 17.
4. Яку найпотужнішу літературну структуру організував Микола Хвильовий:
- а) ВАПЛІТЕ;
 б) ВУСП;
 в) «Плуг»;
 г) «Авангард».
5. Які роки характеризуються тривалою так званою «літературною дискусією, започаткованою Миколою Хвильовим»?
- а) 1920—1925 рр.;
 б) 1925—1928 рр.;
 в) 1923—1924 рр.;

- г) 1927—1932 рр.
6. Чи був Микола Хвильовий членом КП(б)У?
- а) так;
 б) ні;
 в) не належав до жодної партії;
 г) збирався вступити, роздумував.
7. У літературі Микола Хвильовий заявив себе спочатку як:
- а) публіцист;
 б) прозаїк;
 в) поет;
 г) літературознавець.
8. У якому із своїх творів Микола Хвильовий проголосив: «Геть від Москви!»?
- а) «Камо грядеши»;
 б) «Думки проти течії»;
 в) «Україна чи Малоросія»;
 г) «Апологети писаризму».
9. Як називається збірка творів Миколи Хвильового, з якою він увійшов у нашу літературу видатним прозаїком?
- а) «Сині етюди»;
 б) «Зимові записи»;
 в) «Голубі ешелони»;
 г) «Молодість».
10. У якій новелі Миколи Хвильового змальовано героїку революції?
- а) «Солонський Яр»;
 б) «Свиня»;
 в) «Іван Іванович»;
 г) «В електричний вік».
11. У якій новелі Миколи Хвильового розкрито психологію міщанина-обивателя?
- а) «Заулок»;
 б) «Я(Романтика)»;
 в) «Кіт у чоботях»;
 г) «Мати».
12. У якій новелі Миколи Хвильового показано переродження комуністів?
- а) «Солонський Яр»;
 б) «Іван Іванович»;
 в) «Шляхетне гніздо»;
 г) «Я(Романтика)».
13. Який творчий метод переважно використовував Микола Хвильовий?
- а) революційний романтизм;
 б) реалізм;
 в) сентименталізм;
 г) імпресіонізм.
14. Ідейний пафос творів Миколи Хвильового це:
- а) уславлення й романтизація сміливих героїв революції, відданих комуністів;
 б) викриття процесу українізації;
 в) оспівування нового господаря життя — селянина;
 г) уславлення соціалістичних ідеалів.
15. Революційний романтизм — це:
- а) напрям у мистецтві, представники якого різко засуджували дійсність;
 б) стильова течія доби «Розстріляного Відродження», митці якої романтизували революційний струс і очікуване оновлення;

в) прагнення до об'єктивного і достовірного відображення подій;

г) відтворення особистісних вражень та спостережень.

16. Яка з новел Миколи Хвильового має традиційно побудовані сюжет і композицію?

- а) «Мати»;
- б) «Я(Романтика)»;
- в) «Кіт у чоботях»;
- г) «Іван Іванович».

17. Кого з героїв «Я(Романтика)» називає «сторожем своєї душі»?

- а) доктора Тагабата;
- б) дегенерата;
- в) Андрюшу;
- г) товариша Жучка.

18. Хто з героїв супроводжує «Я» у фіналі новели «Я(Романтика)»?

- а) доктор Тагабат;
- б) дегенерат;
- в) Андрюша;
- г) товариш Жучок.

19. Кого з героїв новели «Я» називає своїм «звірячим інстинктом»?

- а) доктора Тагабата;
- б) дегенерата;
- в) Андрюшу;
- г) товариша Жучка.

20. Хто з героїв новели «Я(Романтика)» просить відправити його на фронт?

- а) доктор Тагабат;
- б) дегенерат;
- в) Андрюша;
- г) товариш Жучок.

21. Яка новела Миколи Хвильового починається словами: «З далекого туману, з тихих озер загірної комуни шелестить шелест: то йде Марія»?

- а) «Я(Романтика)»;
- б) «Мати»;
- в) «Іван Іванович»;
- г) «Кіт у чоботях».

22. Як про себе часто любив говорити Микола Хвильовий?

- а) Я Хвильовий, бо хвилююся;
- б) Я «бурхливої, розшарпаної доби» син;
- в) Я «прихильник мистецтва рівноваги»;
- г) Я — ще не вирізьблена постать.

23. Своє життя й себе Хвильовий уявляв планетою:

- а) Сатурн;
- б) Венера;
- в) Марс;
- г) Оріон.

24. Кого називав Микола Хвильовий «золотим Любистком»?

- а) дружину;
- б) сестру;
- в) доньку;
- г) наречену.

25. Коли сталася трагедія, яка обірвала життя Миколи Хвильового?

- а) 13 січня 1928 р.;

б) 13 грудня 1930 р.;

в) 13 травня 1933 р.;

г) 13 травня 1943 р.

26. У якому рядочку неправильно названо членів спілки ВАПЛІТЕ, яку очолював Микола Хвильовий?

- а) П. Тичина, Ю. Яновський;
- б) Микола Куліш, Олександр Довженко;
- в) Григорій Епік, Петро Панч;
- г) Іван Драч; Василь Симоненко.

27. Що приніс Микола Хвильовий у літературу?

- а) майстерно вибудовану фабулу;
- б) чіткий жанровий поділ на «речі» сатиричні, ліричні, публіцистичні;
- в) «реалістично» змальованого героя;
- г) «запахи олів», «радість бунту проти логіки».

Тестові завдання до теми: «ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО», 11-й клас

1. Олександр Довженко народився:

- а) 1894 р., на Чернігівщині;
- б) 1890 р., на Полтавщині;
- в) 1911 р., на Київщині;
- г) 1905 р., на Черкащині.

2. Олександр Довженко за освітою:

- а) художник;
- б) учитель;
- в) дипломат;
- г) юрист.

3. Творцем якого жанру в українській літературі став Олександр Довженко:

- а) кіноповісті;
- б) кіноарису;
- в) кінооповідання;
- г) кіноновели.

4. За яку кіноповість 31 січня 1944 року відбулося «кремлівське розп'яття» Олександра Довженка:

- а) «Україна в огні»;
- б) «Зачарована Десна»;
- в) «Земля»;
- г) «Поема про море».

5. Як склалася доля кіноповісті «Україна в огні»:

- а) була розкритикована, засуджена і заборонена;
- б) була опублікована за життя О. Довженка;
- в) з'явилася на екранах за життя О. Довженка;
- г) була схвалена Сталіном.

6. У кіноповісті «Україна в огні» Олександр Довженко:

- а) прославив Сталіна і його надзвичайну роль у перемозі над фашистами;
- б) розповів про традиції української землі та її людей і показав усі ті «болячки», які відкрилися у ході війни;
- в) розповів про свої дитячі роки та рідних йому людей;
- г) прославив комуністичну ідеологію.

7. У чому Олександр Довженко вбачає причину трагічного початку війни:
- у бездарності військового керівництва;
 - у тому, що радянських воїнів ніхто не вчив справжньої історії, не виховував пошану до славних традицій їхніх прадідів;
 - у духовній слабкості нашого народу;
 - у кращій озброєності ворога.
8. Яка центральна тема кіноповісті «Україна в огні»:
- прославлення героїзму радянського народу у Великій Вітчизняній війні;
 - розкриття правди про свій народ, про його минуле, засудження будь-яких війн і «філософії» нищення;
 - оспівування краси людських стосунків у часи війни;
 - прославлення помсти радянських воїнів за скривджений в окупації народ.
9. Чий це портрет: «Була такою обдарованою натурою, тактовною, доброю, роботяшою і бездоганно вихованою хорошим чесним родом» і з якого твору:
- Олесі з «України в огні»;
 - Христі з «України в огні»;
 - матері із «Зачарованої Десни»;
 - Уляни з «Повісті полум'яних літ».
10. Що хотів сказати Олександр Довженко, вкладаючи у уста Олесі Запорожець такі слова: «В мені зло не тримається. Все прощаю, як дурна. Все забуваю. Жити ж треба?»
- стверджує, що треба рятувати омертвілі душі добром і красою;
 - засуджує слабкість своєї героїні;
 - ідеалізує свою героїню.
11. У якій кіноповісті Олександр Довженко згадує про своє дитинство:
- «Зачарована Десна»;
 - «Земля»;
 - «Україна в огні».
12. Що найбільше любила робити невгамовна мати Сашка:
- вишивати;
 - співати;
 - саджати що-небудь у землю;
 - читати Псалтир.
13. Чому, говорячи про убогий одяг батька у «Зачарованій Десні», Олександр Довженко підкреслив, що він «все одно був красивий...»
- він був зовнішньо красивим;
 - бо у цьому творі він змалював свого батька;
 - він був внутрішньо красивим, і душа в нього була «океанська»;
 - для нього всі люди красиві.
14. На кого був схожим дід Семен і що «більш за все він любив»:
- на запорозького козака, любив коней;
 - на Бога, любив сонце;
 - порівнювався із дубом, любив степ;
 - на хлібороба, любив сіяти.
15. Яку музику любив малий Сашко:
- музику клепання коси;

- спів птахів;
- музику поля;
- музику моря.

16. Назвати естетичне кредо Олександра Довженка:

- краса — це істина;
- краса — це життя;
- краса — це природа;
- краса — це творчий політ фантазії.

**Тестові завдання до теми:
«ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО І ЙОГО ПОЕЗІЯ»,
11-й клас**

1. У якому році народився В. Симоненко?

- 1930 р.;
- 1935 р.;
- 1938 р.;
- 1940 р.

2. Кому належать слова:

Не докорю ніколи і нікому,
Хіба на себе інколи позлюсь,
Що в двадцять літ в моєму серці втома,
Що в тридцять в очі смерті подивлюсь.

- І. Драчу;
- Б. Олійнику;
- В. Симоненку;
- В. Стусу.

3. Який вищий навчальний заклад закінчив В. Симоненко?

- Полтавський педінститут;
- Черкаський педінститут;
- Київський університет;
- Київський педінститут.

4. Хто сказав про В. Симоненка: «У хороший Шевченків слід ступив...»:

- М. Рильський;
- В. Сосюра;
- Є. Маланюк;
- О. Гончар.

5. Кому належать слова: «Симоненко став явищем більшим за його власний доробок?»

- Л. Костенко;
- В. Стусу;
- І. Драчу;
- О. Довженку.

6. Укажіть першу збірку поезій В. Симоненка:

- «Тиша і грім»;
- «Земне тяжіння»;
- «Лебеді материнства»;
- «Поезії».

7. Які визначальні мотиви першої збірки «Тиша і грім»:

- романтичний порив відкривати «духовні острови» в інтелектуальному морі свого народу;
- ностальгія за минулим;
- ідилія «щасливого життя»;
- оспівування життя колгоспного селянства.

8. Який вірш В. Симоненка з'явився після відвідання Биківні — одного з місць поховання жертв сталінських репресій?

- «Грудочка землі»;

- б) «Де зараз ви, кати мого народу?»;
 в) «Пророцтво 17-року»;
 г) «Монархи».
9. До якої книги В. Симоненка, виданої у 1981 р., Олесь Гончар написав передмову?

- а) «Тиша і грім»;
 б) «Земне тяжіння»;
 в) «Лебеді материнства»;
 г) «Поезії».

10. Хто з письменників назвав В. Симоненка «витязем молодого української поезії»?

- а) О. Гончар;
 б) І. Драч;
 в) Б. Олійник;
 г) Л. Костенко.

11. Який із названих творів про духовну велич простих трудівників належить перу В. Симоненка?

- а) «Дві сестри»;
 б) «Про хоробрість»;
 в) «Баба Онися»;
 г) «Етюд про хліб».

12. З якого вірша В. Симоненка ці рядки:

«І якщо впадеш ти на полі,
 Прийдуть з України верби і тополі...»

- а) «Грудочка землі»;
 б) «Лебеді материнства»;
 в) «Задивлюсь у твої зіниці...»;
 г) «Піч».

13. Хто з композиторів поклав на музику вірш В. Симоненка «Лебеді материнства»?

- а) О. Білаш;
 б) П. Майборода;
 в) А. Пашкевич;
 г) В. Івасюк.

14. З якого твору В. Симоненка такі поетичні рядки:

«Україно! Ти для мене диво!
 І нехай пливе за роком рік,
 Буду, мамо горда і вродлива,
 З тебе дивуватися повік».

- а) «Ну скажи — хіба не фантастично...»;
 б) «Думка про щастя»;
 в) «Лебеді материнства»;
 г) «Задивлюсь у твої зіниці...».

15. Який твір став «Лебединою піснею» В. Симоненка?

- а) «Лебеді материнства»;
 б) «Казка про Дурила»;
 в) «Перехожий»;
 г) «Є тисячі доріг...».

16. З якої поезії В. Симоненка рядки:

«До щастя дорога веде через
 річку —
 та річка із крові і трішки
 із сліз».

- а) «Цар Плаксій та Лоскотон»;
 б) «Подорож у країну Навпаки»;
 в) «Казка про Дурила»;
 г) «Піч».

17. У якому році була надрукована «Казка про Дурила»?

- а) 1963;
 б) 1964;
 в) 1987;
 г) 1971.

18. «Казка про Дурила» за жанром — це:

- а) новела;
 б) притча;
 в) казка;
 г) поема.

19. Який із віршів В. Симоненка був заборонений і опублікований лише у 1988 році?

- а) «Монархи»;
 б) «Злодій»;
 в) «Де зараз ви, кати мого народу?»;
 г) «Дума про щастя».

20. Жанр творів В. Симоненка «Бюрократові», «Брехуніві», «Плазунові», «Заздрісникові» — це:

- а) ліричний вірш;
 б) байка;
 в) віршованій жарт;
 г) епітафія.

21. З якої поезії В. Симоненка строфа:

«Україно! Ти для мене диво!
 І нехай пливе за роком рік,
 Буду, мамо горда і вродлива,
 З тебе дивуватися повік...»

- а) «Є тисячі доріг...»;
 б) «Задивляюсь у твої зіниці...»;
 в) «Де зараз ви, кати мого народу...»;
 г) «Поет».

22. У якій поезії В. Симоненка стверджується:

«Народ мій є! Народ мій завжди буде!
 Ніхто не перекреслить мій народ!
 Пощезнуть всі перевертні й прибуду.
 І орди завойовників — заброд!»

- а) «Україні»;
 б) «Перший»;
 в) «Земле рідна! Мозок мій світліє...»;
 г) «Де зараз ви, кати мого народу...».

23. З якої поезії В. Симоненка строфа:

«Сьогодні все для тебе —
 Озера, гаї, степи.
 І жити спішити треба,
 Кохати спішити треба —
 Гляди ж не проспи!»

- а) «Ти знаєш, що ти — людина...»;
 б) «Перший»;
 в) «Перехожий»;
 г) «Лебеді материнства».

24. У якій поезії В. Симоненко нагадує про унікальність людської особистості:

«... хочеш того чи ні, —
 Усмішка твоя — єдина,
 Мука твоя — єдина,
 Очі твої — одні».

- а) «Ну скажи — хіба не фантастично...»;

- б) «Ти знаєш, що ти — людина...»;
 в) «Голока»;
 г) «Лебеді материнства».
25. Цей вірш увійшов до збірки новел В. Симоненка, що має назву:
 а) «Лебеді материнства»;
 б) «Тиша і грім»;
 в) «Вино з троянд»;
 г) «Земне тяжіння».
26. В. Симоненко більше:
 а) традиціоналіст;
 б) новатор;
 в) класик;
 г) романтик.
27. Який останній твір, написаний В. Симоненком?
 а) «Дід умер»;
 б) «Казка про Дурила»;
 в) «Цар Плаксій та Лоскотон»;
 г) «Подорож у країну Навпаки».
28. У якому віці обірвалося життя В. Симоненка?
 а) 30;
 б) 29;
 в) 32;
 г) 38.
29. Що характеризує творчу індивідуальність В. Симоненка?
 а) тяжіння до гіперболізації;

- б) орієнтація на життєву конкретику за постійних філософських узагальнень;
 в) оспівування соціалістичного способу життя;
 г) возвеличення керівної ролі Комуністичної партії.
30. Який твір, написаний В. Симоненком «одним подихом», коли він опинився «на острові самотності», і який критики вважають «лебединою піснею»?
 а) «Дума про щастя»;
 б) «Дід умер»;
 в) «Старість»;
 г) «Казка про Дурила».

С. А. СВІТКОВСЬКА,

зав. науково-метод. лабораторією
 укр. мови та літератури ООІУВ,

С. І. ЛИСЯНСЬКА,

методист науково-метод. лабораторії
 укр. мови та літератури ООІУВ,

Т. М. МЕЛЬНИЧЕНКО,

методист науково-метод. лабораторії
 укр. мови та літератури ООІУВ,

Г. А. МОГИЛЬНИЦЬКА,

старший викладач кафедри методики
 викладання укр. мови та літератури
 ООІУВ.

ВЕЛИЧАЛЬНА ПІСНЯ МАТЕРІ (образ матері у творчості Тараса Шевченка)

Поряд з величними постатями героїчних борців, народних месників, з історичними діячами визвольного руху і чарівним образом ліричного героя у творчості Тараса Шевченка проходить прекрасний своєю моральною силою і чистотою образ трудящої жінки — матері, сестри, дівчини, коханої. «Такого полум'яного культу материнства, — писав М. Рильський, — такого апофеозу жіночого кохання і жіночої муки не знайти, мабуть, ні в одного з поетів світу. Нещасний в особистому житті, Шевченко найвищу і найчистішу красу світу бачив в жінці, в матері».

Протягом усього свого творчого життя поет співав величальну пісню матері:

...Слово мамо. Великеє,
 Найкращее слово!

У повісті «Близнець» Т. Шевченко розповідає: «Я помню трогательный один святый вечер в моей жизни. Мы осенью схоронили свою мать. А в святый вечер понесли мы вечерю к дедушке и, сказавши: — Святый вечер! Прислали до вас, диду, батько и... — все трое зарыдали. Нам нельзя было сказать: “и маты”».

Без перебільшення можна сказати, що Жінка-Мати знайшла в Шевченкові свого речника,

який усьому світові оповів і про велику любов, і невимовну печаль материнську, і про невимірне горе вдови, і про страчене життя дівчини-покритки — оповів так, що не одне серце перейнялося болем і вболіванням за кожную долю жіночу.

З якою силою, наприклад, розповідає Шевченко про трагедію материнської любові в повісті «Наймичка»: «Она (Лукія, покритка) сердечная, не могла оторваться от того места, (где) вырастало ее бедное, ее прекрасное дитя. Сколько раз она приходила по ночам к самому хутору, обходила кругом его, проводила ночи бессонные во рву, или по воскресеньям, когда челядь уходила в село, она невидимкою подкрадывалась к самым воротам, чтобы услышать хотя один звук своего милого дитяти. Сколько раз она покушалась взойти на двор и выпросить назад или, наконец, украсть свое дитя, потому что ей без него не можно было жить на свете, без него хлеб не елся, вода не пила, солнце божие не светило и не грело».

Сила материнської любові робить жінку здатною на найбільшу самопожертву. Любов матері — наймогутніше почуття. З трепетним благоговінням, скажемо більше — з обож-

нюванням ставиться поет до цього почуття і для його вираження знаходить найтепліші слова:

...Бо то мати сповивала
І літом укрила
Останньою свитиною!..

Усе найкраще, найдорожче у світі асоціюється у Т. Шевченка з образом матері. Музу свою він називає «святою мамою» і звертається до неї з таким благанням:

А як умру, моя святая!
Моя ти мамо! положи
Свого ти сина в домовину,
І хочь єдиную сльозину
В очах безсмертних покажи.

Від початку й до кінця Шевченко у своїй творчості залишався вірним цьому улюбленому образу. Він у нього — в сьайві найвищої краси і святості. Однак образ матері у Шевченка — це не тільки образ страждання і муки, він переростає в образ подвигу в ім'я любові. У поемі «Неофіти» в постаті матері Алкіда змальовано образ страдниць-жінок, яку любов до сина підносить на вершину героїзму. Мати знаходить шлях до єднання із закатованим сином через прийняття його «нової правди», через утвердження святої справи, за яку загинув син:

І ти слова його живії
В живу душу прийняла.
І на торжища і в чертоги
Живого істинного бога
Ти слово правди понесла.

Це був новий образ матері, якого ще не знала ні українська, ні російська, ні світова література. У поемі «Марія» образ самовідданої матері-борця розкрито з великою художньою силою. Марія виховала сина, який покликаний був нести людям «світ істини» і за це прийняти тяжкі муки; вона стає його наставницею: «Сама його, сама навчала добру і розуму». Дедалі більше переймається мати правдою вчення сина. Вона не кидає його й тоді, коли син йде на тортури й смерть:

...А за ним,
За сином праведним своїм,
І ти пішла...
Пішла тинятись попідтинню,
Аж поки, поки не дійшла
Аж до Голгофи... Бо за сином
Святая мати всюди йшла...

Мати-героїня, мати-сподвижниця, Марія після загибелі сина присвячує себе тій справі, за яку віддав життя її син. Шевченко, пише І. Франко: «...не на те писав свою поему і зробив Марію її героїнею, щоби дати їм умерти зовсім безсловно та безслідно. Правда, зі сфери бідності та сирітства вона не виходить, проте духом далеко вища від свого оточення, навіть від тих товаришів та супутників Ісусових, яких він іменував своїми апостолами».

Любов до сина переростає у Марії в любов до людей, і сила цієї любові робить чудо. Вона відроджує людей, духовно збагачує:

І їх унініє і страх
Розвіяла, мов ту полову,
Своїм святим огненным словом!
Ти дух святий свій пронесла
В їх душі вбогії. Хвала!
І похвала тобі, Маріє!

Мужі воспрянули святії,
По всьому світу розійшлись
І іменем твого сина,
Твоєї скорбної дитини,
Любов і правду рознесли
По всьому світу.

Віковічна тема «надземної мадонни» стає сонячним гімном матері, її боротьби за людське щастя — просте й ясне, близьке й земне. Найчистіша, найвища краса — це краса материнської любові. Вона — всемогутня, «всепокоряюча». А. В. Луначарський писав: «Як Данте, звеличуючи дитинні роки свою любов — Беатріче, виніс її на небо небес, перетворив на осяйну емблему найвищої божеської мудрості, поставив її поруч зі своїм богом, — так само Шевченко в найгеніальнішій за своєю ширістю з усіх поем світової літератури — в «Марії» показує нам свою покритку як матір божу. Що таке для нього володарка неба, яку звеличує увесь християнський світ? — Се героїчна дівчина-мати, і всю поезію непорочної дівочої чистоти й материнства, всю безмежно смутну поезію страждань страченої при перших же квітах любові й жертви матері, добровільно схиленої перед ідейним мучеництвом сина, Шевченко сконцентрував у своїй співучій, прозорій, ідилічній і монументальній поемі».

Шевченкова мати-жінка не тільки страждає, вона протестує, обурюється, чинить опір, мстить. Якщо Катерина здатна була лише на пасивний протест і наклала на себе руки, то вже Оксана в поемі «Слепая» виступає месницею за зганьблену честь:

И, будто мшенье живое,
Она с распущенной косой,
С ножом в руках, крича летела
И с визгом скрылася в огне.

У повісті «Наймичка» перед нами теж образ жінки. Лукія сповнена почуття гідності за себе й за сина, вона морально незмірно вища від офіцера, і це виявилось у всій її поведінці. І. Франко, зіставляючи образ Катерини з образом Лукії, дійшов висновку: «Катерина топиться, а її дитя стає поводитирем сліпого старця — се кінець людини гарячої та слабої духом, що боїться важкої боротьби з життям серед погорди і наруги людської. Наймичка вибирає власне сю дорогу, присвячує себе цілковито для щастя своєї дитини і ціною цілого життя, повного абнегації, осягає ту ціль, впроваджує свого сина знову до тої святині сімейного життя, з якої її саму безповоротно випхнуло чисте та нерозумне почуття».

Окрім традиційної покірливості, що її віками прищеплювали церква і весь консервативний побут трудящому люду, Шевченко помічає в жінках нові риси. У поемі «Сотник» змальовано образ сміливої дівчини, яка виривається з полону усталених звичаїв. Вона сміливо прагне до нового життя:

...А я таки
У Київ з Петрусем
Помандрую, хоч що хочеш
Я не побоюся,
Серед ночі помандрую...

Поет закликає відкинути гнітючі старосвітські забобони, подивитися навкруги ясними очима, віддатися чистому, світлому почуттю. Пригадаймо славнозвісний «Гімн черничий» з його життєлюбними акордами:

Якби не ти, ми б любились,
Кохалися б та дружились,
Та діточок виростили...

Або відоме звернення поета в творі «Лікері», де так виразно бринить заклик до морального відродження жінки, до світлої радості життя:

Ми не раби його — ми люде!
Моя ти любі! усміхнись
І вольную святую душу
І руку вольную, мій друже,
Подай мені.

Поет сміливо вимагає розкріпачення жінки-трудівниці, вимагає для неї права на радість, на щастя. Тут він солідарний з передовими діячами російської культури, які надавали великого значення становищу жінки в тогочасному суспільстві.

У ряді хвилюючих жіночих образів Шевченко розкрив важливі проблеми морального обов'язку. Ось краща на селі дівчина, зустрівши колодника, який убив панича (той намагався збезчестити цю дівчину) і за це зараз іде в Сибір, — одмовляється від шлюбу, від спокійного життя і без вагань прямує за своїм захисником, щоб розділити його каторжні муки.

Захищаючи права жінки, Т. Шевченко виступає як гуманіст, спрямовуючи силу свого художнього генія проти «пониження людської гідності, якого головним і найтипівішим виразом у нього (Шевченка) є пониження жінки, зрада і наруга над дівчиною, якій таким робом назавсіди відбирається можливість легального сімейного життя».

У своїй праці про творчість Т. Шевченка І. Франко не раз наголошував саме на цій думці: «Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би так витривало, так гаряче і з цілою свідомістю промовляв в обороні жінок, в обороні їх права на повне, чисто людське життя, котрий би таким могучим словом бичував усе те, що в'яже, деморалізує і тисне жінчину. Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би предста-

вив так високо і так щиро людський ідеал жінки-матері, як се вчинив Шевченко...»

Коли поет мріє про загальне щастя на землі, то воно уявляється йому як єднання матері й дітей:

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, буде мати,
І будуть люде на землі!

Найдорожче Т. Шевченкові — Україна, вітчизна — знов-таки постає перед ним в образі матері:

Привітай же, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх думок нерозумних,
Як свою дитину.

Поет вірить, що настане час, коли його рідна батьківщина —

Благословить дітей своїх
Твердим руками
І діточок поцілує
Вольними устами.

У гуманістичній концепції Шевченка про жінку-матір значне місце посідає проблема дітей «Самое высшее блаженство в жизни — дети», — говорить поет в повісті «Близнецы». Діти — це щастя, надія, майбутнє. «Я так люблю детей, — писав поет, — что не насмотрелся бы на верный отпечаток ангела».

«Тарас Григорович дуже любив дітей, і діти зразу ж серцем вгадували його добре, любляче серце», — зазначає З. Ф. Недоборовський у спогадах, записаних М. М. Коцюбинським.

Ставлення до дітей, на думку Шевченка, може бути мірилом душевних достоїнств людини. «Он страстно любит маленьких детей, — говорить поет про свого друга солдата Андрія Обеременка, — а это верный знак сердца кроткого, незлобивого. Я часто как живописец любовался его темно-бронзовой усатой физиономией, когда она нежно льнула к розовой щечке младенца. Это была одна-единственная радость в его суровой одинокой жизни».

Коли поет говорить про дітей, голос його стає особливо схвильованим і ніжним. Любов до дітей яскраво виявляється і в його листуванні, і в щоденнику. Так, повертаючись із заслання, Шевченко в Нижньому Новгороді записує (30 вересня 1857 р.) в «Журналі»: «Я вышел на бульвар. Между прочей публикой встретил я на бульваре детей — три девочки и мальчика. Прехорошенькие и резвые дети. Костюм их казался и странным, и жалким. На девочках были какие-то коротенькие легенькие дырявые мантильки. Ручонки нагие, и почти босиком. На мальчике... мантилька такая же, как и на девочках, а башмачки еще хуже... Я дошел с ними до кондитерской, купил им сладких пирожков на полтину и познакомился. Зовут их: Катя (самая бойкая), Надя и Дуня, а мальчика Саней... На

расставанье они просили меня к себе в гости, и я, разумеется, обещал притти». Не забуваймо, що це сталося в той час, коли поетові загрожував новий арешт і в нього самого не було навіть у що одягтися.

Шевченко любив робити дітям подарунки і часто витрачав на це останню копійку. Цікаву деталь знаходимо в «Описи имуществу академика Тараса Шевченко», зробленій поліцією на другий день після смерті поета: «Чулков детских одна пара...»

Не було більшої нагороди для Шевченка, як усмішка дитини, теплий погляд маляти. Дитяча сльоза завдавала йому нестерпної муки.

Згадаймо щемливі рядки з його поезії «І золоті, й дорогої»:

А іноді така печаль
Оступить душу, аж заплачу
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісіньке під тином

Сидить собі в старій ряднині.
Мені здається, що се я,
Що це ж та молодість моя.
Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки.

У численних спогадах сучасників є яскраві свідчення про ніжну увагу й любов поета до дітей. «...Он любил детей, и дети его любили, какая-то непостижимая сила связывала его чистую высокую душу с этими непорочными существами», — зазначає у своїх спогадах Н. Кибальчич. Цікаві факти наводить вона, згадуючи своє дитинство в Петербурзі: «Шевченко отправился с нами гулять на какую-то поляну. День был ясный, солнечный, золотистый. Мы с сестрой без устали бегали по душистой, пестрой леваде, собирая целыми охапками цветы и таская их вперегонку «дядьку Кобзарю». Он сидел с краю, на каком-то возвышении, должно быть скате рва и, склонив голову на руку, в безмолвии глядел вдаль... О чем он думал, что делалось в его тоскующей душе, какие образы проносились в его могучем воображении, я, конечно, тогда не спрашивала себя, но вот и теперь, после многих лет, я ясно, как живую, вижу перед собой эту выдвинутую среди зеленого моря задумчивую фигуру, точно всю облитую золотистым солнцем!.. Мы со смехом бросали ему на колени цветы, он поднимал голову, тихо улыбался и гладил нас рукой по стриженным головкам».

З благодворінням говорив Т. Шевченко про сім'ю, вважаючи сімейне щастя великою людською радістю: «Успокоитель утомленного сердца может существовать только в кругу детей и доброй, любящей жены». Гостро засуджуючи фальшиві сімейні взаємини в аристократичних колах, що ґрунтувалися на лицемірстві й матеріальному розрахунку, Тарас Григорович гаряче закликав будувати сім'ю на почуттях любові,

дружби, поваги. І. Франко зазначав, що для Шевченка «сімейне щастя... то найбільша святість. Нарушення тої святості, вилом, зроблений в гармонії сімейного життя, це найтяжче нещастя».

Тарас Шевченко глибоко розумів завдання естетичного та етичного виховання. Він розглядав його як могутню силу, що формує справжню людину. Зокрема, поет-гуманіст надавав величезного значення вихованню дітей. Він таврував ту бездушну сімейну атмосферу, що панувала тоді в привілейованих верствах: «Зачем они детей родят, эти амфибии, эти бездушные автоматы? С какой целью они выходят замуж, эти мертвые красавицы? Чтобы сделать карьеру, как выражается моя кузина; а дети — это уже необходимое следствие карьеры и ничего больше. Бедные бездушные матери! Вы свой долг, свою священную обязанность передаете наемной гувернантке... И диво ли после этого, что порода хорошеньких кукол у нас не переводится». До цього питання поет повертається не один раз. Душевне спустошення, моральне убозтво несе панська «система» виховання дітей:

...Княгиня тільки вміють
Привести дитину.
А годувать та доглядеть
Не вміють княгині.

А потім оха: — Забуває
Мене мій Поль або Філат!
За що ж воно тебе згадає?
За те хіба, що привела?

Поет наголошував на потребі формування естетичних почуттів у дитини. Він ставив вимогу з ранніх років виховувати в дітях любов до прекрасного, глибоко обурювався, що виховання естетичних почуттів було занедбане в тодішніх освітньо-виховних закладах. Так, перебуваючи в Нижньому Новгороді, Тарас Григорович відвідав «Институт благородных девиц» і гостро засудив «казарменный дух» цього «шляхетного» закладу. «В залах института, кроме скамеек и грозного лубочного изображения самодержца, — ни одной картины, ни одной гравюры. Чисто, гладко, как в любом манеже. Где же эстетическое воспитание женщины? А оно для нее, как освежающий дыхание воздух, необходимо. Душегубцы!»

Міркуючи над питанням про духовну нікчемність жінок із панського середовища, їхню моральну розбещеність, Т. Шевченко писав: «Из какого болота вытекает и так широко разливается эта топорная, безобразная страсть в мягком, нежном сердце женщины? Вопрос не головоломный: из болота бездействия и из тины нравственной пустоты. Врожденных таких отвратительных способностей я не признаю...»

Виховання демократичної свідомості завжди було в центрі уваги поета. Всі свої зусилля він спрямовував на те, щоб «темную и безгласную толпу простолудинов» піднести «к сознанию

своего человеческого достоинства, без которого невозможны успехи общественного развития».

Виховувати можна тільки правдою — ось провідна думка педагогічної системи Т. Шевченка. Саме тому в нього високі моральні вимоги до людей — хоч ким би вони були. Ось характерний приклад. До поета якось дійшли чутки, що декабрист І. І. Пущин мав позашлюбну дочку. Шевченко одразу ж занотовує в щоденнику: «Я никому, и тем более заступнику свободы, не извиняю этой безнравственной независимости, так туго связывающей этих бедных побочных детей. Простительно какому-нибудь забубенному гусару, потому что он только гусар, но никак не человек. Или какому-нибудь помещику-собачнику, потому что он собачник и только. Но декабристу, понесшему свой крест в пустынную Сибирь во имя человеческой свободы, подобная независимость непростительна».

Людяність повинна стати природною, невід'ємною якістю людини. Чуйність і співчуття, доброта і сердечність — не абстрактні моральні категорії, не біологічні властивості природи, а наслідок виховання. Так, у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», милуючись душевним благородством кріпачки Олени, поет дошукується його джерел: «от кого ты приняла и так глубоко усвоила этот нежный такт и эти милые, сердечные манеры? От бога? От природы? Так, но и помощь людская тут необходима». Шевченко глибоко розуміє, що серце потребує такого ж виховання, як і розум. «По-настоящему, — зауважує поет, — образование должно обогатить, а не скрадывать сердце человеческое».

Поетичні твори Т. Шевченка, його художня проза, щоденник, листування пройняті роздумами над проблемою, як зміцнити моральні сили людини, як найяскравіше, найпереконливіше показати «всю отвратительную мерзость собственного унижения». Нас і тепер зворушують невідступні думки Шевченка, як відвести «темну, густу хмару» від простих людей. «И я, — зазначає поет, — как великий Франклин, задумался над этим нравственным отводом».

Т. Шевченко глибоко розумів, що проблеми виховання морально здорової людини за тогочасних соціальних умов нерозривно пов'язані з

проблемою революційного перетворення суспільства.

Цікаво, що гуманістичні погляди великого Кобзаря на виховання дітей стали співзвучними і близькими до тих виховних принципів, що їх на початку 60-х років XIX століття проголосив Лев Толстой. У серпні 1861 р. журнал «Основа», виклавши програму «Ясної Поляни», співчутливо зазначив: «Українські письменники і народолюбці всім серцем вітають гр. Толстого. Те, що говорить він у своїй програмі, не раз повторював наш Шевченко, який з особливим співчуттям прийняв першу звістку про народну школу в Ясній Полянці». У російській пресі тоді ж таки з'явилася замітка, в якій зазначалося, що твердження Л. Толстого про високу гідність народу і про необхідність нових форм освітньо-виховної системи були дуже близькими Шевченкові. Журнал «Русская речь» (1861) відзначав: «На нашу думку, граф Толстой дуже вдало навів слова Песталоцці, що «для народу все найвеличніше найбільше імпонує». Цю думку нам доводилось чути від багатьох справжніх друзів народу і, зокрема, від покійного Т. Г. Шевченка».

Підсумовуючи, можемо сказати, що звернення поета до проблем етичних, до питань моралі, виховання було активним втручанням його в суспільне життя. Битва за людяність, пафос утвердження людяності — основа основ творчості Тараса Шевченка.

«Нев'януча художня спадщина Кобзарєва, — писав Олесь Гончар, — органічно входить у духовне життя суспільства, яке ставить собі на меті виховати людину високих моральних якостей, людину трудолюбиву, мужню, чесну, вільну від обтяжливих пережитків минулого».

У спадщині Т. Шевченка ми знаходимо багато цінного, близького нам і щодо виховання дітей, і щодо сімейних взаємин, і материнських почуттів. Усе це в нього осяяє світлим промінням людяності, любові й гордості за людину.

Г. Д. ВОЙЦЕХОВСЬКА,

вчитель вищої категорії, нагороджена значком «Відмінник освіти України», вчителька української мови та літератури ЗОШ № 45 м. Одеси.

УРОК РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В 10-м КЛАССЕ

Тема урока. История создания романа Л. Н. Толстого «Война и мир». Смысл названия. Жанровое своеобразие романа.

Цель: дать представление о процессе создания эпического произведения, сформировать целостное, философское восприятие романа; выработать навыки синтеза, анализа и обобщения, пробудить интерес к произведению.

Ход урока

I. Слово учителя. История создания романа. Существует легенда, что Толстой переписывал «Войну и мир» семь раз. На самом деле это не так. Некоторые эпизоды, будучи однажды написаны, затем поправлялись лишь в деталях, иные переписывались по 15—20 раз.

Семь лет труда «непрестанного и исключительного» отдано созданию великой книги: 1863—1869 гг. История начальной стадии работы над романом рассказана в одном из черновых набросков предисловия: «В 1856 году я начал писать повесть с известным направлением, героем которой должен был стать декабрист, возвращающийся с семейством в Россию. Невольно от настоящего я перешел к 1825 году..., и оставил начатое. Но и в 1825 году герой мой был уже возмужалым семейным человеком. Чтобы понять его, мне нужно было перенестись к его молодости, а молодость его совпала со славной для России эпохой 1812 года... В третий раз я вернулся назад по чувству, которое, может быть, покажется странным...; по чувству, похожему на застенчивость... Мне совестно было писать о нашем торжестве в борьбе с бонапартовской Францией, не описав наших неудач и нашего срама...

Итак, возвратившись от 1856 года к 1805 году, я с этого времени намерен провести уже не одного, а многих моих героинь и героев через исторические события 1805, 1807, 1812, 1825 и 1856 годов» (Толстой Л. Н. Полн. собр. соч. — М., 1928—1958. — Т. 13. — С. 54—55).

— Какой грандиозный замысел! Осуществил ли Толстой его полностью? (нет, он остановился на 1820 годе).

— Как вы думаете, почему?

— Да, наверное, прежде всего потому, что не позволял объем произведения, да и о главном Толстой рассказал: о тех исторических предпосылках, которые сформировали декабристов.

II. Жанровое своеобразие

1863—1869 гг. — годы работы над романом. Целый год шли поиски нужного начала. Лишь 15-й вариант удовлетворил Толстого. В 1867 году была готова первая редакция романа. В письме к А. Фету Толстой называет его «Все хорошо, что хорошо кончается». В первой редакции иначе складываются судьбы героев: А. Болконский и Петя Ростов не погибают, а Наташу Болконский «уступает» своему другу Пьеру. Главное — историко-романтическое повествование еще не стало эпопеей. В первой редакции нет еще громадной панорамы Бородинского сражения, нет обстоятельного рассказа о партизанской войне, нет Платона Каратаева, нет философских отступлений. Вторая (доработанная) редакция стала вдвое больше первой. Исторический роман превратился в роман-эпопею.

— Дайте определение романа-эпопеи.

Роман-эпопея — монументальное по охвату изображаемых событий прозаическое произведение; изображение истории многих человеческих судеб на протяжении длительного времени.

— Докажите, что роман «Война и мир» — эпопея.

Черты романа-эпопеи (называют ученики):

1. Большой исторический период (1805—1820 гг.).

2. Большое количество действующих лиц (более 200).

3. Истории целых семей: Ростовы, Безуховы, Болконские, Курагины («мысль семейная»).

4. История народа, охват всех слоев общества («мысль народная»).

5. Глубокое психологическое исследование человеческих характеров: Андрея и Марьи Болконских; Наташи и Николая Ростовых; Пьера Безухова, Наполеона и Кутузова.

Вывод: «Война и мир» — одно из богатейших по своему содержанию художественных произведений в мировой литературе.

III. Смысл названия романа

— Как вы понимаете значение слов «война» и «мир» в отношении к роману?

— В старословянском языке существовало два слова: «мир» — не война и «мир» — народ.

— В самом тексте романа встречаются разные написания, видимо, Толстой не придавал особого значения разнице в словах. Сейчас в русском языке слово «мир» пишется одинаково во всех своих значениях. Давайте мы с вами займемся литературоведческим анализом и посмотрим, как слова «война» и «мир» во всех своих значениях отразились в произведении.

Работа с карточками (в парах). (Дети получают карточки с различными значениями слов «война» и «мир», выписанными из толкового словаря. Задание: показать на примерах из текста, какое значение отражено в романе).

1	Война:	1. Вооруженная борьба между государствами и народами.
2		2. Борьба, враждебные отношения.
3	Мир:	1. Вселенная.
4		2. Земля, а также люди, ее населяющие (человечество).
5		3. Общественная среда, строй.
6		4. Область жизни, явлений, предметов.
7		5. Светская жизнь (вне монастырской).
8		6. Сельская община.
9		7. Согласие, отсутствие вражды, ссоры, войны.
10		8. Спокойствие, тишина.
11		9. Соглашение воюющих сторон о прекращении войны.

Запись в тетради.

Задание: обычно в толковом словаре после значения слова дается пример (предложение, в котором слово употреблено в конкретном значении). Проиллюстрируйте каждое значение примерами из текста.

Примерные ответы:

1. В романе отображены события войны России с Францией 1805 и 1812 годов.

2. Князь Василий ведет войну за богатство и власть.

3. Небо под Аустерлицем — символ всего мира.

4. Толстой затрагивает проблемы не только отдельного человека, класса, нации, но и всего мира (человечества).

5. Герои Толстого — не только представители мира аристократии, но и обычные крестьяне.

6. Толстой раскрыл богатый внутренний мир Марьи Болконской.

7. Пьер Безухов, несмотря на масонство, продолжает вести прежний образ жизни в миру.

8. Русский народ всем миром дал отпор Наполеону.

9. Перед смертью Андрей Болконский достиг идеального мира в душе и с окружающими.

10. В романе картины мирной жизни сменяются военными.

11. Наполеон и Александр I заключают Тильзитский мир.

Вывод: название романа многозначно, оно объединяет в себе все аспекты жизни: от отдельной личности до существования мира вообще.

— Итак, мы разобрались с названием. Но как Толстой изображает в романе войну и мир, существуют ли четкие границы, разделяющие мир и войну?

— Давайте обратимся к первому тому.

ТОМ I (1805 г.)		
ч. I	ч. II	ч. III
Петербург Москва Лысье Горы	Австрийская кампания	Петербург Лысье Горы Аустерлицкое сражение
		Князь Василий

— Какая жизнь описана в I части? (мирная).

— Но существуют ли в этой жизни враждебные отношения? (Да, Андрей Болконский презирает свет, жену; князь Василий ведет «сражение» за портфель с завещанием старого графа Безухова).

— Но все это происходит в мирное время.

— Во II части описан ход Австрийской кампании. А вот III часть? В чем здесь осо-

бенность? (Здесь объединил автор и войну, и мир).

— Как вы думаете, почему? (Князь Василий ведет войну за богатого жениха для дочери и богатую невесту для сына. Первое сражение он выигрывает, второе — проигрывает).

— А вместе с князем Василием дает свое сражение Наполеон.

— Есть ли четкие границы между войной и миром? (Нет, они взаимопроникают друг в друга).

— А как вы думаете, возможен ли идеальный мир? (Нет, даже если не будет войны, будет вражда между людьми или борьба чувств в душе одного человека).

Вывод: композиционное чередование картин войны и мира не имеет четких границ, потому что идеального мирного существования достичь невозможно.

Однако любимые герои Толстого стремятся к этому идеалу.

— Кто из героев романа достигает идеального мира, согласия в душе и с окружающими? (Андрей Болконский. Но он умирает).

— Потому что Толстой считает, что в мирской жизни этот идеал недостижим.

Здесь мы с вами приблизились уже к философскому осмыслению жизни (по Толстому). Не случайно в современном литературоведении есть новое определение этого романа: роман-поток, роман о жизни, о ее течении, о вечном стремлении к идеалу.

Домашнее задание

Проанализировать композицию любого из оставшихся 3-х томов и доказать основную концепцию Толстого о диалектике, взаимодействии мира и войны в жизни и в романе.

А. В. МУХИНА,

учительница русского языка и литературы
Ришельевского лицея, г. Одесса.

ТЕСТОВЫЕ ЗАДАНИЯ ПО РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

ПЕРВЫЙ УРОВЕНЬ

Первый вариант

1. Вы вставайте, добры молодцы,
Пробуждайтесь, козаки Донски!
Помешался весь козачий круг;
Атамана больше нет у нас,
Нет Степана Тимофеевича,
По прозванью Стеньки Разина...

Это отрывок из...

- а) лирической песни;
б) исторической песни;
в) свадебной песни.

2. «Светлана» и «Людмила» — это баллады...

- а) К. Ф. Рылеева;
б) В. А. Жуковского;
в) М. Ю. Лермонтова.

3. Поэма среди перечисленных произведений:

- а) «Светлана» В. А. Жуковского;
б) «Мцыри» М. Ю. Лермонтова;
в) «Снегурочка» А. Н. Островского.

4. Строки, которые автор помещает перед текстом произведения или отдельными его частями, называются...

- а) эпитафия,
б) эпитафия,
в) элегия.

5. События, описанные в повести А. С. Пушкина «Капитанская дочка», происходят
- а) в XVII веке;
 - б) в XVIII веке;
 - в) в XIX веке.
6. «Невский проспект» — это название...
- а) стихотворения Н. А. Некрасова;
 - б) повести Н. В. Гоголя;
 - в) рассказа А. П. Чехова.
7. В рассказе Л. Н. Толстого «После бала» использован прием...
- а) метафоры;
 - б) гиперболы;
 - в) антитезы.
8. Исторические лица, изображенные в повести «Капитанская дочка» А. С. Пушкина
- а) Степан Разин;
 - б) Иван Грозный;
 - в) Емельян Пугачев;
 - г) Екатерина Вторая;
 - д) Петр Первый.
9. Василий Теркин — это...
- а) вымышленный герой;
 - б) конкретный солдат;
 - в) историческое лицо.
10. Трилогия — это...
- а) одно из художественных средств;
 - б) цикл из трех произведений;
 - в) одна из форм рифмовки.

ПЕРВЫЙ УРОВЕНЬ

Второй вариант

1. Стихотворение «Ермак», ставшее популярной народной песней, написал...
- а) В. А. Жуковский;
 - б) Г. Р. Державин;
 - в) К. Ф. Рылеев.
2. Жанр, ставший популярным в русской литературе благодаря творчеству В. А. Жуковского, — это...
- а) поэма;
 - б) ода;
 - в) баллада.
3. А. С. Пушкин обратился к друзьям-декабристам с посланием «В Сибирь». Ему ответил...
- а) И. Пущин;
 - б) В. Кюхельбекер;
 - в) А. Одоевский.
4. События, описанные в повести А. С. Пушкина «Капитанская дочка», изложены с точки зрения...
- а) дворянина Петра Гринева,
 - б) крепостного Савелича,
 - в) Емельяна Пугачева.
5. «... я мог бы быть в краю отцов
Не из последних удальцов».
Эти слова принадлежат...
- а) Калашникову,
 - б) Мцыри,
 - в) Кирибеевичу.

6. Иван Васильевич из рассказа Л. Н. Толстого «После бала» познакомился с полковником...
- а) на улице;
 - б) в трактире;
 - в) на балу.
7. «Русские женщины» — это...
- а) стихотворение;
 - б) поэма;
 - в) роман.
- Назовите автора.
8. А. Т. Твардовский работал над поэмой «Василий Теркин» в течение...
- а) первого года войны;
 - б) всего периода войны;
 - в) последнего года войны.
9. Перенесение признаков и свойств живого существа на неодушевленные предметы — это...
- а) метафора;
 - б) олицетворение;
 - в) эпитет.
10. Поэма, которая имеет подзаголовок «Книга про бойца», называется...
- а) «Война и мир»;
 - б) «Василий Теркин»;
 - в) «Мужество».

ВТОРОЙ УРОВЕНЬ

Первый вариант

1. Определите стихотворный размер:

Тучки небесные, вечные странники!
 Степь лазурную, цепью жемчужною
 Мчитесь вы, будто как я же, изгнанники
 С милого севера в сторону южную.

2. Какое библейское предание изложено в начале «Повести о Горе-Злосчастии»? Назовите ту книгу Библии, где оно рассказано.

3. Прочитайте диалог. Определите, из какого произведения взят отрывок? Как в этом диалоге раскрываются характеры героев?

— Послужи мне верой и правдой, и я тебя пожалую в фельдмаршалы и в князья. Как ты думаешь?

— Нет, — отвечал я с твердостью. — Я природный дворянин; я присягал государыне императрице: тебе служить не могу. Коли ты в самом деле желаешь мне добра, так отпусти меня в Оренбург.

— А коли отпущу, — сказал он, — так обещаешься ли по крайней мере против меня не служить?

— Как могу тебе в этом обещаться? — отвечал я. — Сам знаешь, не моя воля: велят идти против тебя — пойду, делать нечего. Ты теперь сам начальник, сам требуешь повиновения от своих. На что это будет похоже, если я от службы откажусь, когда служба моя понадобится? Голова моя в твоей власти: отпустишь меня — спасибо; казнишь — бог тебе судья; а я сказал правду.

4. Какие эпизоды трехдневных скитаний Мцыри вы считаете особенно важными?

5. Какие вечные человеческие ценности воплощены в трагедии В. Шекспира «Ромео и Джульетта»?

ТРЕТИЙ УРОВЕНЬ

1. Петр Гринев и Алексей Швабрин — оба дворяне, офицеры. А что их различает? Аргументируйте свой ответ, используя доказательства из текста.

2. Какой вы представляете себе княгиню Трубецкую в поэме Н. Некрасова «Русские женщины»?

3. Какие чувства у вас вызвала пьеса-сказка А. Н. Островского «Снегурочка»?

ВТОРОЙ УРОВЕНЬ

Второй вариант

1. Определите стихотворный размер:

Сижу за решеткой в темнице сырой,
Вскормленный неволей орел молодой...

11. К. Паустовский писал: «Я мог бы привести сотни отрывков из книг А. Грина, волнующих каждого, не потерявшего способности волноваться перед зрелищем прекрасного, но чита-

тель найдет их сам». Что интересного вы нашли в книгах А. Грина?

12. К кому из героев повести И. С. Тургенева «Ася» относятся следующие слова и как они характеризуют этого человека?

«Осужденный на одиночество бессемейного бобыля, доживаю я скучные годы, но я храню, как святыню, все записочки и высохший цветок гераниума, тот самый цветок, который она бросила мне из окна! Он до сих пор издает слабый запах, а рука, мне давшая его, та рука, которую мне только раз пришлось прижать к губам моим, быть может, уже давно тлеет в могиле...»

13. Кому выражает А. П. Чехов сочувствие в рассказе «Тоска»?

14. Чем близка картина Ю. Непринцева поэме А. Т. Гвардовского «Василий Теркин»?

ТРЕТИЙ УРОВЕНЬ

1. «Береги честь смолоду». Почему именно эти слова избрал А. С. Пушкин эпиграфом к повести «Капитанская дочка»?

2. Что для Мцыри значило жить?

3. Каким вы представляете себе Грея, прочитав повесть-сказку А. Грина «Алые паруса»?

Т. И. КУЗНЕЦОВА,

учительница русского языка и литературы СШ № 77 г. Одессы.

Посібник з історії України

НОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. ЩО МОЖНА СКАЗАТИ ПРО НЬОГО ВЧИТЕЛЮ

У видавництві «Автограф» вийшла книга кандидата історичних наук, доцента кафедри методики викладання гуманітарних дисциплін ОІУВ Д. М. Клюєнка «Навчальний посібник з історії України для 10—11 класів»¹, підготовлений відповідно до програми з історії України та рекомендований до видання вченою радою ОІУВ.

Навчальний посібник вирізняється доступністю, простотою викладу, чіткою хронологічною структурою та аргументацією історичних фактів. Цінність його в тому, що висвітлення історичних подій в Україні тісно пов'язується з Одеським регіоном, враховуються різні точки зору. до кожного розділу ставляться запитання

і робляться висновки, додається рекомендована література.

Автор посібника акцентує увагу на найбільш важливих і вузлових аспектах шкільної програми з історії України.

Починаючи від розділу «Україна в Першій світовій війні 1914—1917 років», автор показує відношення різних політичних партій до неї, розкриває причини, що змусили українців воювати один проти одного в різних мундирах, аналізує події національно-визвольної революції, виникнення Центральної Ради і проголошення незалежної Української Народної Республіки.

У посібнику аналізуються не лише здобутки, але й прорахунки Центральної Ради в державотворчому процесі та соціальній політиці, спроби українського уряду відстояти незалежність держави під час переговорів у Брест-Литовську, пояснюється вимушеність договору про вступ

¹ Клюєнко Д. М. Навчальний посібник з історії України для 10—11 класів. — Одеса: Автограф, 2001. — 212 с.

німецько-австрійських військ на територію України в 1918 році.

Посібник містить біографічні довідки керівників Центральної Ради і Директорії М. С. Грушевського, В. К. Винниченка, С. В. Петлюри, Сергія Єфремова та Миколи Міхновського, є розгорнутий розділ про діяльність лідера Української гетьманської держави Павла Скоропадського.

Відомо, що після поразки багато років українські землі перебували під владою Польщі, Румунії, Чехословаччини, тому закономірним є висвітлення тяжкої долі побратимів у зазначених країнах. Не кращим було й життя українців у складі Радянського Союзу. Український народ зазнав три голодомори, репресії й виселення до Сибіру, насильницьку колективізацію й позбавлення людських прав, коли за трудовні виплачувались кілограми (будь-чого), селянин не мав права отримувати паспорт і переселятися в інші регіони.

Учителі й учні з інтересом дізнаються про підступи «ворогів народу», про дисиденський рух в Україні, про масові судилища над патріотами, коли заборонялося відзначати ювілей Т. Г. Шевченка, зменшувалася кількість українських шкіл, видання книг українською мовою, руйнувалися церкви і собори. Доцільним є включення до посібника матеріалу краєзнав-

чого характеру «Одеса — морська столиця України».

Глибоко змістовними і науково обґрунтованими є розділи про боротьбу українського народу за незалежність своєї держави, прийняття Декларації «Про державний суверенітет» і Акту «Про державну незалежність», про спробу державного перевороту в Москві й події в Україні, Всеукраїнський референдум 1991 року, прийняття Закону «Про мови», становлення багатопартійної системи, конституційний процес в Україні, державна символіка України, соціально-економічний розвиток нашої держави та інші, які показують учням драматизм і складність подій, що відбувалися, здається, зовсім недавно, але для молоді вже стали історією.

Вважаю, що зібраний в одному посібнику матеріал з історії України ХХ століття є дуже суттєвим, і його впровадження у навчальний процес допоможе вчителю системно викладати історію, використовуючи міжпредметні зв'язки, формувати в учнів уміння самостійно здобувати інформацію та використовувати її при написанні рефератів і підготовці до екзаменів.

М. М. АФНАСЬЄВ,

завідуючий навчально-методичною лабораторією історії і правознавства ООІУВ.

Учителям болгарської мови та літератури в Україні

ПРИМЕРНИ ВАРИАНТИ ДИКТОВКИ С ГРАМАТИЧЕСКИ ЗАДАЧИ ¹

8. КЛАС

Из «Косачи»

Падна чудна лятна ноц, прохладна и свежа. Безкрайното тракийско поле потъна в мрака, сякаш изчезна, и се предаде на дълбока почивка под монотонния напев на жаби и шурци. Мир и ведрина повея от дълбокото звездно небе. Земята отвори страстните си гърди и замря в наслада.

Марица тихо подплиснуваше мътните си води, пълни с удавници, и с лениво спокойствие се ширеше между тъмните брегове, обраснали с върби и раkitак. Влага и хладина лъхаше из таинствените й недра...

След малко светна огън. Бухнаха игриви пламъци. В тяхната слаба светлина, която се поглъщаше от околния мрак, се мярнаха хора.

Това бяха петима селяци от загорските краища, дошли с коси на рамо да търсят работа в далечна Тракия, дето тревите зреят по-рано.

(Е. Пелин)

1. *Направете синтактичен разбор на подчертаните изречения. Покажете схемите.*
2. *Открийте наречията в текста.*

Пирин

Далеч нейде в посоката, откъдето идваше Струма, в чистия и лазурен фон на небето, сякаш изрязана и включена в рамка между стръмни стени, далеч на север, като загадъчно и странно видение, издигаше се самотна и висока планина, покрита още със сняг, сякаш цяла изваяна от чист и девствен мрамор. Върху нея блещеха брилянтните искри на Слънцето, обграждаше я отвсякъде нежната синина на небето. Това беше Пирин!

¹ Продължение от бр. № 1, 2002.

Понякога природата щедро изсипва много красота и много дарове само на едно място и свързва завинаги с него съдбините на един народ. И, както в древните религии, в душата на народа се поражда и живее една мистична обич и поклонение към това място. Пирин има това поклонение и тая любов.

(И. Йовков)

1. *Открийте наречията в текста.*
2. *Подчертайте причастията.*

* * *

Край, концертът свърши. По-точно трябваше да свърши, но сигурно ще продължи още малко, понеже хората не си тръгват и ръкопляскаат на пианиста, за да изсвири още нещо. Той сигурно ще изсвири. Нали знаеш, когато сладкишите се усладят на гостите, мама се радва и им слага още в чинийките.

Така е! Когато концертът свърши, а на хората не им се иска да си отиват къщи, артистът е толкова щастлив, че е готов да свири до сутринта. Преди малко беше много изморен, но сега отново силите му се върнаха.

Ах, момчето ми, ти още не знаеш каква радост е това, когато човек се труди, труди и когато разбере, че хората ценят труда му и че го обичат заради този труд.

(Иля Хурник)

1. *Подчертайте глаголите в бъдеще време.*
2. *Образувайте всички форми на миналите времена на подчертаните в текста глаголи.*

* * *

През планината от юг духаше добрият стар вятър. От очистеното небе през светналите клонки в горичката навлизаше пролетно слънце. Снегът се затопи, потекоха на разни страни мътни поточета. Гората почна да шуми да шушнат в нея сто млади и добри ветрове.

Ден след ден напълната гора се разлисти, спуснаха се реси като котешки лапички. Разпукнаха се цветове, поникнаха нови треви, бурени. Пойните птичета напълниха гората. Зажукуха диви пчели с мъх по крачетата, по коремчетата. Запълзяха бръмбари, запрелитаха мушици, пеперуди. Ниско в дола, над рекичката, полетяха водни кончета с крилца от тънка коприна...

От гората закука и кукувица. Беше дошъл април и в Зелената планина, и в Синята планина. В габровата горица гукаха гълъби...

(Здравко Сребров)

1. *Открийте членуваните съществителни имена.*
2. *Извадете миналите причастия.*

Петкан в бъчвата

Дядо Вичо воденичарят имаше един син на име Петкан. Този Петкан беше едър и здрав мъж. Ядеше като слон. Когато се наведеше да пие вода, цял кладенец пресушаваше. Воденичен камък да сложиш на гърба му, щеше да помисли, че муха му е кацнала. Но като тръгнаше на път, пристъпваше като бивол — мързеше го...

Дядо Вичо имаше зад воденицата си овощна градина — ябълки, круши, вишни, череши и един стар орех. Под дебелията орехова сянка всяка сутрин се домъкваше Петкан, лягаше на гръб и почваше да чете ореховите листа: едно, две, три..., но преди да стигне до десет, го домързвяваше и сладка дрямка му премрежваше очите. Някъде сред върбалака глухо бучеше и пееше воденицата. Бученето го унасяше на сън...

(А. Каралийчев)

1. *Открийте глаголите в минало несвършено време.*
2. *Извадете членуваните съществителни имена.*

Земята на българите

Ти идеш от дълбочината на вековете, от потъмнелите страници на историята се усмихват твоите бездънни очи. Косата ти е прошарена от среброто на времената, нозете ти са боси, а петите — напукани. Наместо гердан от жълтици, ти носиш една вехта бакърена пара, нанизана на конопена връв, отколе изкопана от разрушена старинна твърдина.

Наместо белези от златни гривни, по ръцете ти личат следи от вековни вериги. А над мокрите очи на твоето високо чело има едно черно кръстче, горено с огън.

Ти си девойка с чисто сърце, ти си майка, която е откърмила милиони синове.

Земя на българите, родино моя, на колене стоя пред теб и целувам твоята корава невидима десница.

(Ангел Каралийчев)

1. *Направете синтактичен разбор на подчертаните изречения.*
2. *Извадете прилагателните имена и определете рода и числото им.*

Реката

Като майчино мляко избликва от топлата гръд на планината. Спира за миг, оглежда се, ослушва се, поколебава се и решително поема надолу...

Красотата на реката е в бистротата, в движението. Тя е жива. Тя ту припряно и устремно, ту плавно и спокойно, тече непрестанно...

Зимата не може да скове водите ѝ в ледената си прегръдка. Пролетта не може да ги удържи в коритото ѝ. Лятото не може да ги изпари.

Реката не търпи покой. Дори след като се влее в морето, тя продължава да се движи. Защото знае — ако спре, ще се заблати, ще я превземе мъртвилото...

Може би така силно я обичам, защото част от детството ми протече край нея. И тя завинаги остана да тече през мен.

... Хората си отиват от този свят, а реките не пресъхват. Впрочем и реките пресъхват по човешката воля. А и хората може би не си отиват съвсем.

(К. Назъров)

1. Открийте глаголите в текста.
2. Попълнете таблицата

Глагол	Вид (свърш., несвърш.)	Възвратен, невъзвратен	Време	Наклонение

Един живот само

Стои старата къща сама сред огромния буренясал двор, сред жалките останки на спомени-те. Стои и стене мълчаливо загледана далечината, изпращаща с тъжен, замрежен от сълзи поглед последните лъчи на поредния самотен ден, посреща бавно престъпващата поредна нощ на тъга и ужас... и спомени...

Залязва слънцето, утихва вятърът, заспиват гласовете на деня, но старата къща остава будна, чакаща безвъзвратно отлетелите щастливи дни.

И полетяха вятър, и прошумоляват листа, и долитат детски гласове, лай на куче, лястовичка изчуруликва...

Луната е по-бяла от всякога, допряла хладно устни до нощното небе, небето е обсипано със звезден прах и някъде там, дълбоко в кадифено-сините му очи проблясва сълза — една едва забележима, мъничка падаща звезда.

Един живот само.

(Зорница Стоянова)

1. Извадете причастията от текста.
2. Определете вида им.
3. Направете синтактичен разбор на подчертаното изречение.

Добруджа

Добруджа! Кой българин не е бленувал да проникне в нейните равни степи, един от малкото кътове на Земята, където расте и зрее злато? Кой българин не е копнеел да надзърне в нейните мили падини, в които някога — преди много години и много векове — смел дух запали бъдника на българщината. Кой българин не е

жадувал да види нейните пространни езера, от чиито кристални води пие прохладата и свежест ожаднялото от летен зной синьо и чисто като очите на младата хубавица небе? Кой българин не се е стремил към нея с всичкото си сърце?

Добруджа!

Как сладко звучи нейното име, как много приказва то за доброто, към което се стреми българинът от първия ден на своя живот, та дори и до днес...

(Ст. Чилингиров)

1. Извадете съществителните имена. Определете рода и числото им.

2. Подчертайте глаголите в минало неопределено време.

* * *

Заспало сивото врабче в гнездото си посред посърналата шума на дърветата и сънувало чуден сън:

Пролетна градина. Високи тихи дървета ронят бял цвят. По белите клони на дърветата кацат дивни птички. Пъстрокрили, с жълти коремчета, с червени крачка, със сини шийки, златни главици и очи бистри като елмази. Насън въздъхнало сиромашкото врабче:

— Ех, колко несправедливост има по света! Ония птички ходят в дивна премяна, а пък аз ходя в сива просяшка перушина. И аз искам да се перча като ония шарени птички.

Но додето изрече тя думи, една невидима ръка нашарила и него.

Полетяло към едно клонче и се огледало. Сърцето му трепнало от радост, като видяло, че и то е писано и шарено като другите птички в градината.

(А. Каралийчев)

1. Открийте преизказните форми.
2. Направете синтактичен разбор на подчертаните изречения.

9. КЛАС

Дядо Йоцо гледа

Когато си спомняме за нашите бащи, деди, роднини, преселили се на ония свят преди освобождението на отечеството, преди да лъснат пред очите им сладките лъчи на свободата, често ни минава през ума какво би било учудването им, радостта им, ако по едно чудо се събудеха от вечния си сън в гробовете, излезеха на бял свят и погледнеха около себе си: как щяха да бъдат поразени от всичко онова непознато, невероятно в живота, което ще ги обикаля и в което те ще се чувстват чужденци...

Нещастните родни души няма обаче да възкръснат и да се порадват на чудесите на свободата, на които ние, обръгнали вече, гледа-

ме равнодушно сега и за които те не са сънували даже и в най-дивните си блянове!...

Не, те няма да възкръснат: никой не е възкръснал...

(Иван Вазов)

1. *Направете синтактичен разбор на подчертаното изречение.*

2. *Открийте местоименията в текста.*

Мартеничка бяла и червена

Щом усетила нежния полъх на южняка, българката изваждала от раклата бяла и червена вълна и усуквала прежда. После връзвала шарените кончета на ръчичките на децата, на вратлетата им като герданче, на крачетата, по върховете на цървулките им. На по-големите момиченца заплитала в плитките. Това било за здраве и хубост. С мартенички накичвали и агънцата, и теленцата. Конци шаренеели и на вратата на кошарата — да се плоди добитъкът и да носи радост вкъщи. Вълнени висулки имали и лозницата, и овошките в градината — все за здраве и сполука.

В тези пролетни дни тръгвали и юначните мъже с хлопки на кръста и с чудновати кукерски гугли и маски по къщите. Те пожелавали едро и тежко жито по нивите, много челяд по домовете.

(Лозинка Йорданова)

1. *Определете наклонението, което използва авторът. Обяснете защо?*

2. *Подчертайте съществителните от множествено число.*

* * *

Един ден под дървото спря каруца. Селянинът разпрегна конете, тури им сено, а сам той легна да си поспи. Минаваха други селяни, видяха хубавата сянка под дървото — решиха и те да си починат от пътя. Насядаха и почнаха да си разказват истории, а дървото слушаше и му беше много приятно, че не е само. То стоеше и гледаше да разстила добре сянката си, да не би хората да кажат, че сянката не е хубава, и да си отидат.

Оттогава, който минеше по пътя, все спираше под хубавата сянка да си почине. Вярно е, че дървото не можеше да върви с хората по пътя, но нали по пътя им услужваше със сянката си.

Тъй дървото си спечели приятели и разбра, че за да има приятели, то трябва да им дава своята сянка.

(И. Радичков)

1. *Открийте глаголите в минало несвършено време.*

2. *Направете синтактичен разбор на подчертаното изречение.*

Резерватът «Калиакра»

Резерватът «Калиакра» е един от най-красивите кътове по Добруджанското ни крайбрежие, свързан с вълнуващи легенди и исторически събития. Площта му е 53 хектара. При «Калиакра» брегът се вдава като клин на юг в черноморските води, като образува полуостровче, дълго 2 км. Поради красивото си разположение е получило името си «Калиакра» («красив нос»).

Живописният нос «Калиакра» е и ценен исторически паметник. Недостъпен откъм морето и защитен с крепостни стени откъм сушата, при някогашната военна техника той е бил непоклатима твърдина, свързана с подвизите на смели войни. Като крепост «Калиакра» е била използвана от траките, македонците и византийците. Силна черноморска крепост е била тя и по времето на цар Иван Александър, както и при болярите Балчик и Добротица, които образували самостоятелно княжество, известно с името «Карвунска хора».

(Вл. Попов)

1. *Подчертайте членуваните прилагателни имена.*

2. *Открийте числителните имена в текста. Определете вида им.*

Родопска сурвачка

В последния ден на годината нашите прадеди донасяли от гората дрянова сурвачка с дъх на планинска свежест. И всички се втурвали да я украсяват.

Скръцвал тежко старият сандък и чевръстите пръсти на баба завързвали с червен конец лъскава паричка на върха. До нея грейвали веселите вълнени цветя на мама. Кака е нанизвала гердан от пуканки. Стринка е омесвала кравайчета. Бръшлянът също заемал своето място, зиме и лете зелен, както е животът.

И до днес в Родопския край се тачи тази стародавна традиция на украсяването. Родопските сурвачки са особено живописни. Те са или целите накичени с шарена вълна, или пък дряновите клонки са вързани на букет и отрупани с ален, зелени, оранжеви и жълти вълнени цветя, пуканки и сушени плодове.

Сурвачката е символ на здраве, дълголетие, на трапеза и знак на поминъка в този край.

(Светла Борисова)

1. *Открийте причастията и определете вида им.*

2. *Извадете местоименията от текста.*

По Дунава

Отдалеч параходчето се появява като тъмна точка, после наедрява и заприличва на лодка с тъничка лента дим отгоре и когато стига на

двеста — триста метра, изпъква вече цялото — бяло, в блесналия разлив на реката, но все пак смешно — мъничко, играчка. Слънцето е изгряло наскоро. Денят ще бъде чист и горещ, августовски ден. Но сега е още хладно — от утринта, от водата, от ранното ставане.

Параходчето долепя страна до кея, хвърлят дървения мост и веднага с тропот и врява се заточват носачи с големи сламени самари на гърбовете, натоварени с желяза, сандъци и машини. Край тях с предпазвания се промъкват пътниците. После тръбата изревава уморено, дръпват моста и параходът, на който весело плющи трицветното българско знаме, заплува надолу отново, срещу слънцето.

(К. Константинов)

1. *Открийте наречията в текста. Определете вида им.*

2. *Определете времето на глаголите в първия абзац.*

България е най-хубавата земя на света

...Най-щастлива се усещаше майка ми... Често ми говореше: — България е най-хубавата земя на света, затова всичките народи ни завиждат.

Тя думи се втълпиха тогава в ума ми.

Отде знаеше тя това? Тя не беше видяла България; тя знаеше от България само родния ни градец Сопот, нито беше чела никаква книга с описанието на България, защото тогава нямаше такава. Но тя ни твърдеше това с такава увереност! И аз и повярвах.

И в моята крехка душа отрано се вкорени убеждението, че България, моето отечество, е най-хубавата земя на света. Кой «всички народи ѝ завиждаха», как ѝ «завиждаха» — това не знаех и не се питах. Доста ми беше да зная онова, което знаех. И аз се гордеех... аз я и обикнах.

(И. Вазов)

1. *Открийте глаголните форми на минало предварително време.*

2. *Дайте формите на подчертанния глагол във всички глаголни времена.*

Мама

Колко много обич и каква сладка нежност има в гласа на мама! Обвивам ръце около шията ѝ, а тя лекичко ме повдига от леглото. Аз съм вече голяма, но тъй хубаво е в прегръдките на мама! Затварям очи и се сгушвам край топлатата ѝ шия. Тя отваря прозореца и сноп слънчеви лъчи нахлуват стаята. Свежият въздух на пролетното утро ме накарва да повдигна клепки и да погледна навън. Нацъфтели са черешите и ябълките. И птички пеят в градината. Из простора се гонят завърналите лястовички, на дво-

ра кътка моята бяла кокошка и пази излюпилите се вчера пиленца... И те си имат майчица! Когато се гушат под крилите ѝ, навярно им е тъй хубаво, както на мене сега, когато съм прилепила лице до лицето на мама...

(Иван Василев)

1. *Извадете от текста членуваните съществителни и прилагателни имена.*

2. *Направете синтактичен разбор на подчертаното изречение. Покажете схемата.*

Розовата долина и Тунджа

Хубаво си, отечество мое! Не ще се никога нагледам на божествената хубост на твоята природа. Само твой образ, мил и величествен, стои неизгладим в душата ми, която те люби, милва и слави. Малко ли пъти съм се катерил по твоите гигантски планини и съм се чудил и дивил на твоите гори и поля, и райски картини! И колчем ги пак видя, като че то е първи път, аз се възхищавам от тях и душата ми се обръща на мира и иска да пее. Само ти, отечество, само твоята божествена природа вечно съхранявате за мене очарованието си, което е пленявало детинството ми и младостта ми... Бъди благословено, отечество мое; бъди честит, балкански раю! Бъди голяма и славна, о чудна земя, дете е цъфтяла люлката ми, дете ще се зеленее гробът ми!

(Иван Вазов)

1. *Открийте в текста глаголите в миналото неопределено време.*

2. *Извадете обръщенията.*

3. *Образувайте формите на бъдещите времена на подчертаните глаголи.*

В Пирин

Хубава е нашата Пирин планина!

Какви високи върхове, покрити цяла година със сняг, какви зелени долини, какви страшни борови гори, какви дивни хубости!

Лете по ония ти широки пасбища пъплят вакли стада, мучат гоини крави, цвилят лъскаво влакнести коне, пуснати на свобода, а овчарският кавал пищи някъде, та огласява долини и усой и весели цяла планина...

А бистри хладни поточета весело скачат от стръмните урви, лъкатушат из миризливите долини и сладко, сладко шумят, сякаш че пеят нещо... Качиш ли се, хе, там на снежния връх, дете се въвира в небето, то ще видиш надалеко и нашироко други долини и планини; и Струма, и Вардар, и красните картини на Македония, а на юг върховете светогорски, зад тях — Бяло море, а погледнеш ли нагоре — ще видиш бога!..

Хубава е, хубава е пустата Ирин-Пирин!

(И. Вазов)

1. *Открийте прилагателните имена. Попълнете таблицата.*

Прилагателно	Вид (качествено или относително)	Род	Число	Членувано, нечленувано

10. — 11. КЛАС

* * *

Петвековното турско робство е дало дълбоко отражение върху народния дух на българина. Това личи и в неговите тъжни песни, и в народното му творчество. Много време слушахме да се преповтаря от училищните и професорските катедри, четяхме и в учебниците по литература, и в изследователските трудове на литературоведите, и в списанията, и във вестниците, че поради многовековното робство народът ни не умее да се смее.

А дали това е вярно? Не! То съвсем не отговаря на истината! Самите ние трябва веднъж завинаги да отхвърлим тази заблуда. Иначе нека не ни е чудно, че чужденците я преповтарят, за да ни оскърбят и ни натякват, че сме били мрачен народ.

Та кой народ няма тъжни песни? Та нима ние нямаме весели и игриви песни?

Българският народ и в най-критическите и тежки моменти е намирал сили за да запази своя национален дух, да се бори, да се смее, да бъде саркастичен и остроумен.

(Д. Бърнеков)

1. *Извадете глаголите и определете глаголното време в първия абзац.*

2. *Образувайте всички глаголни форми на глагола «смея се».*

Странджа

На картата изглежда като хълмиста равнина. Нали е нисичка, разпилява се, губи се в своя тъгъл край Черно море. И наистина не привлича като високите планини. А Странджа има и дълбоки долини, и бистри реки, и кичести ридове, и гъсти гори с поляни и цветя, каквито човек не е сънувал. И се простира тя почти до Босфор и се шири чак до Марица! И е хубава, много хубава тази скъпа и драга родна планина.

Къде другаде има този планинско-морски климат, тая неизброима птича гора, тия сини небеса и бели облаци, тая чудна земя с плодородни лъки!

Какви кораби строят от нейните яки дъбове! Какво богатство се вади от нейните недра в мините й! Що ли пък не се среща из градините й — и лозя, и бадем, и нар, и ябълка райска!

Елени и сърни припкат из горите й. Диви петли и фазани гордо се перчат. В гъсталаците й грукат глигани. Гората й е не само пъстра, но и чудна с дъбове и буки...

(Ст. Станчев)

1. *Определете стила на текста. Обосновайте отговора си.*

2. *Надпишете частите на речта в подчертаните изречения.*

Черни връх

Застанал на тревистото му чело, ти се захласваш. Не можеш да откъснеш погледа си от замъглените долища и надиплените планински върхове в далечината. Умората ти се разпилява някъде. Черновръшкият въздух я е премахнал. Удвоил е силата ти, отворил е сърцето ти за ненагледната земна хубост.

По каменистия връх дърветата не растат, птички често не пеят, потоци не ромонят, рядко и орли прелитат. Той често е покрит с облаци. Светкавици святкат, гърмове тряскат по него. Ветрове го брулят, студове го сковават. Но ти усещаш, че в гърдите ти блика възторг.

Черни връх — връх на всички витошки върхове, ти си ненагледен! Кой не ти се радва! Дивната ти хубост кой не възпява!

... Върхът те привлича като магнит с величието си, но път не чака. Поогледаш почернелия му камънак, да му направиш поклон и се спуснеш надолу. «Сбогом!» не му казваш, а «Довиждане!», защото пак ще му гостуваш. Възхищението ти от него всякога ще свети в душата ти.

(Й. Веселинов)

1. *Извадете глаголите, които са в минало неопределено и бъдещо време.*

2. *Обяснете правописа на подчертаните думи.*

* * *

Приятелство е нещо, без което човек не може да живее. Приятелят е нужен и в радост, и особено в беда. Той никога не се избира по външния вид. Много по-важна е душевността му. Аз например бих искал да срещна искрен приятел, да си казваме всичко, колкото тъжно и неприятно да е то.

Добре е приятелите да имат близки интереси: да харесват една и съща музика, да им допаднат определени спортове, да имат усет към изобразителното изкуство, към театъра или киното.

Много важно е, по мое мнение, да не сме дребнави в приятелството, да не се караме и да не спорим за безсмислени неща. Спори се за нещо важно и голямо.

Добрият приятел никога не би те предал: нито в радост, нито в нещастие. Няма по-лошо

нещо от неискрения, двуличния приятел, който е с тебе само дотогава, докато си му нужен.

Колко е хубаво, когато приятелите от детските години останат за цял живот приятели!

(Из печата)

1. Открийте членуваните съществителни имена в текста.

2. Подчертайте наречията в текста.

Орли

Преди петдесет или шестдесет години тяхното гнездо беше в скалите, от другата страна на клисурата, където днес минава железният път. Там бяха живели много години, необезпокоявани от никого. Бяха виждали от висините стадата диви кози, които слизаха към малкото синьо езеро, дивите петли, плахите сърни и едрите кафяво-черни мечки, над чиито бърлоги растеше здравец и бръшлян.

Никой не би могъл да каже нещо положително за тяхното минало, защото то обемаше един период от време, дълъг цял век и половина. Никой не знаеше къде бяха излюпени те, къде бяха се срещнали за пръв път и с какви събития беше изпълнен животът им в това време. Тогава през клисурата рядко минаваха хора-разбойници или овчари, които вековните гори поглъщаха в своите мрачни дебри. А когато сирената на първия локомотив огласи тясната клисура и брадвите оголиха двата и склона, орлите напуснаха това място завинаги.

(Е. Станев)

1. Открийте формите на минало несвършено време.

2. Извадете съществителните имена в множествено число.

Човек трябва да бъде интелигентен

Човек трябва да бъде интелигентен. Но ако неговата професия не изисква интелигентност? А ако той не е имал възможност да получи образование поради определени обстоятелства? А ако околната среда не му позволява това? А ако интелигентността ще го направи твърде различен от неговите колеги, приятели, роднини, ако тя просто ще му пречи в сближаването с други хора?

Не, не, не! Интелигентността е необходима при всички обстоятелства. Тя е необходима и за околните, и за самия човек.

Това е извънредно важно — преди всичко, за да живее човек щастливо и дълго: да, дълго! Защо интелигентността е равностепенна на нравственото здраве, а здравето е нужно, за да се живее дълго — не само физическото здраве, но и умствено. В една стара книга е казано: «Почитай баща си и майка си и ще бъдеш дълголе-

тен на земята». Това се отнася до целия народ и до всеки отделен човек. Това е мъдрост.

(Из печата)

1. Образувайте всички глаголни форми на глагола «имам».

2. Обяснете препинателните знаци в подчертаните изречения.

Златна есен

Лятото свършва, настъпват есенните месеци.

С идването на есента навред из гората листата жълтеят. Постепенно зелените багри отстъпват мястото си на пурпурно-червения цвят, на всички оттенъци на кафявите тонове. Широколистните дървета се обличат с разкошни златни дрехи, кленовете се гордеят със своите червени премени. И само иглолистните дървета си остават вечнозелени.

Понякога есента, която си отива, изпраща последната си усмивка — «сиромашко лято». Слънцето свети меко, вятърът стихва. Листата на дърветата стават особено красиви. Сребърна паяжина плува над полетата. И като че ли забравяш, че скоро идва зимата.

Но «сиромашкото лято» е недълготраен дар на природата. Постепенно ниски сиви облаци застилат небето, леят се дъждове и разкошният жълт килим се превръща в сива постеля. Сребърната паяжина също е изчезнала.

Свършва есента. Започват леките сутрешни мразове. Скоро ще падне първият сняг и зимата ще стане домакиня в природата през следващите три месеца.

(Из печата)

1. Обяснете правописа на всички прилагателни имена в текста.

2. Направете синтактичен разбор на подчертаните изречения.

Модата

Модата! Кой не и се подчинява? Кой не се съобразява с нея? Кой не иска да бъде облечен елегантно?

Но лесно ли е това? Достатъчно ли е само да купим красивата рокля от витрината и да я облечем? Или да ушием такава, каквата е в журнала?

Модата може да направи лоша шега с всеки, който не се съобразява с фигурата или с възрастта си. Тя просто ще го направи смешен. Затова всеки човек трябва да умеє да избира от всичко, което предлага модата, само онова, което му подхожда. Всеки трябва да има свой начин на обличане, свой вкус. В това се проявява дори характерът на човека. Една рокля е хубава само тогава, когато предизвиква у тебе желание да кажеш на жената, която я носи: «Какви хубави очи имате!» Дрехите трябва да

подчертават естествената хубост на човека, а не да бъдат красиви сами за себе си. Всеки човек трябва да се оглежда не само в огледалото, но и в очите на другите хора. Само тогава той ще бъде наистина елегантен.

(Из печата)

1. Подчертайте местоименията в текста.
2. Образувайте формите на минало свършено, минало несвършено, минало неопределено и минало предварително време на подчертаните глаголи.

Замъкът

Край град Видин, огледан във водите на тихия Дунав, се намира единственият останал до наши дни, български средновековен замък. Това е крепостта «Баба Вида». Някога наблизо се намирал римският град Бонония, но от него са оцелели само едва доловими развалини.

Строен от българи и по повеля на българи, замъкът-твърдина преживял радостни, но и мрачни дни. Той помни пристъпите на византийци и маджари, на кръстоносци и османски нашественици. През 1262 година прочутият с храбростта си руски княз Яков Светослав влязъл в крепостта и приел титлата «велик господар деспот български». Пет века след него, към края на осемнайсетото столетие, просветеният, ала самонадеян и дързък Осман Пазвантоглу се обявил за независим владетел на Видинския вилает и направил отчаян опит да възроди империята на дедите си.

Безчет имена и съдби се преплитат в зидовете на замъка. Някои все още се помнят, други прахът на времето е затрупал завинаги. А той все стои — като вечен, несменяем страж.

(по Херувим Рачев)

1. Извадете причастията и определете вида им.
2. Обяснете правописа на числителните имена.

* * *

Животът е дълъг и труден път, осеян с безброй препятствия, през които ние ежедневно трябва да преминаваме. Много често съм мислила как трябва да измина този път, но който има успехи и неуспехи, щастие и нещастие. Най-важното, според мене, е да останеш човек и всичко, което си постигнал, да е с твои соб-

ствени сили. Само така ще си удовлетворен от живота.

Знам, че трябва да уча, за да постигна нещо в този живот. Мечтая да имам професия, с която да помагам на хората, да съм полезна.

Аз съм се родила от любов и ще се стремя да дам своята любов на някого. Но дали, човека ще е щастлив с моята обич?

Тежко ми е, като гледам, че отвсякъде човек е заобиколен с лъжци и предатели, които искат да го унижат и стъпчат. Все по-трудно е днес да имаш верен приятел. А колко ни е необходим той.

Животът е едно шахматно поле, където трябва да обмисляш всяка стъпка, за да не попаднеш в мат.

(Из печата)

1. Направете синтактичен разбор на последното изречение.
2. Подчертайте глаголите от свършен вид.

Литература

1. Михайлова А., Павлова Е., Велева Л., Новачкова Р. Тестови задачи по български език и литература за езиковите гимназии // Наука и изкуство. — София, 1994.
2. Бобанац В., Блажева Е., Арнаутска Т. Пишем ли правилно? Помагало за самоподготовка по български език // Булвест-2000. — София, 1992.
3. Котова Е., Стоянова К., Димитрова Н. 346 текста за упражнения по български език 1—4 клас. — София, 1992.
4. Бакърджиева К. 120 текста и 160 задачи и упражнения върху различни видове преразкази и съчинения. Помагало за учители и ученици. За 4, 5, 6 клас. — Варна, 1995.
5. Цветанова М., Кучева К. Текстовете за диктовки по български език със задачи и упражнения. 4 клас. // Слово. — Велико Търново, 1994.
6. Лазаров П. България в художествени разкази // Анобис. — София, 1994.
7. Димова Р. Занимателна морфология // Булвест. — София, 1992.
8. Владимирова Т., Ковачева Н. Обичам те, българска реч. Упражнения по развитие на речта в началните класове (1—4 клас). Просвета. София, 1993.
9. Владимирова Т., Пенчев П., Пейчева Н. Сборник текстове за диктовки в началните класове. «Народна просвета». София, 1989.
10. Брезински Ст., Пенкова Р. Роден език. Учебно помагало за българчета в чужбина. Книга I. «Христо Ботев». София, 1994.
11. Списание за литература, изкуство и култура. Струма № 2. 1994
12. Из българския печат.

Н. В. КАРА,

учителка по български език в Болградската гимназия.

ЗА ЧЛЕНУВАНИТЕ ФОРМИ В БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕСЕЛНИЧЕСКИ ГОВОРИ (УКРАИНА)

Категорията *определеност/неопределеност* (О/Н) е една от най-характерните за българския език особености, развила се през новобългарския период, която се състои в това, че езикът «притежава особени форми за изказване определени и неопределени, каквито форми у другите славянски езици няма» [22, 94].

Формално категорията О/Н в българския език се изразява в членуване на имената, т. е. прибавяне на членно окончание [13, 231], членна морфема [11, 63], постфиксална определителна морфема [4, 265] или определителен член [15, 227] към имената, като по този начин «се подчертава отграничеността, лимитираността, дискретността» [23, 127]. Заради специалните морфологични средства тази черта определят като балканизъм [20, 168]. Основните семантични признаци на категорията *определеност* според В. Станков са двустранната идентифицираност (познато/непознато), тоталността (цялостност), (единичност/неединичност) и референтността (наличие на референт — «обект, към който един езиков знак препраща в екстралингвистичната действителност» (по Ж. Дюбоа) [12, 87—98].

В старобългарския език като членни морфемии се използват показателните местоименни форми СЪ, ТЪ и ОНЪ, които се пишат след името. В съвременния книжовен език и повечето диалекти такава роля изпълняват **-ЪТ (-ЯТ)**, **-ТА**, **-ТО**, **-ТЕ**, развили се от старобългарските анафорични местоимения ТЪ, ТА, ТО в слаба позиция (10, 177).

На категорията О/Н са посветени доста трудове [3, 6, 7, 16, 21, 24 и др.]. Нас ни интересуват определените форми в българските преселнически говори в Украйна, по-точно случаите, когато диалектната членувана форма съответства на книжовната нечленувана форма (авторката се занимава с този проблем от няколко години) [9, 18].

Илюстративният материал е събиран в селища, представящи 4-те основни типа говори, добре запазени в Украйна [1, 35—40]: чийшийски (с. Бановка, Калчево, Городнее в Болградско, с. Каменка, Измаилско, и с. Нагорное, Ренийско), чушмелийски (с. Червоноармейское и с. Криничное в Болградско), балкански (гр. Болград, с. Зализничное и с. Табаки в Болградско и с. Главан в Арцизко и др.) и тракийски (с. Новоивановка, Арцизко, и с. Суворово, Измаилско).

В изследваните говори думите се членуват с кратка членна морфема **-Ъ** (в чийшийските и балканските говори) и **-О** под ударение / **-У** без ударение (в чушмелийските и тракийските) за мъжки род, **-ТЬ** за женски род, **-ТУ** за среден род единствено число и **-ТИ** за множествено число (в някои чийшийски селища *-и + опреде-*

лителен член преминава в съчетанията *ай, еѣ*, срв. книж. белия(т) и др. и диал. *бел'ай, перв'ай, мойай; гуркеѣ* и др.) [19, 200—203].

Същността и условията на членуването са същите, както и в книжовния език.

При **съществителните** разминаването в членуването зависи от особеностите на семантиката на имената (нарицателни/собствени).

Собствените имена, с които се назовават индивидуални лица и предмети, в съвременния език по принцип не се членуват. В горепосочените говори за разлика от книжовния език като определени форми (те не са членувани, освен само когато са обръщения) обаче се употребяват (при излагане на материала следваме схемата на Ст. Стоянов) [15; 5, 124—127]:

1. Сред личните имена:

а) всички мъжки имена на **-Ъ**, **-'Ъ** (книж. **-а**, **-я**): *Вас'ътъ* (*Вас'ту*), *Дим'ътъ*, *Жор'ътъ*, *Ст'оп'ътъ* (чийш., балк., трак.) и *Вит'ъту*, *Манч'ъту*, *Миш'ъту*, *Саш'ъту* (чушм.) и др.

За тези имена трябва да отбележим следното: възрастните предпочитат формите на **-У** (*Ванчу*, *Пан'у*) и не ги членуват, но ако се налага използването на по-новата форма (на **-Ъ**), членуват я, докато младите билингви предпочитат последното (срв. *Пет'у иди* и *Пет'ътъ жий*, *Ван'кътъ иди*).

б) мъжки имена, завършващи на съгласен (изключваме изконните български имена като *Димитър*, *Васил*, *Иван* и др.): *Виктуръ*, *Динисъ*, *Игър'ъ* или *Виктъру*, *Игър'у*.

в) умалителни мъжки и женски имена: *Монитуту*, *Борчитуту*, *Ст'опчитуту*, *Миткътъ* (вж. например веригата *Ванитуту-Ванчитуту-Ванкътъ-Вън'уткътъ*, *Вън'ушкътъ*) и *Пашитуту*, *Дорчитуту*, *Кинчитуту*, *Анкътъ*, *Нуркътъ*, *Тън'ушкътъ* (чийш.), *Мус'ъту*, *Мърус'ъту* (чушм.), *Ванту*, *Колту*, *Васкътъ*, *Дзакътъ* (от Захарий), *Лонкътъ* (от Альоша) и *Мусту*, *Сонкътъ* (балк.), *Ханкътъ*, *Ханчитуту* (трак.) и др.

г) спорадично — пълните женски имена на **-а**, **-я**: *Нуркътъ*, *Нъташ'ътъ*, *Пенкътъ*, *Свет'ътъ* и др.

д) сред фамилните имена успоредно функционира двата варианта (с членна форма и без): *Маркуф* и *Маркув'аа* от Марков, *Къръиванскъ* и *Къръиванск'ътъ* от Караиванска. Членува се, ако събеседниците подразбират конкретно лице, срв. *Гълчах с Кинъ Кънъзирскъ* и *Кънъзирск'ътъ иди*. *Зими гу ут Стипанув'ътъ*. *Дай гу нъ Стрез'ууту Коли*. *Къжи нъ Жекуутъ*.

Членуваните форми в примера от типа *Колту Тукусеръ гу н'амъ*, *Бозъ Васту* и *Тъпалъ Иван* (примерът е записан в с. Главан, Арцизко) ни подтиква към мисълта, че това става под влияние на винаги членуваните прякори и прозвища, понеже приличат на такива (вж. още

чийш. *Маркулъ* и *Маркув'аа* от *Марков*, *Кичукъ* от *Кичук* и пр.). Членуват се мъжките фамилии и вече по аналогия — женските.

2. Частните (индивидуалните) имена на животни залъжително се членуват: *Тобикъ*, *Принцъ* и *Лотътъ*, *Мъруситу*, *Мус'кътъ*. Пример от Болград: *Лордъ ту блъснъ Белишкътъ* (коткътъ) и *т'а пѣдна ълис врѣс прѣсенциту*, нъ *Петиту*.

3. Географските имена:

а) равноправни са и двете форми: *Жувейъ фѣв Бануфкъ/Бануфкътъ*. *Минахми прис Калчуфкъ/Калчуфкътъ*. *Болгрѣд/Болгрѣдъ крѣсив горут*. *Утиди ф Смѣил/Смѣилъ*.

б) предимно членувани са названията на местностите и на държавите, срв. *Кѣтлѣбугѣтъ*, *Кѣшилти*; *Русейтъ*, *Румънейтъ* и *сѣвр. Румън'айтъ*, *Приднестров'айтъ*. *Ф Сибир'ъ гу праитѣтъ*. *Абълки уд Мѣлдав'айтъ*.

Подобни примери са фиксирани в българската литература в края на XIX век и началото на XX век у И. Вазов и др.: Свищовът, Шуменът, Българията, Молдовата, Русията (цит. по [20, 176]).

4. Индивидуални названия на книги, филми, магазини и пр. звучат в речта на бесарабските българи, като правило, членувани: *«Дружбѣтъ» убѣвъ гѣзетъ*. *Беши ли фѣв «Галактиката»?* *Гледѣши ли «Мѣреѣтъ»?*

И последното, което е необходимо да се отбележи за членуваните лични и фамилни имена, е, че те се схващат като по-фамилиарни, по-пребрежителни, дори по-груби. Това е характерно за говорите тук (отбелязано е напр. в с. Новоивановка, Арцизко), и в България [8, 61].

От другите имена (**прилагателни, местоимения, числителни**), които се членуват подобно на тези в книжовния език, ще представим един случай на най-разпространеното в Буджак «излишно» членуване.

В именното словосъчетание от определяемо и две и повече еднородни съгласувани определения в съвременния български книжовен език се членува първата дума, в диалектите тук — всички определения: *Булкѣтъ дѣ убличе б'алѣтъ ѣтласнѣтъ роклѣ и дѣ си убуй малкити белити нѣшитити туфли*. *Зѣбрѣви зѣ твоятѣ трий'ѣту рубли*.

Членува се и определението, изразено с прилагателно, местоимение или числително, в именното словосъчетание след показателното местоимение, което вече само по себе си индивидуализира предмета: *Тее чуздити дица глей дѣ ни гу гледѣтъ!.. Тва мойту дите ич ни слуша*. *Вѣрни му унее пит'ахту гривни* (като равноправен вариант с числителното: *Вѣрни му унее пет гривни*) (чийш.) *Тес твоятѣ студентки убѣви мумичѣнѣ* (балк.) *Дай ми той унонзи крѣсивиу зилен'уу вистан'*. *Вѣрни ми тий ун'анзи двайситу рубли* (чушм.) и др.

Интересното е, че ако след показателното местоимение се членува съществителното и това донякъде може да се обясни с обособяване —

има пауза (*Прудади тее/двуровитѣ нѣ бѣща си*. *Дунес тва/нѣ дитету кѣручкѣтъ/и/тее/гашичкитѣ* — информаторът си «припомня»), то в именното съчетание такива паузи липсват.

Подобен езиков процес в говорите — членуване след показателно местоимение — в България наблюдават изследователите на великотърновската градска реч, като според тях ролята на членуваните форми «е смислово дооформяща и доуточняваща, а на показателното местоимение — засилване на определеността и привнесяне на демонстративност» [2, 269—270].

От **числителните** «прекомерното» членуване засяга редните числителни: *Кой фтор'аа нѣ очѣр*, *ний сми третитѣ*. *Пет'ѣтъ гудинѣ гу гледѣм*.

При назоваване на годината предлогът *през*, който е непознат на тукашните българи, не се използва, но пък се членува последното числително: *Пийсет* и *восмѣтъ гудина*. *Беши руден шиснайѣтътъ гудинѣ* [14, 32].

Формите на «двойно» членувани числителни от типа *читирт'ах-ту*, *двайсит'ахту* (в чийш. и *двайситуту*) са образувани от веднъж членувани числителни (като правило с *-тях*), към които «прилепва» втората членна морфема, т. к. формата с *-тях* вече не се възприема като определена. По този начин числителното се членува с два определителни члена: с *-т'ах* и *-ту*: *Пит'ахту рубли ни му стигнаа* [Подробно вж. 17; 18, 77].

И така, в разгледаните говори е запазена същността и основните принципи на членуването. Различията засягат семантичния аспект при имената и някои конструкции с прилагателни, местоимения и числителни.

При **съществителните** имена, които не се членуват в книжовния език, в диалектите се употребяват предимно или винаги членувани:

- почти всички лични мъжки и женски имена, предимно членувани са фамилните имена;
- географските названия;
- имената на животни;
- индивидуалните названия на книги, вестници и пр.

Всички тези езикови факти потвърждават тезата на проф. Харалампиев за постепенното «пълно обхващане на именната област от едно ново от историческа гледна точка морфологично явление» [20, 174]. Според него този процес почва още от старобългарския период, когато се членуват само нарицателните имена. Постепенно членуването засяга собствени имена и като резултат — прогнозът на българския учен относно «тоталното» членуване на имената (първо географските, после — личните и най-късно фамилните).

Някои учени разглеждат това езиково явление като чуждо (балканско) влияние [6, 111], понеже в румънския и албанския език е засилено членуването на собствените имена, а пък в гръцкия те се членуват всички, включително и личните.

При другите имена

— в именното словосъчетание с едно и повече еднородни определения, изразени с прилагателно, местоимение или числително, всички определения се членуват за разлика от книжовния език, където определеността е особеност на цялата атрибутивна синтаagma;

— членуват се имената дори след показателното местоимение, което вече само по себе си идентифицира предмета;

— засилено е членуването на редните числителни;

— бройните числителни «двойно» се членуват, обикновено с членните морфемии *-т'ах* и *-ту*.

Изнесенят лингвистичен материал показва идентичното развитие на българските говори в Украйна и в България (членуване на собствени имена, на определението след показателното местоимение и др.) и успоредно с това — специфични «бесарабски» черти, такива като «двойно» членуване на бройни числителни и др., но тези прогресиращи явления не са повлияни от чуждоезиковото обкръжение, а са резултат на естествено диалектно развитие.

За преодоляване на диалектното в речевата практика на учениците, носителите на южноукраинските български говори, трябва да се използват упражнения, които ще диференцират в съзнанието на децата книжовните и говорните езикови явления. Учителят трябва да анализира членуването на съществителните имена в дадения говор и да съставя упражнения с оглед на особеностите на говора относно категорията О/Н. Това ще позволи да спести учебното време.

Добри са предложените от Л. Славова задачи в сб. «Дидактически материали по български език» Варна, 1997, с. 99—105 и др., но те не засягат проблема с членуване на собствени имена и др., защото в книжовния език те са винаги нечленувани.

Ние предлагаме варианти упражнения, свързани с корекция на диалектната речева практика — включени са думи, които децата като правило членуват в родния си говор.

1. Попълнете празните места със собствени имена. Членувайте ги, ако е необходимо. Обяснете защо не се или се членуват.

Аз се казвам _____. Имам брат (сестра)

Обичам да си играя с _____ (лично име).

Аз съм родена на _____ (дата) в село

_____ е красиво село. То се намира в _____ (название на местността),

в _____ (название на държавата).

Имам много приятели в _____ (название на село, град, държава).

През пролетта се каним да отидем на екскурзия в _____.

Ще летуваме в _____.

2. Разкрийте скобите. Отговорете къде се намират посочените географски обекти.

Би ли попитала _____ (Валя, Наташа, Милена; Тома, Васил, Дима; Йорданова, Войников) къде се намира _____ (Севастопол, Москва, Смолен; България, Украйна, Крим; Марица, Дунав).

3. Членувайте, ако е необходимо:

— *Виж тези огромни.. червени.. рози.. нали са красиви?*

— *Огромни... червени... рози... са наистина красиви, но за мама аз ще избира от големи.. бели... карамфили....*

— *Аз пък ще купя това жълто... приказно.. лале...*

— *Покажете ми, моля, тези кафяви.. обувки.. и онези кожени..*

— *О, за съжаление, сини.. лачени.. обувки... са тесни на Дарина, а пък черни.. кожени.. — големи. Ние ще изберем онези червени.. кожени.. обувки, които пробвахме вчера.*

— *Платете, ако обичате, 80 гривни. Вземете рестото — тези ваши... осем... гривни и шейсет... копейки. Благодаря.*

4. Преведете (в зависимост от езика на обучението може да се използва превод от руски или украински език):

А. Из великих і малих м'яких іграшок дівчинка вибрала величезного рожевого слона і маленьку красиву ляльку.

В великому пухнастому білому светрі моя сестричка схожа на ведмедика, а з красним широким бантом — на гелікоптер.

Б. Забудь про цей неприємний випадок.

Візьміть ту маленьку срібну монету.

Ця моя кішка не їсть нічого.

Віддайте мені ці п'ять фотографій.

(А. Из больших и маленьких мягких игрушек девочка выбрала огромного розового слона и маленькую красивую куклу.

В большом пушистом белом свитере моя сестренка похожа на медвежонка, а с красным широким бантом — на вертолет.

Б. Забудь об этом неприятном случае.

Возьмите ту маленькую серебряную монету.

Эта моя кошка ничего не ест.

Отдайте мне эти пять фотографий).

5. Съставете миниописание на любимата си кукла, като използвате и думите: панделка, обувки, бежов, подарък, кукла, златист, красив, коса, небесносин, прилича, този, рокля.

Литература

1. Атлас българских говоров в СССР. — М., 1958.
2. Виденов М., Байчев Б. Великотърновският език. — В. Т., 1999.
3. Георгиев Вл. Преосмисляне на падежно окончание в членна форма. Български език. Кн. 3. 1955.
4. Георгиев Ст. Българска морфология. — Велико Търново, 1993.
5. Граматика на съвременния български книжовен език, 1983. — Т. 2: Морфология.

6. Гълъбов, *Ив.* Проблемът за члена в български и румънски език. С., 1962.
7. Иванчев, *Св.* Наблюдения върху употребата на члена в българския език. — В: Помагало по българска морфология. Имена. С., 1978, 186—211.
8. Кочиш, *М.* За членуването на собствените имена в българския и унгарския език. — Съпоставително езикознание, 1983, Кн. 3.
9. Курдова, *Св.* Членуване на собствени имена в диалекта на бесарабското село Калчево // Проглас, 1994, № 3.
10. Мирчев, *К.* Историческа граматика на българския език. — С., 1963.
11. Пашов, *П.* Практическа българска граматика. С., 1989.
12. Станков, *В.* Семантични особености на категорията неопределеност на имената в българския език. — В: Проблеми на граматичната система на българския език. С., 1995.
13. Стойков, *Ст.* Българска диалектология. С., 1993.
14. Стоянов, *І. А.* Из спостережень над системою числівника в болгарських говірках півдня України // Мовознавство. 1983, № 4.
15. Стоянов, *Ст.* Граматика на българския книжовен език. С., 1993.
16. Стоянов, *Ст.* Граматическата категория определеност в българския език. С., 1980.
17. Топалова, *Св.* Говорът на село Калчево, Болградско (Бесарабия). Кн. 1—2. — В. Т., 1996 (канд. дис.)
18. Топалова, *С. Д.* Някои особености при членуването в българските преселнически говори (Бесарабия) // Научковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту. Ізмаїл, 1988. Вип. 5.
19. Топалова, *С. Д.* Съчетанията *аѝ, еѝ, уу, ий, оо* в чийшиятските говори // Наша школа. 1999, № 2—3.
20. Харалампиев, *Ив.* Бъдещето от българския език от историческо гледище. В. Търново, 1997, с. 168—180.
21. Харалампиев, *Ив.* Нови данни за историята на членните форми в българския език. — В: Славистични проучвания. В. Търново, 1978.
22. Цонев, *Б.* Определени и неопределени форми в българския език. — История на българския език. т. 3. С., 1937.
23. Шамрай, *Т.* Типологическа характеристика на категорията определеност/неопределеност (върху материал от български и фински език). — Годишник на СУ. № 1. — Езикознание, Т. 80—81.
24. Шамрай, *Т.* Членувани и нечленувани имена в българския език. С., 1989.

С. ТОПАЛОВА,

доктор по филология, Одески национален университет «И. И. Мечников»

Учителѝм молдовської мови та літератури в Україні

ТЕКСТИ-ПЕРЕКЛАДИ З МОЛДОВСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ (9-й клас)

1. Перекладіть текст українською мовою. Розставте розділові знаки. Колективно з'ясуйте їх уживання.

Cuvântul limbii materne

Limba maternă — bogăție spirituală de neprețuit.

Cuvântul limbii materne este un mijloc vi-guros de transmitere din generație în generație a experienței istorice culturale morale estetice și de viață a poporului.

Dragostea față de Patrie nu este posibilă fără dragostea de cuvântul matern. Omul, care nu-și iubește mama, pentru care cuvântul matern nu înseamnă nimic este om fără neam și origine.

În cuvânt popurul a înregistrat frumusețea sentimentelor, dragostea și blândețea, gingășia și generozitatea, indignarea și ura.

Limba maternă este un mijloc puternic de educare a sentimentelor.

Слово рідної мови

Рідна мова — неоціненне духовне багатство.

Слово рідної мови — могутній засіб передачі від покоління до покоління історичного, культурного, естетичного та побутового досвіду народу.

Любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова. Людина, яка не любить своєї матері, для якої нічого не означає рідне слово — це людина без роду і племені.

У слові народ втілив красу і багатство навколишнього світу, думки, почуття, переживання, любов і ласку, ніжність і великодушність, гнів і ненависть.

Рідне слово — це могутній засіб виховання почуттів.

— У якому стилі написано текст?

— Знайдіть художні засоби, якими автор висловлює любов і повагу до рідної мови.

— Напишіть невеличкий твір-роздум «Що для мене українська мова».

2. Перекладіть текст українською мовою. Запишіть. Визначте складні речення. Поясніть, як поєднуються між собою їх частини.

Tinerilor la drum

Dacă tu ești sănătos, mă bucur; dacă pe lângă aceasta mai ești și vesel, mă bucur, căci veselie este sănătatea sufletului armonios. Sufletul, atacat de viciu, nu poate fi vesel. Știu, cât de ispititoare este calea tinereții... Dacă nu s-a întâmplat nimic, ce ți-ar provoca remușcări de conștiință, apoi eu sunt foarte bucuroși, și tu — cel

mai fericit om. Însă dacă aceasta s-a întâmplat, nu te chinui în zadar. E de-ajuns deja, dacă tu urăști viciul tău.

(G. Skovoroda)

* * *

Якщо ти здоровий, радію; якщо до того ще й веселий, радію, бо веселість — це здоров'я гармонійної душі. Душа, вражена пороком, не може бути веселою. Знаю, який спокусливий шлях юності... Якщо не сталося нічого, що викликало б докори совісті, то я дуже радий, і ти — найщасливіша людина. Якщо ж це сталося, то не мучся даремно. Досить вже, якщо ти ненавидиш свій порок.

(Г. Сковорода)

— Уважно прочитайте текст. Яка його основна думка? Поміркуйте над тим, чи може людина бути щасливою, якщо її докоряє совість? Напишіть невеличкий твір на тему «Здоров'я гармонійної душі», використовуючи слова, вжиті в тексті.

3. Перекладіть текст українською мовою. Вкажіть складнопідрядні і складносурядні речення. У складнопідрядних підкресліть граматичні основи. Обґрунтуйте розділові знаки.

Vezi, fiule, eu tare vreau, ca tu să crești un bărbat cinstit, înțelept, să lași în urma ta o urmă bună. Îmi amintesc de un bătrânel. Singur flămând, el, prinzând un porumbel bolnav (avea un picioruș, bolnav), îl hrănea din gură cu pâine, îl adăpa cu apă.

Porumbelul acela sărea în urma lui, ca după tată. Și ce? S-a însănătoșit porumbelul, a crescut, a acumulat puteri. Nu știi, îi mulțumea sau nu (nu-i vorba de aceasta), dar dacă-i mulțumea cum? Însă în memoria mea — cât voi trăi — va rămâne acel bătrânel necunoscut, căruia porumbeii i se așezau pe umeri, palme, cap (bătrânelul deja a murit). Și de aceea, că aceasta a fost, că aceasta am văzut eu și au văzut alți oameni — lumea a devenit mai frumoasă. Fiindcă și eu, și alții și-au dorit sie — să trăiască așa, ca porumbeii să li se așeze pe umeri.

(Din scrisoarea lui V. Stus către fiu)

Бач, сину, я дуже хочу, аби ти виріс чесним, мудрим чоловіком, залишив по собі добрий слід. Пригадую одного дідуса. Сам голодний, він, піймавши хворе голуб'ятко (була хвора ніжка), годував його із своїх уст хлібом, напував водою. Те голуб'я стрибало за ним, як за батьком. І що? Видуovalo голуб'я, піросло, набралось сили. Не знаю, чи дякувало, чи ні (не в тому річ!), а коли дякувало — то як. Але в моїй пам'яті — поки й житиму — буде той дідусь незнайомий, якому голуби сідали на плечі, до-

лоні, голову (дідусь уже помер). І від того, що це було, що це бачив я і бачили інші люди, — світ став кращим. Бо й мені й іншим захотілося й собі — жити так, аби голуби сідали на плечі.

(З листа В. Стуса синові)

— Прочитайте записаний текст. Визначте стиль тексту. Свою думку аргументуйте. Про яке з етичних почуттів (совість, обов'язок, честь, гуманність, відповідальність, милосердя, гідність тощо) дав письменник уявлення синові в листі? Навіщо розказав про дідуса й голубів?

4. Перекладіть українською мовою подані речення. З кожної пари простих речень утворіть складнопідрядні, використавши поданий у дужках сполучник. Визначте головні й підрядні речення.

1. Noi ne-am deprins să numim această plantă mimosă. În realitate ea este un salcâm australian (care).

2. Cândva demult pe ea au adus-o pe malul Mării Negre. Acolo ea s-a aclimatizat bine (unde).

3. Despre mimoza adevărată braziliană este scris în manualele de botanică. Noaptea ea își împătorește și își apleacă frunzele sale (că).

4. Planta aceasta este excepțional de sensibilă și ciudată. La cea mai mică atingere ea imediat «încremenește» (căci).

1. Цю рослину ми звикли називати мімозою. Насправді ж вона є австралійською акацією (яка).

2. Колись давно її завезли на Чорноморське узбережжя. Там вона добре прижилася (де).

3. Про справжню бразильську мімозу написано у підручнику ботаніки. Ночами вона складає та опускає свої листочки (що).

4. Рослина ця винятково ніжна і химерна. Від найменшого доторку вона вмиє «завмирає» (бо).

5. Перекладіть українською мовою. Додайте до перекладених головних речень підрядні. Запишіть. Вкажіть сполучники й сполучні слова.

Feriga crește acolo, unde ...

Legendele despre floarea de ferigă au apărut, fiindcă ...

Oamenii plecau în pădure ca să ...

Fericit și bogat, după o superstiție populară, trebuia să devină acel, care ...

Astăzi fiecare elev știe că ...

Слова для довідок: e puțin soare și multă umezeală; oameni i nu puteau înțelege taina înmulțirii plantelor; să caute floarea fermecată de ferigă; cine va găsi floarea enigmatică; feriga se înmulțește prin spori.

Папороть росте там, де ...

Легенди про квітку папороті з'явилися тому, ...

У ніч на Івана Купала люди поодиноці вирушали в ліс, щоб ...

Щасливим та багатим мусив, за народним повір'ям, стати той, хто ...

Сьогодні кожен школяр знає, що ...

6. Перекладіть українською мовою. Вкажіть складнопідрядні речення. Визначте в кожному з них головну та підрядну частину, з'ясуйте вид кожної підрядної частини. Поясніть засоби зв'язку між частинами складнопідрядного речення. Прокоментуйте розділові знаки.

Printre cei șase copii din familia Kosaci Lesea era al doilea copil. Micii Kosaci prieteneau cu copiii săracilor, fiindcă părinții doreau ca copiii lor să înțeleagă, că poporul de baștină este un popor muncitor și făceau totul ca ei, copiii, să învețe tradițiile și limba acestui popor. La nouă ani Lesea a scris prima poezie, care a consacrat-o mătușii Elena, surorii — revoluționare a tatălui exilate în Siberia.

În anul 1893 la Lvov apare prima culegere de versuri a Lesei Ucrainca — «Pe aripi de cântece», care a demonstrat, că autoarea ei este îngrijorată de soarta Ucrainei subjugate, că ea chibzuiește asupra menirii cuvântului artistic în viață.

(Din cartea «Femeile în istoria Ucrainei»)

Серед шістьох дітей у сім'ї Косачів Леся була другою дитиною. Малі Косачі дружили з дітьми бідняцькими, бо батьки хотіли, щоб їхні діти зрозуміли, що рідний народ — це трудящий народ, і робили все, щоб вони, діти, навчилися звичаїв і мови цього народу. У дев'ять років Леся написала першого вірша, який присвятила тітці Олені — батьковій сестрі — революціонерці засланий у Сибір.

1893 року у Львові виходить перша збірка віршів Лесі Українки — «На крилах пісень», котра засвідчила, що її автор уболіває за долю уярмленої України, що він задумується над призначенням у житті художнього слова.

7. Перекладіть українською мовою. Знайдіть складнопідрядні речення. Визначте види підрядних речень.

Să nimicești e mai ușor, decât să creiezi.

Probabil, fiecare elev e de acord, că cel mai plăcut dintre cabinetele de învățământ ale școlii noastre era cabinetul de biologie. Oformat cu gust, înzestrat cu cele mai moderne mijloace tehnice, întotdeauna curat, el într-adevăr îți bucură ochiul.

Păcat, că despre toate acestea suntem nevoiți să vorbim la timpul trecut. S-a întâmplat așa, că Galina Petrovna timp de o lună n-a lucrat la

școală — ea frecventa cursuri. S-ar părea, că un termen neîndelungat, a fost îndeajuns, ca aproape toate eforturile ei să fie nimicite.

Timp de o lună elevii clasei a 8-B, care răspundeau de ordine în cabinet, niciodată n-au făcut curățenie în el cum trebuie. Ungherele erau urzite cu păienjeniş, mijloacele tehnice acoperite cu praf și murdărie. Florile neudate s-au vestejit.

E dureros și trist să vezi, cum nepăsarea, lenea și lipsa de răspundere nimicesc munca stăruitoare de mulți ani.

Мабуть, кожен учень погодиться, що найбільш затишним з-поміж навчальних кабінетів нашої школи був кабінет біології. Оформлений зі смаком, обладнаний найсучаснішими технічними засобами, завжди чистий, він справді тишив око.

На жаль, про все це доводиться говорити в минулому часі. Трапилось так, що Галина Петрівна протягом місяця не працювала в школі — вона відвідувала курси. Такого, здавалося б недового, терміну вистачило, щоб майже повністю знищити її зусилля.

Протягом місяця учні 8-Б класу, які відповідали за порядок у кабінеті, жодного разу як слід його не прибрали. Кутки засновані павутинням, технічні засоби вкриті пилом і брудом. Неполіті квіти пов'яли.

Прикро і сумно бачити, як недбалство, лінь та безвідповідальність нищать багатолітню наполегливу працю.

— Прочитайте текст, з'ясуйте його тему. Які типи мовлення поєднано в тексті? Вкажіть частину про вчинки людей. В авторському роздумі щодо оцінки вчинку визначте тезу, доказ та висновок. Чи згодні з авторською оцінкою особисто ви?

8. Перекладіть українською мовою. З кожної пари простих речень утворіть складнопідрядні речення з підрядною означальною частиною.

1. Fiecare din noi își iubește satul său. El într — adevăr este fără seamăn.

2. Baieții au ajuns până la vârful pantei dunărene. El înverzea având o vegetație îmbelșugată și măreață.

3. În vale se întindea Slavuta. Măreț își mână el apele sale verzui.

1. Кожен з нас любить своє село. Воно справді є неповторним.

2. Хлопці дісталися самої вершини дніпрового схилу. Він зеленів буйною розкішною рослинністю.

3. Унизу розпростерся Славута. Поважно несе він свої зеленкуваті води.

9. Перекладіть українською мовою. Побудуйте отримані прості речення на складно-

підрядні, замінивши виділені другорядні члені речення підрядними мети.

Eu am venit la bibliotecă să fac cunoștință cu literatura indicată de profesor. Noi am mers dincolo de oraș să respirăm cu aier curat. Fetele au venit la izvor să beie apă proaspătă. Pentru uni-rea cărămizii pregătesc un aliaj din ciment, nisip și var.

Я прийшла до бібліотеки ознайомитися з вказаною вчителем літературою. Ми виїхали за місто подихати свіжим повітрям. Дівчата прийшли до джерела напиться свіжої води. Для з'єднання цегли готують розчин цементу з піском та вапном.

10. Перекладіть українською мовою поданий текст і запишіть. Вкажіть складнопідрядні речення, з'ясуйте їх вид.

Oare suntem noi în stare să compătîmim omul, dacă nu suntem cunoscuți cu el? Dacă astăzi vedem pe cineva pentru prima și ultima oară, oare suntem noi capabili să-i ajutăm, să-i susținem? Oare nu se tocește în noi acel sentiment sfânt de compasiune? Arta acest sentiment îl provoacă neîncetat, trezind în om omenescul.

Чи спроможні ми пожаліти людину, якщо з нею незнайомі? Якщо бачимо когось сьогодні вперше й востаннє, чи здатні йому допомогти, підтримати? Чи не притуплюється в нас оте святе почуття співпереживання? Мистецтво це почуття безперервно будить, пробуджуючи в людині людину.

11. Перекладіть українською мовою. Охарактеризуйте складні безсполучникові речення за будовою. Вкажіть головні члени речення. Встановіть між складовими частинами складних речень смислові зв'язки. Поясніть розділові знаки.

Noaptea pâlălăia satul, din cer speriată se uita în jos luna palidă. Copacii se clătinau și, de frică clătînându — și crengile goale, parcă se sileau să fugă; vântul se zbcuima peste flacăra, smulgea din ea cărbunii, împroșca cu ei în casele vecine, îi împrăștia și bântuia abuziv și obraznic. Flacăra creștea, vântul se juca cu ea, luna cu groază fugea între nori.

Уночі палало село, з неба злякано дивився вниз блідий місяць. Дерева хитались і, від страху наїживши голі віти, ніби силкувалися втекти; вітер гасав над полум'ям, зривав з нього головні, шпуляв ними в сусідні хати, розкидав і лютував свавільно й безпардонно. Полум'я росло, вітер грався ним, місяць з жахом тікав серед хмар.

12. Перекладіть українською мовою поданий текст і запишіть. Поясніть вживання розділових знаків. Правильно інтонуйте речення.

Primăvara a sosit veselă — a înverzit livada cu vișini, au înflorit viorelele mirositoare și au înveselit acest colțișor minunat...

A trecut ploaia cu pași de stăpână — livada se scâlda în rouă.

Cu de toate ne-a înzestrat Natura-mamă pe noi, oamenii: trăiți, folosiți-vă de roadele Pământului, înmulțiți-le prin muncă și mulțumiți-i creatorului pentru acest dar măreț.

Eu mă adresez către tine, contemporanule. Tu multe încă nu poți face — fă puțin. Curăță izvorul nămolit, nu rupe călina, nu ruina cuibul costârcului, sădește un copăcel.

Salvând natura, tu salvezi viitorul tău.

Vesna vesela: zazeleniv vișneviy sadochok, rozcvili pahuchi fiolki i zazeleniv цей чарівний куточок...

Пройшов кроком хазяїна дощ — сад в росі купається.

Усім наділила нас, людей, Природа-мати: живіть, користуйтеся плодами Землі, примножуйте працею і дякуйте Творцеві за цей великий дар.

Я звертаюсь до тебе, ровеснику. Ти ще небагато можеш зробити — зроби мало. Очисти замулене джерельце, не ламай калину, не зруйнуй лелече гніздо, посади деревце.

Рятуючи природу, ти рятуєш своє майбутнє!

— Що можна сказати про природу нашої землі? Що їй загрожує? Наведіть приклади. Обґрунтуйте свою думку, що загроза існує.

— Напишіть невеличкий твір у публіцистичному стилі на одну з тем: «Земля просить захисту», «Рятуй своє майбутнє, ровеснику», вживаючи 1—2 безсполучникові складні речення.

О. І. БОЙКО,

вчителька Крутоярівської ЗОШ Білгород-Дністровського району.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Для вирішення сучасних освітніх проблем існує значна кількість підходів, у тому числі концептуальних, що своїм підґрунтям мають філософські основи освіти, управління нею. Втілення в життя цих підходів потребує суттєвої перебудови педагогічної та психологічної майстерності вчителів, відповідних аспектів їх мислення та світогляду. Це, в свою чергу, вимагає адекватних змін змісту і структури навчального процесу в педагогічних учбових закладах (ВНЗ, училища, коледжи тощо), а також — і це, мабуть, більш важлива на цей час задача — суттєвої перебудови структури функціональної діяльності системи підвищення кваліфікації вчителів (інститути післядипломної освіти, удосконалення вчителів, ІПК, ФПК). Деякі підходи до структурних видозмін у зазначеній системі ми навели в роботах [1, 2], де показали, що головним, базовим напрямком у цьому аспекті повинно бути створення єдиного комплексу всіх структур, що мають те чи інше відношення до освіти в цілому, до підвищення кваліфікації як усіх вчителів, так і кожного конкретного вчителя. У першу чергу структурно-функціональними елементами такого комплексу повинні бути:

школа ↔ райметодоб'єднання (райметодкабінет) ↔ педагогічний ВНЗ ↔ ІПК, ФПК
чи інший заклад підвищення кваліфікації
(післядипломної освіти),

причому наведена послідовність не відіграє ніякої ролі: в залежності від ситуації пріоритетна взаємодія, в тому числі по типу зворотнього зв'язку, може відбуватися між різними складовими зазначеного комплексу. Необхідно підкреслити, що мова йде не про формальні зв'язки, що базуються, наприклад, на договорах про проходження педагогічної практики студентами чи вчителями на курсах ПК тощо. Мова йде про створення принципово нових, продуктивних взаємовідносин між переліченими елементами, про створення єдиної чітко організованої, чітко працюючої системи, функціонування якої переслідує одну глобальну ціль: виховання, створення, формування вчителя, причому кожен із структурних елементів цієї системи повинен відігравати рівновелику, рівноважливу роль. Немає сумніву в тому, що при вирішенні цього дуже важливого питання необхідно розробити на основі системного підходу, тобто теорії систем, відповідну концепцію, яка повинна визначати головні механізми формування зазначеного вище комплексу та головні напрямки його розвитку. Тільки при здійсненні такого підходу до

структурного аспекту вдосконалення системи післядипломної освіти, в тому числі — системи підвищення кваліфікації вчителів, можна розраховувати на підвищення ефективності, а в термінальному варіанті — на її оптимізацію.

Деяко більш детально ми хочемо зупинитися на функціональних аспектах перебудови післядипломної освіти і, в першу чергу, на тому, як привести у відповідність з вимогами часу і самого життя основні складові компетентності вчителя, сформувати їх згідно з вимогами до вчителя.

Ми не будемо торкатися проблем щодо радикальних видозмін навчального процесу у вищих навчальних закладах. Спробуємо висвітлити деякі питання методології та методики процесу підвищення кваліфікації вчителів природничо-математичних дисциплін.

Щодо професійних установок учителя, то вони складаються: по-перше, з глибокого знання предмета викладання, характеру ставлення до нього, чіткого знання методики і вміння використовувати всі її складові та особливості на практиці; по-друге, з умінь налагоджувати ділові паритетні взаємовідносини з учнями, тобто реально втілювати на практиці особистісно орієнтовний підхід; по-третє, кожен учитель сьогодні не тільки повинен мати чітко сформовані професійні установки, а також, і це мабуть найбільш важливо, вміти створювати в учнівському колективі атмосферу справжньої творчості, атмосферу наукового пошуку.

Визначальну роль тут відіграє саме фактор учителя: вчитель має бути не тільки і не стільки транслятором навчальної інформації і контролером, оцінювачем ступеня її засвоєння, але й членом наукового колективу, науковим керівником творчої групи, колегою з пошукової діяльності. Це зобов'язує вчителя бездоганно володіти методами та формами такої діяльності, що, у свою чергу, зобов'язує його враховувати ці питання в структурах підвищення кваліфікації, післядипломної освіти, тобто є необхідним застосуванням технологій, що дозволяють здійснювати формування у вчителя здібностей до науково-дослідницької, пізнавальної діяльності і вміння володіти всім арсеналом відповідних засобів.

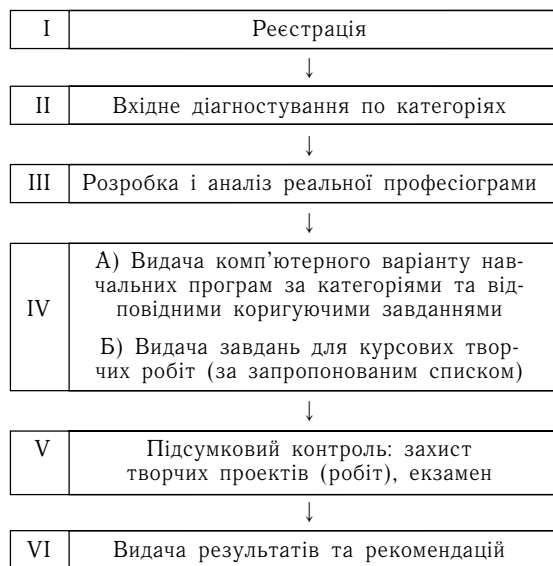
Одним з найбільш ефективних засобів, що дозволяють це здійснити, є самоосвіта, яка може проходити в межах відповідних програм з широким використанням телекомунікаційних мереж (використанням елементів дистанційного навчання).

Дистанційне навчання відрізняється різноманітністю ідей, концепцій, форм, методів, підходів, що обумовлено, перш за все, його універсальністю. У багатьох країнах воно значною мірою з успіхом використовується в сферах середньої, вищої й післядипломної освіти, в тому числі — в системі підвищення кваліфікації вчителів. Остання область принципово відрізняється від інших, тому що не завжди враховується при розгляданні технологічних аспектів дистанційного навчання. Справа в тому, що при дистанційному навчанні в середній та вищій школах у багатьох випадках необхідно використовувати практично всі елементи технологічної лінії педагогіки: мотиваційно-установчий, інформаційний, пояснювальний (пояснювально-консультативний), контролюючий, коригуючий тощо.

Технологічні лінії різних систем підвищення кваліфікації (післядипломної освіти) повинні будуватися з урахуванням того, що «матеріалом» даних технологій є вчителі — люди, які вже мають фахову підготовку і формально володіють, згідно з кваліфікаційними характеристиками, відповідним обсягом знань, умінь та навичок. Елементи мотивації в цьому процесі повинні принципово відрізнятися від учнівського і студентського контингентів, оскільки в цілому вчителі повинні мати потяг до отримання нової інформації, до підвищення свого професійного рівня.

Розглянемо два варіанти підвищення кваліфікації вчителів у формі самоосвіти з використанням телекомунікаційних мереж.

Перший варіант можна представити у вигляді технологічної схеми (мал. 1), що умовно складається з шести етапів (блоків, модулів).

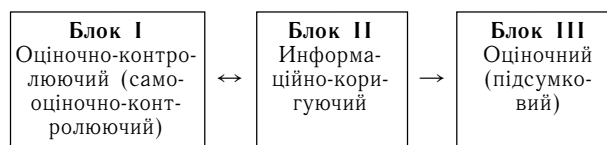
Мал. 1. Технологічна схема дистанційного підвищення кваліфікації вчителів природничо-математичних дисциплін

Другий блок у цій схемі призначений дати інформацію про реальний обсяг та якість знань, умінь, навичок конкретного вчителя і відповідно

є основою для складання реальної професіограми, тобто переліку взаємопов'язаних кількісних показників його професійної підготовки. Далі видається комп'ютерна навчальна програма (в ідеальному варіанті — індивідуалізована), що містить питання з теорії та методики предмета з комплексом завдань, вирішення яких потребує творчого підходу і, в свою чергу, сприяє формуванню наукового і творчого мислення. Шостий блок — підсумковий — може бути реалізований як у телекомунікаційній (комп'ютерній) мережі, так і в очній формі. Після цього вчитель отримує рекомендації для подальшої самоосвіти на поточний міжзастаційний період.

Запропонована технологічна схема дистанційної самоосвіти є, безумовно, достатньо ефективною, але... По-перше, і це мабуть найголовніше, розробка і складання індивідуалізованих навчальних комп'ютерних програм для самоосвіти вчителя, програм самого високого теоретичного і методичного рівня, є складною і копіткою роботою, що вимагає наявності відповідного рівня професійної підготовки багатьох фахівців. По-друге, в наш час ще дуже багато вчителів не мають можливості постійно працювати з комп'ютером: свого персонального немає, а шкільні майже постійно зайняті в навчальному процесі, чи іншою роботою. І така ситуація, на жаль, часто має місце не тільки в сільській місцевості.

Іншим, більш простим варіантом підвищення кваліфікації, який не потребує підготовки достатньо складних навчальних комп'ютерних програм і наявності необмеженого доступу до комп'ютерної техніки, може бути самоосвіта, управління якою здійснюється за допомогою телекомунікаційних (комп'ютерних) мереж. Структурно цей варіант можна представити у вигляді трьох головних блоків (мал. 2).

Мал. 2. Блок-схема системи підвищення кваліфікації вчителів у формі самоосвіти (заочна форма)

Перший блок призначений для визначення розходжень між рівнем реальних знань і вмінь конкретного вчителя і комплексом знань, умінь ідеального вчителя. Основу процесу навчання складають професіограми: ідеальна і реальна, причому вони повинні бути формалізовані й становити систему числових критеріїв, які, будучи застосовані до результатів виконання різнорівневих завдань з теорії, методики викладання предмета, можливо — з загальної педагогіки і психології, з акцентом на педагогічні протиріччя — проблемні ситуації, дозволяють оцінити рівень відповідності реальної професіограми конкретного вчителя ідеальній професіограмі. Відповідна цьому блоку комп'ютерна програма

повинна дати можливість вчителю оцінювати свій рівень, а провідній організації — здійснювати контроль.

Другий умовний блок призначений здійснювати корекцію актуальних знань і вмінь і паралельно транслювати вчителю інформацію про інноваційні розробки в галузі теорії предмета, загальної і часткової методик і т. ін.

Ці два блоки є по суті й наповненню субблоками технологічно єдиного блоку «Міжкурсова підготовка», який призначений для підвищення кваліфікації вчителів. Необхідно підкреслити,

що відособленість перших двох блоків дуже умовна: не можна виключати можливість і необхідність оціночно-контролюючих дій в інформаційному блоці і, у той же час — трансляцію наукової й методичної інформації в першому блоці, що, з одного боку, визначається, а з іншого боку — обумовлює ефективну диференціацію (індивідуалізацію) процесу самоосвіти дистанційного навчання при підвищенні кваліфікації вчителів. Більш детально функціональна структура такого навчального процесу може бути представлена у вигляді схеми (мал. 3).

Мал. 3. Технологічна схема підвищення кваліфікації для вчителів природничо-математичного циклу на основі дистанційного керування процесом самоосвіти

Технологічні блоки II, IVб, V, VI проводяться дистанційно з використанням телекомунікаційних мереж. Технологічні блоки VII і VIII можна проводити як дистанційно, так і в очній формі.

Вважаємо, що в центрі процесу перепідготовки знаходиться самостійна пізнавальна діяльність учителя, тобто альтернативним підвищенням кваліфікації з відривом від місця роботи є самоосвіта і дистанційне керування цим процесом.

Організація самостійної пізнавальної діяльності припускає використання педагогічних технологій. При цьому вчитель може сам визначити напрямки і зміст своєї роботи, вибрати обсяг, глибину і види літературних джерел, за яким він буде займатися. В інших випадках учитель звертається до розробленої програми. Дана технологія пропонується переважно для учителів вищої категорії, причому тривалість процесу визначається індивідуально для конкретного вчителя.

Методичний супровід (програмно-педагогічний матеріал) даної технології складається з ідеальної професіограми вчителя, реалізованої в навчальній програмі курсів дистанційної підготовки.

Методичну основу даної технології повинні складати:

— засоби діагностики (оцінки і самооцінки) рівня знань і вмінь учителя (як правило, на основі тестів);

— перелік тем рефератів, курсових робіт з аотацією і списком основної літератури;

— завдання для підсумкового контролю (заліку, іспиту).

Основне призначення третього блоку (мал. 2) «Оціночно-атестаційного», що є сукупністю блоків: VII «Підсумковий контроль» і VIII «Видача результатів і рекомендацій» (мал. 3), можна визначити таким способом — установлення реальної підсумкової професіограми як комплексу кількісних і якісних показників компетентності вчителя, що може бути основою, базисом для поточних планових атестацій учителя.

При наявності запропонованого вище методичного забезпечення описана технологія дистанційного навчання вчителів повинна сприяти вдосконаленню процесу підвищення кваліфікації, знизити фінансові витрати на його проведення за класичними, очними чи заочними формами.

КРИСТАЛІЧНІ ГРАТКИ (методичні підходи до рішення задач)

Задачі, що пов'язані з кристалічними ґратками, періодично зустрічаються на олімпіадах різного рівня. Але кожного разу їх розв'язування викликає труднощі у більшості учнів. Як свідчить досвід, це виникає тільки в тому разі, якщо школярі вперше зустрічаються з подібного роду проблемою. Більшість таких задач розв'язуються однотипно і можуть навіть бути використані на уроках в класах природничо-математичного профілю при вивченні теми: «Хімічний зв'язок. Будова речовини». Слід також зазначити, що на прикладі цього типу задач яскраво просліджуються міжпредметні зв'язки між хімією, фізикою та математикою.

Наведемо приклади подібних задач та їх розв'язки.

Задача 1. Деякі метали утворюють між собою інтерметалічні сполуки. На малюнку наведено кристалічні структури двох таких сполук золота з міддю. Визначте склад цих сполук (мал. 1).

Розв'язування. Для розв'язування цієї і подібних задач головне зрозуміти, скільки структурних одиниць належать елементарній комірці.

- ### Література
1. Страхов В. Г., Валльє О. Э., Ильчук В. И. Повышение квалификации путем дистанционного управления самообразованием учителей // Информационные технологии обучения в высших заведениях освіти. Збірник матеріалів п'ятої міжнародної конференції. — Ч. II. — Суми, 2001.
 2. Страхов В. Г., Валльє О. Э., Дубенко В. І., Григорян Т. С. Деякі підходи до перебудови системи підвищення кваліфікації вчителів // Нові інформаційні технології навчання в навчальних заведениях України. Збірник наукових матеріалів. — Вип. 8. — Одеса: Друк, 2001.

В. Г. СТРАХОВ,

зав. кафедрою методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ, доцент,

О. Е. ВАЛЛЬЄ,

ст. викладач кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ,

Л. І. ЯТВЕЦЬКА,

методист кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ,

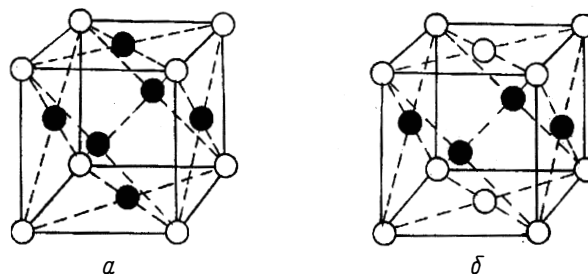
Н. П. ШАПІРОВА,

методист кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ,

В. І. ІЛЬЧУК,

ст. викладач кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін ООІУВ.

При цьому треба мати на увазі, що атоми, розміщені у вершинах елементарної комірки, належать одночасно восьми коміркам (тобто формально одній комірці належить тільки одна восьма «частина» атома); атоми, що розміщені на гранях комірки, належать одночасно двом коміркам (одній комірці належить одна друга «частина» атома).

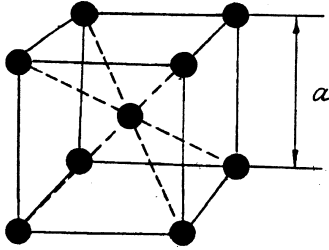

Мал. 1: ● — Cu, ○ — Au

Таким чином, у випадку «а» елементарна комірці містить $8 \cdot 1/8$ атома, тобто 1 атом Au та $6 \cdot 1/2$ атома, тобто 3 атома Cu. Звідси, формула інтерметалічної сполуки — Cu_3Au . Аналогічно «б» — CuAu .

Задача 2. За даними рентгеноструктурного аналізу деякий метал має кубічну об'ємноцентровану кристалічну ґратку з довжиною ребра елементарної комірки $3,16 \cdot 10^{-8}$ см. Густина металу $19,35$ г/см³. Визначте молярну масу металу (мал. 2).

Розв'язування. За довжиною ребра можна визначити об'єм елементарної комірки:

Мал. 2

$$V_k = a^3.$$

За об'ємом та густиною визначаємо масу елементарної комірки:

$$m_k = \rho \cdot a^3.$$

Щоб визначити масу одного атома, треба масу комірки поділити на N — кількість атомів, що містить комірка. У нашому випадку $N = 8 \cdot 1/8 + 1 = 2$ (атома). (Атом, що міститься у центрі, повністю належить комірці). Тобто, маса одного атома:

$$m_{ат} = \rho \cdot a^3 / N.$$

Один моль речовини містить число Авогадро атомів, тобто, щоб визначити молярну масу металу, треба масу атома помножити на сталу Авогадро. Остаточно формула для розрахунку молярної маси буде мати вигляд:

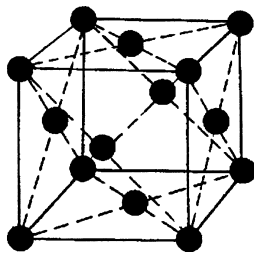
$$M = \rho \cdot a^3 \cdot N_A / N.$$

(Цю формулу можна використовувати при розв'язуванні всіх наступних задач).

Підставляємо у формулу числові значення: $M = 19,35 \cdot (3,16 \cdot 10^{-8})^3 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} / 2 = 183,78$ (г/моль).

За молярною масою визначаємо метал — вольфрам.

Задача 3. Густина деякого металу в твердому стані складає $8,92$ г/см³. Він має гранецентровану кубічну ґратку з довжиною ребра елементарної комірки $a = 3,617 \cdot 10^{-8}$ см. Визначте молярну масу металу (мал. 3).

Мал. 3

$$N = 8 \cdot 1/8 + 6 \cdot 1/2 = 4.$$

$$M = 8,92 \cdot (3,617 \cdot 10^{-8})^3 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} / 4 = 63,5$$
 (г/моль).

Метал — мідь.

Розглянемо задачу, в якій треба визначити густина відомого металу за даними рентгеноструктурного аналізу.

Задача 4. Залізо в α -модифікації має об'ємноцентровану кристалічну ґратку з довжиною ребра елементарної комірки $2,9 \cdot 10^{-8}$ см, а залізо γ -модифікації має гранецентровану кристалічну ґратку з довжиною ребра елементарної комірки $3,63 \cdot 10^{-8}$ см. Визначте густина заліза в α - та γ -модифікаціях.

Розв'язування. Розв'язуючи задачу аналогічно до попередніх двох, отримуємо формулу для визначення густини металу:

$$\rho = M \cdot N / a^3 \cdot N_A.$$

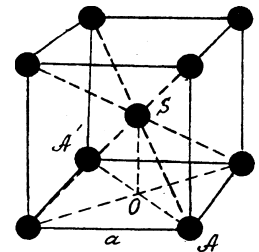
Для заліза в α -модифікації маємо: $\rho = 55,847 \cdot 2 / (2,9 \cdot 10^{-8})^3 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 7,607$ г/см³.

Для заліза в γ -модифікації маємо: $\rho = 55,847 \cdot 4 / (3,63 \cdot 10^{-8})^3 \cdot 6,02 \cdot 10^{23} = 7,758$ г/см³.

Задача 5. Залізо має об'ємноцентровану ґратку. Відстань між центральним атомом і атомами у вершинах дорівнює $0,247$ нм. Визначте густина заліза (мал. 4).

Розв'язування. Дана задача ускладнюється тим, що невідома довжина ребра елементарної комірки; її треба визначити.

Розглянемо прямокутний трикутник $\triangle AOS$. Довжина катета $SO = a/2$, де a — довжина ребра елементарної комірки. Довжина іншого катета дорівнює половині довжини діагоналі AA' квадрата, що лежить в основі куба:

Мал. 4

$$AA' = \sqrt{2a^2} = a\sqrt{2}.$$

Тоді $AO = \frac{a\sqrt{2}}{2}$.

За теоремою Піфагора маємо:

$$0,247^2 = \left(\frac{a\sqrt{2}}{2}\right)^2 + \left(\frac{a}{2}\right)^2, \quad a = 0,2852.$$

Таким чином, довжина ребра елементарної комірки дорівнює $0,2852$ нм, або $2,852 \cdot 10^{-8}$ см.

Далі задачу розв'язуємо подібно до попередніх. Виводимо формулу для визначення густини:

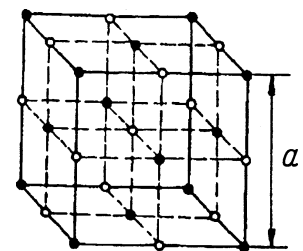
$$\rho = M \cdot N / a^3 \cdot N_A.$$

Знаходимо: $\rho = 7,997$ г/см³.

Задача 6. Кубічна кристалічна ґратка натрій хлориду має елементарну комірку з ребром $0,5638$ нм. Густина солі дорівнює $2,165$ г/см³. Розрахуйте за даними число Авогадро (мал. 5).

Розв'язування. З формули $M = \rho \cdot a^3 \times N_A / N$ знаходимо сталу Авогадро:

$$N_A = N \cdot M / \rho \cdot a^3.$$

Мал. 5

Визначаємо кількість формульних одиниць Na^+Cl^- , що перепадають на одну елементарну комірку. Якщо вважати, що всередині комірки міститься Na^+ , то $N_{\text{Na}^+} = 1 + 12 \cdot 1/4 = 4$ (один іон по центру та 12 — на ребрах), а $N_{\text{Cl}^-} = 8 \cdot 1/8 + 6 \cdot 1/2 = 4$ (8 іонів у вершинах і 6 — на гранях). Таким чином $N_{\text{Na}^+\text{Cl}^-} = 4$. Підставляємо у формулу чисельні значення:

$$N_A = 4 \cdot 58,5/2,165 \cdot (5,638 \cdot 10^{-8})^3 = 6,03 \cdot 10^{23} \text{ моль}^{-1}.$$

Література

1. Четверта Соросівська олімпіада з хімії. Для учнів 9—11-х класів загальноосвітньої школи. — К., 1998.
2. Сьома Соросівська олімпіада з хімії. Для учнів 9—11-х класів загальноосвітньої школи. — К., 2001.
3. Завдання для III туру Всеукраїнської олімпіади з хімії. — Харків, 1997.

Т. В. ЦИМБАЛ,

учитель хімії Рішельєвського ліцею м. Одеси.

ОБУЧАЮЩАЯ КОМПЬЮТЕРНАЯ ПРОГРАММА ПО ХИМИИ

Компьютеризация и внедрение современных информационных технологий в учебно-воспитательный процесс ставит перед школой новые задачи, в частности, необходимость создания компьютерных программ обучающего назначения.

Данная статья знакомит с опытом создания обучающей компьютерной программы по химии. Разработчик программы и автор статьи, основываясь на своем многолетнем опыте преподавания химии в школе, взял за основу учебник «Химический тренажер. Программированное пособие для средней школы» авторов J. Nentwig, M. Kreuder, K. Morgenstern.

Тема «Углеводороды» выбрана потому, что в школьном курсе органической химии она является одной из ключевых. Ученики знакомятся с такими понятиями, как гомологический ряд, изомерия, постигают основы систематики. Доскональное изучение углеводородов — это база для дальнейшего изучения органической химии. Кроме того, тема изучается в старших классах тогда, когда школьники уже работают с компьютерами. Это делает возможным в рамках изучения операционной системы Windows поработать и с обучающей компьютерной программой по химии.

Рассмотрим особенности компьютерной программы «Углеводороды».

Важным является то, что ученики с разным уровнем подготовки по химии смогут успешно изучать программу «Углеводороды».

В случае неправильных ответов программа будет возвращать ученика к непонятому разделу, снова предлагать выполнить задание, и так до тех пор, пока не будет получен правильный ответ. Таким образом, каждому ученику обеспечен индивидуальный темп усвоения учебного материала.

Следующей особенностью программы является необходимость записывать некоторые ответы в тетрадь. Ввод химических символов с клавиатуры компьютера проблематичен, а написание химических формул, тем более структурных, практически невозможно без дигитайзера (графического планшета). Поэтому традиционная работа с тетрадью и ручкой в данном случае наиболее эффективное решение вопроса.

Важным моментом в определении стратегии по созданию программы является вопрос о простоте интерфейса. Разница в уровне владения компьютером среди школьников достаточно велика. Поэтому при создании компьютерной программы «Углеводороды» стояла очень четкая задача — сделать максимально простой, наглядный и доступный интерфейс, который не вызывал бы затруднений в работе даже для практически не подготовленного пользователя.

Так, к примеру, кнопки управления находятся всегда в одном месте и сопровождаются во всех разделах одинаковой пиктограммой, т. е. предусмотрена возможность предотвращения случайного прерывания работы с программой.

Тексты вопросов и поясняющего материала выделены разным цветом.

Элементы несложной анимации позволяют визуально более наглядно объяснить некоторые детали темы.

Программа выполнена на языке Visual Basic 6.0, и существует возможность расширения мультимедийных компонентов программы. Например, возможно сделать версию программы, содержащей видеофрагмент учебного кинофильма «Бутлеров и теория строения». Такой фрагмент даст не только возможность наглядно познакомиться с основными положениями теории химического строения органических веществ, но и узнать о более ранних теориях радикалов и типов.

Кроме того, ведется работа над созданием проверочной компьютерной программы «Углеводороды», которая позволит автоматически оценивать знания по теме. Наличие обучающих и проверяющих программ — вот что необходимо для полноценной компьютеризации учебного процесса.

Компьютер обеспечивает постоянную обратную связь программы с учеником — в этом основной смысл обучающей программы.

С программой «Углеводороды» может работать ученик, впервые севший за компьютер и потративший минуту на осваивание работы с мышью! Все необходимые инструкции даются по мере прохождения программы, поэтому присутствие учителя для работы с программой не требуется.

В этом смысл компьютерной обучающей программы — дать возможность каждому ученику в соответствии с уровнем его подготовки и, значит, с индивидуальным темпом изучить тему, а учителя освободить для решения творческих задач.

Хотелось бы обратить внимание еще на один аспект. Компьютеры очень популярны среди молодежи и школьников. Поэтому появление современных компьютерных программ по основным школьным предметам способствует повышению у учащихся интереса к учебе.

Применение программы зависит от конкретных возможностей каждой школы. В идеале же

школьники могут, используя обучающую компьютерную программу, самостоятельно изучить соответствующий раздел органической химии, а с помощью проверочной программы оценить полученные знания.

Компьютерные учебные программы в школе и дома — это современное, перспективное и эффективное образование! Это образование XXI века!

О. Э. ОЛЬШАНСКИЙ,

лаборатория ТСО Центра технического творчества школьников г. Ильичевска.

Охорона здоров'я та безпека життєдіяльності

УРОК-КОНФЕРЕНЦІЯ (9-й клас)

Тема: СНІД. Проблема СНІДу в світі, Україні та можливі шляхи її вирішення.

Мета: Поглибити знання учнів про причини захворювання на СНІД, його симптоми. Розглянути способи профілактики цієї небезпечної хвороби.

Основні поняття і терміни: СНІД, ВІЛ-інфекція, вірусносії, Т-лімфоцити.

Вступне слово вчителя

Серед численних хвороб, від яких нині страждає людство, синдром набутого імунodefіциту (СНІД) є однією з найтяжких. Цю хворобу спричиняє особливий збудник — вірус імунodefіциту людини (ВІЛ).

СНІД був виявлений наприкінці 70-х та початку 80-х років минулого століття, тобто зовсім недавно. Але вже сьогодні захворювання, в тому числі і серед дітей, зареєстровано практично в усіх країнах світу. Загальна кількість хворих у світі тільки за офіційними даними становить понад 1 млн чоловік. Щодня у світі СНІДом заражуються до 9 тис. чоловік.

Більше всього хворих на СНІД у США, Канаді, Бразилії, Уганді, Танзанії. Не обминуло це горе й Україну. Найбільше ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД зареєстровано у Дніпропетровській, Донецькій, Одеській, Київській областях та республіці Крим.

Перший випадок ВІЛ-інфекції на території колишнього СРСР був зареєстрований у 1987 році, а вже через 10 років, у 1997 році, тільки в Україні ВІЛ-інфікованих налічувалось 25 тисяч.

Перед цією хворобою виявилися беззахисними як дорослі, так і діти.

Що ж це таке — СНІД? І як від нього захиститися? — саме ці питання ми розглянемо на цьому уроці.

А допоможуть нам учні нашого класу, які на час уроку стануть лікарями, що безпосередньо пов'язані з вивченням цього вірусу.

Отже, запрошуємо на нашу конференцію лікаря-вірусолога (ім'я та по батькові учня). Він познайомить нас з історією вивчення вірусу СНІД.

У генеології страшної хвороби багато загадкового. Науковці й досі не дійшли згоди щодо походження лиховісного вірусу, який викликає синдром набутого імунodefіциту. Висуваються різні гіпотези, теорії, припущення, але єдиної, спільної думки щодо виникнення вірусу на сьогодні ще немає.

Почнемо з того, що існують два види вірусу. Вони ідентичні за структурою, але різняться за генетичним апаратом: вірус ВІЛ-1, який зустрічається в усьому світі, і вірус ВІЛ-2, який виявлено тільки на Африканському континенті.

Ще 20 років тому вчені вважали, що всі масові епідемії для людства залишились у минулому. Але в 1981 році американських лікарів збентежив незрозумілий факт: відразу 5 молодих чоловіків захворіли рідкісною формою пневмонії. Для здорової людини ця форма безпечна. Дослідження показували, що хворіли такою пневмонією лише люди, у яких імунітет був штучно знижений, наприклад, при пересадці нирок і т. п. Спочатку захворювання мало виражений інфекційний характер, тому відразу почалися пошуки збудника. Виявив його в 1983 році вчений І. Монтаньє, французький вірусолог. Практично разом з ним виявили збудник і в Америці. Зробила це група вчених під керівництвом Р. Галло. Разом з відкриттям збудника хвороби виникло питання про назву нового вірусу. Міжнародний комітет по токсикології вірусів дав йому назву НІВ (ейч-ай-ві), що на українській мові означає ВІЛ — вірус імунodefіциту людини.

Дякуємо шановний лікарю, чи є запитання?
(Можливе питання. Чому так довго тривали пошуки збудника невідомої хвороби?)

(Вірус ВІЛ можна виявити лише на початковій стадії захворювання, під час перших клінічних проявів. Цю стадію часто називають пре-СНІД, тобто як таку, що передує СНІДу.)

Що ж представляє собою збудник СНІДу з точки зору лікаря-імунолога. До розмови запрошуємо (ім'я, по батькові учня).

Усі ми добре знаємо, що імунітет — це збереження генетичної сталості клітин, захист організму від усього, що генетично для нього чужорідне. Імунітет захищає організм від інфекційних хвороб, різних токсичних речовин, звільняє організм від неживих і перероджених власних клітин. І який би збудник інфекції не діяв, імунна система завжди виступає на захист організму. Але вірус ВІЛ працює саме проти імунної системи, він руйнує її, роблячи організм беззахисним при будь-якій хворобі. Це призводить до неминучої смерті.

Як тільки ВІЛ потрапляє в кров, він проникає в клітини, які називаються Т4 лімфоцити, або клітини хелпера (помічники) (від англ. *help* — допомога).

Ці клітини відіграють велику роль в захисті організму від чужорідних агентів, але проти ВІЛ вони безсилі. Вірус ВІЛ розмножується в них і вбиває їх своїм розмноженням.

Хвороба протікає так: через 3 місяця після зараження виникають такі ознаки (див. табл. 1).

Таблиця 1

ПЕРЕБІГ ХВОРОБИ

	Стадія
Зараження 3—5 місяців	I стадія: лише підвищення температури, головний біль, іноді висипи на шкірі, які швидко проходять.
9 місяців	II стадія: кількість хелперів у крові падає до 600 на 1 мл: виникає розпухання лімфовузлів в паху, на шиї, ліктювих згинах.
3—5 років	(Пре-СНІД) легко діагностувати
18 місяців	III стадія: кількість хелперів у крові падає до 300—200 на 1 мл. Людина починає хворіти різними інфекційними хворобами.
Смерть	IV стадія: кількість хелперів у крові падає до 50 на 1 мл., на шкірі з'являються виразки, грибкові ураження, герпес.

Стадія зараження тягнеться 3—5 років. На цій стадії СНІД легко діагностувати, але вірусносії відчують себе добре, не звертаються до лікаря... і продовжують заражувати інших (характеристика таблиці).

Важко сказати, чого вмирає людина хвора на СНІД: це може бути і туберкульоз, і пневмонія, навіть елементарна нежить.

Дякуємо шановний лікарю, чи є запитання?
(Можливе таке питання — Чим відрізняється ВІЛ-інфікований від хворого на СНІД?)

(За кількістю Т4 лімфоцитів у крові, в нормі 1000 на 1 мл; ВІЛ-інфікований — 600 на 1 мл, а хворий — менше 200 на 1 мл.)

(Коли можна виявити наявність вірусу в крові?)

(Через 3—5 місяців після зараження.)

Як же проявляється ВІЛ-інфекція?

Розібратися з цим питанням нам допоможе лікар-інфекціоніст (ім'я та по батькові учня).

Найчастіше ВІЛ-інфекція проявляється у вигляді:

- 1) тривалого підвищення температури без видимих причин;
- 2) одночасного збільшення лімфатичних вузлів на шиї, пахових впадинах, ліктювих згинах;
- 3) тривалого розладу діяльності травної системи;
- 4) частих гнійничкових захворювань;
- 5) прогресуючої втрати ваги, понад 10%.

При виявленні декількох симптомів одночасно треба обов'язково здати аналіз крові на СНІД.

Дякуємо. Чи є запитання?

Продовжуємо нашу конференцію, і до розмови запрошуємо лікаря-венеролога, який розповість нам про шляхи інфікування даним вірусом (ім'я та по батькові учня).

Джерелом інфекції може бути тільки людина хвора на СНІД чи вірусосій.

Шляхи інфекції:

1. Статевий контакт з інфікованою людиною.
2. При переливанні інфікованої крові, пересадці інфікованих органів і тканин.
3. Від зараженої матері до плоду під час вагітності, пологів або годування дитини грудним молоком.

4. При порушенні цілісності шкіри або слизових оболонок інфікованим інструментом (ін'єкції, татування, проколювання вух, у зуболікарському кабінеті, при виконанні манікюру).

Тому чинниками СНІДу можуть бути: кров, сперма, грудне молоко від інфікованої годувальниці, забруднені кров'ю голки шприців, ножиці, інші колючі та ріжучі інструменти.

Чи є питання до лікаря?

Можливе запитання. — У чому різниця: людина хвора на СНІД чи вірусосій?

Людина — вірусосій, коли в організмі є вірус, але ознак хвороби немає, і, як сказав мій колега-імунолог, кількість хелперів у крові повинна бути більше ніж 200 на 1 мл.

Чи може людина заразитися на СНІД, якщо її вкусить комар, який до цього вкусив хворого на СНІД?

Ні. По-перше, кількість крові, яка може потрапити в організм дуже мала, а по-друге, комар не вводить кров в організм, а висмоктує її.

Хто може бути найімовірнішим вірусосієм? Лікар-нарколог (ім'я, по батькові). Він розповість нам про групи ризику.

Лікар-нарколог.

Серед населення є певні групи людей, які мають підвищений ризик щодо інфікування зав-

дяки не дотримувannya правил здорового способу життя. Це так звані групи ризику. В Україні домінуючим шляхом поширення вірусу СНІДу — інфекційний. Він спостерігається серед споживачів наркотиків. До 70% ВІЛ-інфікованих в Україні — це наркомани, що вводять наркотики внутрішньовенним способом.

Другим, за значенням, у розповсюдженні ВІЛ-інфекції є статевий шлях, який до 1995 року ще був домінуючим. Ще до груп ризику відносять повій, гомосексуалів, тих, хто приймає участь у груповому сексі.

Дякуємо. Будь ласка ваші запитання шановному лікарю.

Можливі запитання. — Чи великий ризик внутрішньоутробної передачі інфекції дитині?

Великий, але існує препарат азидотимідин АЗТ. Коли його вживає вагітна жінка, то ймовірність передачі ВІЛ дитині знижується на 70%.

Учитель: У меті уроку записано — «запропонувати можливі шляхи вирішення проблеми СНІДу». Отже, ваші можливі пропозиції:

— На мою думку треба додержуватися норм безпечного сексу — користуватися індивідуальними засобами захисту від СНІДу — презервативами. Не вступати в статевий контакт з представниками груп ризику.

— Я вважаю, що треба також уникати звичок, шкідливих для здоров'я: не вживати наркотики, не користуватися чужими предметами і речами, що викликають подразнення шкіри, використовувати лише одноразові голки і шприци.

— Повинен бути контроль донорської крові і органів, стерилізація колючих та ріжучих інструментів.

— Якщо вилікуватись від вірусу СНІДу неможливо, то найкраще ним не заражатись. Кожна людина повинна дбати про своє здоров'я, адже надарма є такі прислів'я: «Ваше здоров'я у ваших руках».

Учитель:

Я б хотіла, щоб ви усвідомили ту небезпеку, що несе СНІД, і зробили все можливе, аби зберегти себе та своїх близьких і рідних від цієї інфекції.

Дом. завдання: зошит для самостійних робіт, на 10, 11 балів пит. №1 на лист, пов. § 25 (8 кл.), § 78 пункт: Секс і зараження СНІДом, ст. 200.

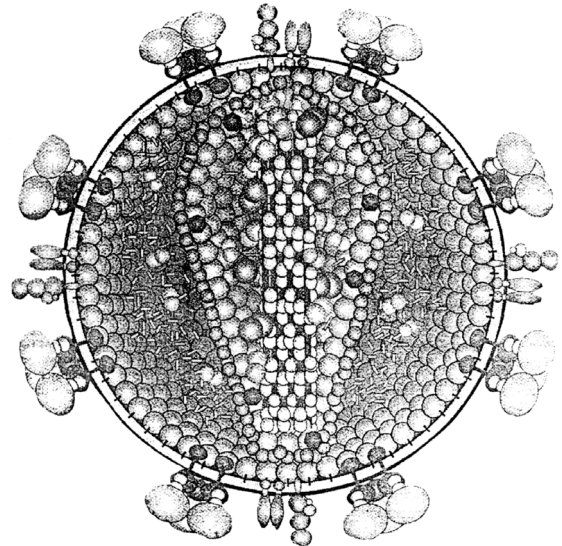
Заключне слово вчителя:

У твоєму серці вже немає жалю
Давно ти сльози виплакала вже
Ти більше не живеш, ти доживаєш
Життя твоє так швидко проміне.
Ти хочеш жити, та коротка доля.
А серце твоє рветься до життя
Не стати тобі матір'ю ніколи
Не бавить на руках мале дитя.
Твоя душа ще зовсім молода,
І їй так хочеться пісень співати
Про світлі, ніжні, теплі почуття,
Які тобі ніколи вже не знати.

Це СНІД — він забирає в тебе душу.
Це СНІД — він скоро забере життя
Це СНІД — тобі немає порятунку
Всі сторінки твого життя згорять
І серце стукає тривожно, на весь світ,
Життя! Кохання! Щастя! СНІД...

Учитель дає коментарії до малюнків про СНІД.

Вірус імунодефіциту людини

1. ВІЛ (вірус імунодефіциту людини) проникає в живі клітини організму і зберігається там. Він використовує ці клітини як фабрики для відтворення самого себе.

2. ВІЛ — вірус, генетичним матеріалом якого є РНК. За допомогою наявних у вірусі ферментів (зворотна транскрипція) РНК в клітці людини перетворюється в ДНК. Відбувається розмноження вірусу:

а) редуплікація вірусного генома (генетичного матеріалу, тобто РНК);

б) самозборка капсиду (білкової оболонки).

3. Найбільшою мірою інфікуванню піддаються Т-лімфоцити людини. Т4 («клітки-помічники») містять в собі білок СД4. Хворому ставиться діагноз СНІД, якщо кількість клітин Т4/СД4 у його організмі стає менша, ніж 200 одиниць на куб. мм крові. Норма — близько 1000 одиниць на куб. мм. Крім того, у людини можуть бути одна чи більше інфекцій, що супроводжують СНІДу.

4. Т8 — лімфоцити, що «вимикають» імунну систему людини після того, як вона завершила роботу по боротьбі з інфекцією. Зазвичай у здорової людини клітин Т4 у два рази більше, ніж клітин Т8. У хворого на СНІД навпаки. Що це значить?

Самостійна робота

СНІД: Факти і вигадки — попередній тест.
Робота проводиться з метою актуалізації та перевірки знань з цього питання.

Констатуйте твердження словами «Факт» чи «Міф», використовуючи раніше набуті знання на уроках біології, з додаткової літератури, телевізійних програм, бесід з іншими людьми та власні міркування.

_____ 1. Ви можете визначити, дивлячись на когось, чи має ця особа вірус СНІДу.

_____ 2. Тільки чоловіки можуть заразитися вірусом СНІДу.

_____ 3. Поцілувавши хворого на СНІД, ви заразитесь цією хворобою.

_____ 4. Ніщо не може вбити вірус СНІДу, коли він потрапляє до кровообігу.

_____ 5. Ви можете заразитися СНІДом, ходячи до школи, де вчиться хвора або інфікована дитина.

_____ 6. СНІД можна обмежити шляхом утримання від статевих зносин.

_____ 7. Особа може заразитися СНІДом, здаючи кров.

_____ 8. Якщо ви здорові та дужі, то не можете заразитися СНІДом.

_____ 9. Особи, які вживають наркотики, можуть передати вірус СНІДу іншим особам, якщо вони користуються однією і тією ж голкою при вживанні наркотиків.

_____ 10. Презервативи завжди захищають статевих партнерів від зараження.

_____ 11. Матері, які мають вірус СНІДу, можуть передати його своїм ненародженим немовлятам.

_____ 12. Вірус СНІДу може передатися шляхом переливання крові.

_____ 13. Є ліки від СНІДу.

_____ 14. Є окремі люди, які мають імунітет до СНІДу.

_____ 15. Існує аналіз крові, що визначає, чи заражені ви вірусом СНІДу.

Л. О. САВКО,

вчитель біології Біляївської СШ № 2,

А. П. СИЛЬНОВА,

завідуюча науково-методичною лабораторією біології ООІУВ.

КОМП'ЮТЕР ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

У загальноосвітніх навчальних закладах введено нову дисципліну «Основи інформатики».

У сферах управління, науки, освіти, виробництва, культури тощо — всюди зараз використовуються персональні комп'ютери (ПК). Комп'ютер — це не тільки кваліфікований помічник користувача, а й одночасно при тривалому його використанні — джерело шкідливої дії на здоров'я людини, джерело професійних захворювань користувача. Темпи росту професійних захворювань користувачів відповідають темпам росту комп'ютеризації.

Негативний вплив комп'ютера на людину є комплексним.

По-перше, монітор ПК є джерелом:

— електростатичного поля;

— слабких електромагнітних випромінювань у низькочастотному, понаднизькочастотному і високочастотному діапазонах (2 Гц — 400 кГц);

— рентгенівського випромінювання;

— ультрафіолетового випромінювання;

— інфрачервоного випромінювання;

— випромінювання видимого діапазону.

Тривала дія цих випромінювань дає негативні наслідки (на мозок, органи зору тощо).

По-друге, нерухома напружена поза оператора, протягом тривалого часу прикутого до екрану дисплею, призводить до втоми і виникнення болю в хребті, шийі, плечових суглобах.

По-третє, інтенсивна робота з клавіатурою викликає больові відчуття в ліктьових суглобах, передпліччях, зап'ястях, в кистях і пальцях рук.

По-четверте, діяльність оператора пов'язана, передусім, з візуальним сприйняттям відобра-

женої на екрані монітору інформації, тому значному навантаженню підлягає зоровий апарат працюючих з ПК. Чинниками, які найбільш сильно впливають на зір, є:

1. Недосконалість засобів створення зображення на екрані монітору. Ця група чинників включає в себе:

— неоптимальні параметри схем розгортки ЕПТ;

— несумісність параметрів монітору і графічного адаптеру;

— низький рівень технічних характеристик монітору;

— надлишкова або недостатня яскравість зображення.

2. Непродумана організація робочого місця, що є причиною:

— наявності бликів на лицевій панелі екрану;

— відсутності необхідного рівня освітленості робочих місць;

— недодержання відстані від очей оператора до екрану.

По-п'яте, робота комп'ютера супроводжується акустичними шумами, включаючи ультразвук.

Електромагнітне поле має здібність біологічної, біохімічної і теплової дії на організм людини. Біологічна дія випромінювання електромагнітного поля міліметрового діапазону обумовлена поглинанням випромінювання поверхневими шарами шкіри, сантиметрового — шкірою та прилеглою до неї біотканиною, дециметрового — біотканиною глибиною до 8—10 см. Біохімічна дія випромінювання електромагнітного

поля проявляється змінами у центральній та умовно-рефлекторній системах, у біоелектричній активності мозку, міжнейронних зв'язках, ендокринній системі. Тривале випромінювання викликає головний біль, втоми, гіпотонію, нестійкі зміни в крові. Теплова дія випромінювання електромагнітного поля призводить до підвищення температури тіла, локального нагріву тканини, що згодом може викликати, наприклад, катаракту очей, зміни функцій печінки, шлунку та підшлункової залози, нирок тощо.

Фахівці різноманітних напрямків і спеціалізацій після ретельних досліджень прийшли до висновку, що причиною погіршення стану здо-

ров'я користувачів є не тільки самі комп'ютери, але й недотримання принципів ергономіки. У роботі, пов'язаній з комп'ютерами, немає нічого, що робило б неминучими біль, фізичний дискомфорт, порушення зору або функцій опорно-рухового апарату. Однак ще багато робочих місць визивають скарги операторів. Так, багато користувачів ПК відзначають, що часто через короткий час після початку роботи з'являються: головний біль, болісні відчуття м'язів обличчя і шиї, біль в хребті, різь в очах, сльозоточивість, порушення чіткого бачення, болі під час рухів рук тощо. Ступінь болісного відчуття пропорційний часу роботи за ПК (табл. 1).

Таблиця 1

Результати впливу ПК на користувача

Симптоми	Відсоток операторів, які повідомили про вплив комп'ютера під час роботи за дисплеєм			
	4 години на добу протягом 1 року	7 годин на добу протягом 1 року	7 годин на добу понад 1 року	7 годин на добу понад 2 роки
Головний біль та біль в очах	8	35	51	76
Втома, запаморочення	5	32	41	69
Порушення нічного сну	—	8	15	50
Сонливість протягом дня	11	22	48	76
Зміна настрою	8	24	27	50
Підвищена подразливість	3	16	22	50
Депресія	3	11	22	51
Зниження інтелектуальних здібностей, погіршення пам'яті	—	3	12	40
Натяг шкіри лоба і голови	3	5	13	19
Випадання волосся	—	—	3	5
Біль у м'язах	11	14	21	32
Біль в області серця, нерівне серцебиття, важке дихання	—	5	7	32
Зниження статевої активності	12	18	34	64

Через тривале сидіння у деяких операторів ПК розвивається м'язова слабкість, відбувається зміна форми хребта (синдром тривалого статичного навантаження — СТСН), що в крайніх випадках може призвести до непрацездатності. Подібні захворювання є супутниками будь-якої «сидячої» роботи.

У працюючих з відображеною на екрані монітору інформацією сім і більше годин в день ймовірність виникнення астенонії (послаблення зору) і запалення очей значно вища, ніж у людей, робота яких не пов'язана з комп'ютером. Крім того, виявлено, що серед професійних операторів спостерігається підвищена частота захворювань на глаукому і катаракту. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ) такі оператори вимушені через кожні 6—9 місяців міняти окуляри вбік їх підсилення.

Через недодержання норм і правил роботи з комп'ютером жінками-операторами в період вагітності в значній мірі підвищується ризик для здоров'я.

Постійні користувачі ПК частіше і в більшій мірі піддаються психологічним стресам, функціональним порушенням центральної нервової системи, хворобам серцево-судинної системи і верхніх дихальних шляхів. Низькочастотні елек-

тромагнітні поля при взаємодії з іншими негативними чинниками можуть ініціювати ракові захворювання і лейкемію. Пил, що притягується електростатичним полем монітору, як і будь-який пил, інколи стає причиною дерматитів обличчя, загострення астматичних симптомів, подразнення слизових оболонок.

Медицині кола стурбовані тим, що серед користувачів ПК виявлено новий тип захворювання — синдром комп'ютерного стресу (СКС) оператора дисплею, який супроводжується головним болем, запаленням очей, алергією, подразливістю, млявістю, депресією.

Симптоми захворювання різноманітні й численні:

1. Фізичні недомогання: сонливість, втома, яка не проходить навіть після відпочинку; головні болі після роботи; головні болі в області очей; головні болі в області надбрів'я і лобу; головні болі в потилиці, збоку та в тім'яній частині голови; болі в нижній частині спини, в області стегон, у ногах; почуття поколювання, заніміння, болі в руках, зап'ястях і кистях; напруженість м'язів верхньої частини тулубу (шия, спина, плечі, руки).

2. Захворювання очей: швидка втома, почуття гострого болю, сверблячка, слізливність, часте моргання.

3. Порушення візуального сприймання: неясність зору на далекій відстані відразу після роботи за комп'ютером («пелена перед очима»); неясність зору на близькій відстані (зображення на екрані погано фокусується зоровою системою); неясність зору посилюється протягом дня; виникнення подвійного зору (зображення на екрані двоїться); окуляри стають «слабкими» (необхідність зміни окулярів); головні болі; повільна фокусировка; косоокість.

4. Погіршення зосередженості й дієздатності (дуже часто виявляється наслідком візуальних порушень): неможливість зберегти пильність протягом тривалого часу; подразливість під час і після роботи; втрата робочої крапки на екрані, пропуски рядків, слів, введення повторних рядків; помилки при заповненні колонок («непопадання»), переставлення слів або чисел місцями.

Причинами різноманітних симптомів СКС, на думку медиків, є п'ять основних чинників: невірна робота очей і невірне положення тіла, носіння невідповідних окулярів або контактних лінз; невірна організація робочого місця; поєднання фізичних, розумових і візуальних навантажень; низький рівень візуальної підготовленості для роботи з комп'ютером.

Існує думка, що шляхом виключення негативних чинників впливу можна знизити ймовірність виникнення СКС до мінімуму. Людина повинна залишатися здоровою і енергійною навіть після тривалої роботи за комп'ютером.

Особливо слід відзначити таку проблему: комп'ютер і діти. Сьогодні в світі існує потужна індустрія по виробництву комп'ютерних ігор. Величезна кількість фірм борються між собою за першість (значить, і за найбільші прибутки) на ринку, створюючи гарні й захоплюючі, хитрі й вигадливі, агресивні й кровожерливі ігри для хлопчиків і дівчаток різного віку. Діти залюбки віддають їм свій вільний час. Слід пам'ятати про велику небезпеку: діти в значно меншій мірі, ніж дорослі, здатні контролювати свою поведінку і, захопившись, не можуть в потрібний момент відірватися від екрану, на якому розгортаються захоплюючі події. Але психіка їх дуже нестійка, тому надмірне захоплення комп'ютерними іграми може стати причиною дуже важких наслідків — розвивається підвищена збудливість, у школярів знижується успішність, дитина стає капризною, некерованою, перестає цікавитися всім іншим, окрім комп'ютера. За своїм впливом на дитячий організм комп'ютерна гра подібна наркотику.

В Японії і Англії у декількох дітей, що з раннього віку надмірно захоплювались комп'ютерними іграми, лікарями був виявлений новий вид захворювання — синдром відеоігрової епілепсії. Це захворювання проявляється головним боєм, тривалими спазмами м'язів обличчя, порушенням зору.

Синдром, хоча і не призводить до угасання розумових здібностей дитини, сприяє формуванню у дитини таких типових для епілепсії нега-

тивних рис характеру, як підозрілість, недовірливість, агресивне відношення до близьких, імпульсивність і запальність.

З усього сказаного слід робити висновки про необхідність дуже суворо дозувати тривалість комп'ютерних занять (табл. 2).

Таблиця 2

Тривалість занять з комп'ютером

Контингент користувачів комп'ютерами	Рекомендована	
	тривалість одноразових безперервних занять з ПК, хв.	денна тривалість занять з ПК, хв.
дошкільний вік	7	10
1-й клас	10	30
2—5-й класи	15	45
6—7-й класи	20	90
8—9-й класи	25	120
10—11-й класи	30	135
1—2-й курси	40	160
3—5-й курси	60	205
понад 25 років	90	300

Обговорюючи проблему «комп'ютер і здоров'я», доцільно підкреслити, що віртуальна реальність (VR, virtual reality) — новий крок у розвитку взаємодії людина—комп'ютер.

Що таке віртуальна реальність? Це технологія, яка включає в себе: для розробника — можливість моделювання фізичного віртуального (штучно створеного, але сприйманого як реальний) світу по заздалегідь заданих законах із заздалегідь встановленими наближеннями; для користувача — взаємодія з комп'ютером, під час якої людина з допомогою програмних і апаратних засобів має можливість почувати себе всередині розробленого тривимірного світу, існуючого в реальному масштабі часу, переміщуватися в ньому з шістьма ступенями свободи. Шість ступенів свободи забезпечують рух уперед-назад, угору-вниз, ліворуч-праворуч, нахил (тангаж) угору-вниз, ліворуч-праворуч, обертання ліворуч-праворуч. Засоби віртуальної реальності дозволяють «доторкнутися» до об'єктів віртуального світу, відчути їх реакцію або побачити зміни (деформацію) у відповідь на вплив. Властивість інтерактивності дає можливість брати участь у подіях, що змодельовані, і спрямовувати їх у потрібне русло.

Ідея створення віртуальної реальності (одним з авторів її є американський вчений М. Крюгер) була вперше висловлена біля 20 років тому. А вже з тематики віртуальної реальності проведений ряд міжнародних симпозіумів у США і Європі, почали виходити міжнародні журнали, з'явилися монографії. Багато фірм випускають спеціальну апаратуру, спільну з персональним комп'ютером.

Віртуальні системи є прекрасними тренажерами для навчання льотчиків, космонавтів, авіадиспетчерів, операторів АЕС, хірургів, учителів та інших фахівців, яким потрібно працювати

в небезпечних ситуаціях і при стресових обставинах; вони з успіхом використовуються в архітектурі, дизайні, ергономіці, для проектування засобів комунікації, розробки військових стратегій, аналізу маркетингової ситуації; вони можуть стати безцінними помічниками при створенні нових виробничих технологій, педагогічних ситуацій і моделюванні їх; при вивченні іноземних мов (повне занурення!).

Але застосування віртуальної реальності в індустрії розваг має неоднозначну оцінку. З точки зору медицини рівень якості масових ігрових віртуальних систем досі ще дуже низький.

Роздільна здатність вмонтованих у недорогий віртуальний шолом моніторів невисока, частота зміни кадрів така, що очі дуже сильно втомлюються, болять. Шолом настроюється на особливості зору кожного учасника VR.

На доповнення до труднощів із зором виникають проблеми з координацією рухів аж до незворотних порушень вестибулярного апарату. Крім того, після тривалого занурення в VR людина виявляється повністю дезорієнтованою і демонструє неадекватні реакції на власні спроби змінити положення в просторі.

Віртуальна реальність — актуальна тема для психіатрії, оскільки звичка до ілюзорної дійсності може відбити у людини бажання повернутися до нинішньої дійсності. Фахівці припускають, що при широкому розповсюдженні приладів VR необхідно буде вікове обмеження на їх використання.

Для профілактики професійних захворювань під час роботи з ПК необхідно дотримуватись простих, але таких важливих для збереження здоров'я людини положень:

— відстань між дисплеєм і очима оператора повинна бути 50—70 см (на довжину витягнутої руки);

— екран монітору не повинен відбивати промені інших джерел освітлення (вікон, світильників) в очі користувача (при можливості вікно кімнати повинно бути зліва від користувача або зашторене);

— відстань до сусіднього ПК (в комп'ютерних класах) повинна бути більше 1,2 м;

— освітленість робочого місця користувача ПК повинна бути близькою до освітленості екрану дисплея;

— роботи перерви на 15—20 хвилин через кожні 1,5—2,0 години безперервної роботи з ПК;

— під час перерви протягом 3—4 хвилин виконувати масажні вправи кисті рук, м'язів ніг і спини, для очей тощо;

— здійснювати провітрювання кімнати і вологе прибирання робочого місця під час перерви.

Література

1. *Айзенберг Н. Б.* Защита пользователей ЭВМ от негативного воздействия слабых электромагнитных полей // Прикладная эргономика. — 1992. — № 2.
2. *Бурлак Г. Н.* Безопасность работы на компьютере. — М.: Финансы и статистика, 1998.
3. *Гигиенические* требования к видеодисплейным терминалам, ПЭВМ и организация работы. Санитарные нормы и правила. — М.: Госкомэпидемнадзор России, 1996.
4. *Косимов С. А.* Психофизические основы научной организации труда. — М.: Экономика, 1979.
5. *Демирчоглян Г. Г.* Дисплей: зрение и поза оператора // Вычислительная техника. — 1990. — № 3.
6. *Хемпри Д.* Компьютер и здоровье // Мир ПК. — 1990. — № 2.
7. *Демирчоглян Г. Г.* Компьютер и здоровье. — М.: Лукоморье, 1997.

Л. М. НЕЧИПОРЕНКО,

вчитель-методист Нерубайської загальноосвітньої школи I—II ступенів № 2,

М. Г. НЕЧИПОРЕНКО,

завідуючий центром безпеки життєдіяльності та валеологічної освіти ООІУВ,

О. Л. ЧЕПОК,

декан фізико-математичного факультету Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського.

Физическая культура

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА: ОПЫТ РАБОТЫ ШКОЛЫ-КОМПЛЕКСА № 27

Дети — самое большое наше богатство. Они продолжают наше дело, возьмут в свои руки управление страной. И, конечно, руки эти должны быть сильными и выносливыми. Но сегодня врачи, физиологи, педагоги выражают серьез-

ную озабоченность состоянием здоровья подрастающего поколения.

Физическое состояние нации переступило критическую черту и продолжает ухудшаться. Поэтому перед учителями, учеными и политика-

ми Украины возникла проблема охраны здоровья нации как важная составляющая часть программы по преодолению в стране экономических и других неурядиц.

Физическая культура — единственный предмет в школе, который призван оказывать положительное влияние на здоровье детей. Сохранение здоровья нации в целом важнее, чем усилия по удержанию курса гривни или социальная защита отдельных категорий населения. В недалеком прошлом всю ответственность (материальную и организаторскую) за физическое развитие и оздоровление подрастающего поколения брало на себя государство. Это ДСО, ДЮСШ, внеклассная работа в школах, в пионерских лагерях и т. д.

В связи с кардинальным изменением ситуации государство не может на сегодняшний день обеспечить в полной мере материальное содержание спортивных баз, оплату физкультурно-оздоровительной работы в учебных заведениях. И как следствие этого, большое количество детей и подростков лишены возможности заниматься физкультурой и спортом во внеурочное время.

Для того чтобы хоть как-то поддержать работоспособность спортивных баз, директора школ вынуждены отдавать в так называемую «аренду» спортзалы кому угодно и как угодно, зачастую в ущерб физкультурно-оздоровительной и внеклассной работе. Подобный подход в использовании во внеурочное время спортивных баз школы не перспективен, что в свою очередь приводит к потере главного предназначения школы в области физического развития и укрепления здоровья детей и подростков.

Общеобразовательная школа как государственное учреждение, отвечающее за гармоничное и всестороннее развитие личности, одним из компонентов которого является физическая культура, должна быть центром физкультурно-оздоровительной работы для детей и юношества в своем микрорайоне.

Для эффективного разрешения этой проблемы в школе № 27 создан общественный спортивно-оздоровительный клуб, главным инициатором создания которого является учитель физкультуры школы Михаил Яковлевич Жалковский.

В настоящее время клуб взял на себя большую часть забот по содержанию и ремонту спортивной базы, привлечению школьников, учителей и жителей микрорайона к регулярным занятиям физкультурой и спортом. Возникло новое содружество «школа + клуб», которое решает общую задачу — физическое развитие и воспитание подрастающего поколения.

За годы существования клуба накоплен опыт работы по организации и проведению фестивалей по аэробике, фитнесу, турниров по баскетболу, мини-футболу, шахматам, соревнований «Веселые старты», «Папа, мама, я — дружная семья». При клубе работает 5 тренеров, за-

нимается около 300 человек. Культивируется аэробика, фитнес, тайландский бокс, мюейтай, баскетбол, мини-футбол, группа оздоровительной физкультуры.

Создавая клуб, организаторы поставили перед собой цель: объединить школу, клуб и жителей микрорайона в одну большую и дружную семью. Стерлась грань между школьными и клубными мероприятиями, тесно сплелись интересы и появилась взаимозависимость между ними.

Единство взглядов и интересов этого вновь созданного содружества «школа + клуб» стало возможным благодаря тому, что клуб был рожден в стенах школы. Руководитель клуба и большинство его сотрудников — это учителя и воспитанники этой же школы.

Например, придя вечером на тренировку, дочка с мамой тренируются под руководством призера Украины по фитнесу Натальи Береговой, которая днем преподает у дочери домоводство. А папа, желая воспитать из сына настоящего мужчину, приводит его на тренировку по тай-боксу к своему соседу, бывшему ученику школы, мастеру спорта международного класса, призеру чемпионата мира, чемпиону Европы Андрею Передерий.

Неудивительно, что материальную поддержку «школе-клубу» оказывают родители, многие из которых являются выпускниками школы, а их дети сегодня занимаются физкультурой и спортом в бесплатных секциях клуба.

Одним из примеров такого содружества является блестящее выступление по аэробике в соревновании на кубок области группы малышей (1—3 кл.), руководимой Вероникой Кондратенко, выпускницей школы. Костюмы для этих детей приобретены за счет родителей.

В этом году первенство среди пятых классов по мини-футболу проходило по новой системе — каждый класс выставлял команду мальчиков и команду пап этих ребят, а финалом этих соревнований стала игра сборной пап против сборной учителей. Призы для всех были приготовлены и школой, и родителями.

Основное финансирование клуба осуществляется за счет членских взносов. Система этих взносов дифференцирована. Перераспределение средств, получаемых клубом в виде членских взносов, добровольных пожертвований со стороны родителей и членов клуба, позволяет не только содержать и ремонтировать спортивную базу школы, но и организовывать спортивные секции, в которых ребята могут заниматься бесплатно.

Разнообразие спортивных секций позволяет удовлетворить запросы большинства учащихся. Применение элементов аэробики на уроках способствовало развитию интереса учащихся к этому виду спорта, открытие секций дало толчок к проведению соревнований на первенство школы. Сегодня они стали традиционными. В соревнованиях принимают участие девочки

5—11-х классов, проходят они в два этапа, а финал становится ярчайшим праздником для всей школы. Класс-победитель и призеры участвуют в кубках города и области, где многие становятся победителями и призерами.

Работа клуба заметно повлияла на качество физического развития школьников, о чем свидетельствуют результаты тестирования и достижения сборных команд школы.

Опыт работы школы и спортивно-оздоровительного клуба может быть рекомендован для использования общеобразовательными школами в работе по выполнению областной Про-

граммы развития физической культуры и спорта в Одесской области до 2005 г.

М. Я. ЖАЛКОВСКИЙ,

учитель физкультуры СШ № 27, учитель-методист, руководитель творческой группы учителей физкультуры г. Одессы, Президент спортивно-оздоровительного клуба «М и К»,

Г. К. САВИЦКИЙ,

зав. научно-методической лабораторией проблем воспитания, физического воспитания и ДПО ОИУУ.